

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์ตั้งแต่ยุคบุพกาลได้มีพัฒนาการด้านต่างๆ จากยุคล่าสัตว์ที่จำต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ผู้การขยายเป็นชุมชนมาเป็นลำดับ จนกระทั่งได้เกิดการวิวัฒนาการต่างๆ ของเครื่องมือเครื่องใช้มาสู่ยุคของโลหะ และในช่วงเวลานี้ได้มีการเริ่มก่อตัวขึ้นของอาณาจักรต่างๆ อันก่อให้เกิดการค้าขายระหว่างอาณาจักร โดยในยุคแรกการค้าขายใช้วิธีการแลกเปลี่ยนสิ่งของกัน (Barter trade)¹ จนกระทั่งได้มีการพัฒนาวัตถุเพื่อเป็นสื่อกลางในการซื้อขายสินค้า ซึ่งวัตถุดังกล่าวผลิตจากโลหะมีค่าอันได้แก่ ทองแดง เงิน และทองคำ² ทั้งนี้โลหะดังกล่าวจะประทับเครื่องหมายของผู้ครองอาณาจักรนั้นลงไป เพื่อสื่อถึงความถูกต้องของเนื้อและน้ำหนักตามที่อ้างไว้ด้านหลังของโลหะที่ประทับตรา

ก่อนเงินที่ประทับตราในยุคแรกของโลกที่มีบันทึกไว้ ได้แก่ เงินตราของอาณาจักรลิเดีย (Lydia)³ ในราว 600-550 ปีก่อนคริสต์ศักราช (ดูภาพ 1.1)

ภาพที่ 1.1 เงินตราอาณาจักรลิเดีย

ที่มา www.livius.org/.../apollonius/life/va_6_36.html

¹ มีที่มาจากภาษาฝรั่งเศส (barater) ซึ่งมีความหมายว่า แลกเปลี่ยน (Harry Edward Neal , 1967: 13)

² ก่อนหน้าที่จะใช้โลหะเป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนนั้น ได้มีการใช้วัตถุต่างๆ เป็นสื่อในการซื้อขายสินค้าแล้ว เช่น ขวานหิน หัตถ์หิน หิน ลูกหิน เปลือกหอย ลูกปัด เกสือ ใบชา เมล็ดพืช หนังสือตัว ฯลฯ แต่ที่สุดก็ไม่สามารถตกลงกันได้ เนื่องจากสิ่งของบางอย่างไม่สามารถแบ่งแยกได้ จนกระทั่งได้มีการนำโลหะต่างๆ มาใช้ เป็นสื่อในการซื้อขาย เพราะใช้ประโยชน์และแบ่งแยกได้ มนุษย์จึงได้ใช้โลหะเป็นสื่อในการซื้อขายกัน และค่อยๆ พัฒนากลายเป็นเงินตราในที่สุด (Harry Edward Neal , 1967: 21)

³ ปัจจุบันคือดินแดนของประเทศตุรกี ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน <http://fleur-de-coin.com>

และอาจกล่าวได้ว่าแม้แต่อาณาจักรกรีกและโรมัน ก็ยังได้รับรูปแบบเงินตราดังกล่าวมาใช้ในการผลิต ซึ่งต่อมาได้วิวัฒนาการมาเป็นเหรียญกระดาษ⁴ ทั้งนี้รูปแบบการผลิตเงินตราดังกล่าวจะใช้วิธีการตอกตรา⁵ จนกระทั่งมนุษย์ได้มีวิวัฒนาการในการประดิษฐ์เครื่องมือสำหรับผลิตเหรียญกระดาษ จากเดิมที่ใช้วิธีการตอกตรา มาเป็นการใช้เครื่องจักรที่ใช้แรงคนหมุน (Screw Press Machine)(ดูภาพ 1.3) ในยุคเรอเนสซองส์ (Renaissance)⁶

⁴ สามารถเขียนได้ทั้ง “กระดาษ” และ “กระดาษ” แต่ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยจะใช้คำว่า “กระดาษ” แทนคำว่า “กระดาษ” เนื่องจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานจะให้ความสำคัญของคำว่า “กระดาษ” มากกว่าคำว่า “กระดาษ” นอกจากนี้ในบทความของ ไพโรจน์ สุวรรณเสถียร ได้อ้างถึงกรณีที่คณะกรรมการวางแผนผลิตเหรียญที่ระลึกหรือเหรียญกระดาษที่ระลึกในปี พ.ศ. 2527 ได้ยกเรื่องขึ้นมากันว่า ควรจะใช้คำว่ากระดาษหรือกระดาษ ซึ่งกรมธนารักษ์ได้สอบถามไปยังราชบัณฑิตยสถานว่า ทั้งสองคำนี้มีวิธีใช้แตกต่างกันอย่างไร ภายหลังจากที่ราชบัณฑิตยสถานได้ตอบกลับว่า

“...คำว่า กระดาษในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้บอกไว้ว่า เป็นคำแบบ หมายความว่า เป็นคำที่ใช้เฉพาะในหนังสือ ไม่ใช่คำที่ใช้ทั่วไป คืออาจมีพบในหนังสือเก่าๆอยู่บ้าง แต่ที่ถูกแล้วควรใช้คำว่า กระดาษ ทั้งนี้เพราะมาจากคำสันสกฤตว่า การดาษ เพราะฉะนั้นชื่อของมันก็ควรจะเป็นกระดาษ และเหรียญก็ควรจะใช้ว่า เหรียญกระดาษด้วย...” (อ้างถึง จดหมายราชบัณฑิตยสถาน รด 004/457 ลงวันที่ 31 มกราคม 2527 อ้างใน สถาพร บุญเกตุ (ผู้รวบรวม), 2530 : 221-222)

⁵ ถึงแม้วิธีการผลิตเงินตราของอินเดียและกรีก-โรมันจะเหมือนกัน คือ ใช้วิธีตอกตรา แต่ลักษณะของเงินตราจะแตกต่างกัน กล่าวคือ เงินตราของอินเดียจะมีลักษณะเป็นก้อน แต่ของกรีก-โรมันจะเป็นรูปร่างกลมแบนอันเป็นที่มาของเหรียญกระดาษที่ใช้กันในปัจจุบัน (ดูภาพ 1.2) ทั้งนี้โดยทั่วไป วิธีการผลิตเงินตราในยุคโบราณสามารถแบ่งออกได้เป็นสองประเภท คือ 1) การตอกตรา (Strike) และ 2) การหล่อ (Cast) ซึ่งต่อมาในช่วงยุคกลางของยุโรปได้วิวัฒนาการเงินตรามาจากอาณาจักรกรีก-โรมัน อีกทอดหนึ่ง แม้กระนั้นกรรมวิธีในการผลิตก็ไม่แตกต่างกัน กล่าวคือ ใช้วิธีการตัดแผ่นเงินแบนเป็นรูปร่างกลมๆไปวางไว้บนแท่น ซึ่งมีแม่พิมพ์แกะลายด้านหนึ่งของเหรียญตั้งอยู่ จากนั้นช่างจะใช้ค้อนตอกไปที่แม่ตรา (ที่แกะเป็นลายกลับของเหรียญ) แรงตอกจากค้อนจะทำให้แม่พิมพ์ที่วางอยู่ระหว่างแท่นกับแม่ตราที่ตอกลงไป อัดแผ่นเงินทั้งสองด้าน (ด้านหัวและก้อย) จนแผ่นเงินดังกล่าวขึ้นเป็นลายของแม่พิมพ์ที่ได้แกะลงไป วิธีการดังกล่าวเรียกว่า การตอกตรา (Strike) (ดูภาพ 1.4) ส่วนวิธีการหล่อเงินตรายุคโบราณในทวีปยุโรป มิให้เห็นบ้างแต่ไม่มากนัก แต่ทางด้านทวีปเอเชียอาณานิคมที่ใช้วิธีการผลิตเหรียญกระดาษ โดยวิธีการหล่ออย่างแพร่หลายได้แก่ ทางฝั่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เหรียญกระดาษที่ใช้ในดินแดนจีน เวียดนาม เกาหลี และญี่ปุ่น ที่รู้จักกันในนามว่า “เหรียญอึแปะ” (เหรียญที่มีรูสี่เหลี่ยมอยู่ตรงกลาง) (ดูภาพ 1.5)

⁶ นักประวัติศาสตร์ได้แบ่งยุคของประวัติศาสตร์ตะวันตกออกเป็น

1. ยุคโบราณซึ่งเริ่มตั้งแต่ก่อนคริสต์ศักราชจนถึงยุคเสื่อมของอาณาจักรโรมันตะวันตกในปี ค.ศ. 476

2. ยุคกลาง นับตั้งแต่อาณาจักรโรมันตะวันตกเสื่อมจนถึงปีที่โคลัมบัสค้นพบทวีปอเมริกาในปี ค.ศ.1492 โดยที่ยุคกลางยังแบ่งออกเป็นอีกสองช่วง กล่าวคือ สมัยมืดมัวหรือยุคมืด (Dark Age) อันนับจากปี ค.ศ.476 ถึงราวคริสต์ศตวรรษที่ 13 และยุค Renaissance ซึ่งเริ่มต้นราวคริสต์ศตวรรษที่ 14 จนกระทั่งโคลัมบัสค้นพบทวีปอเมริกา ในปี ค.ศ. 1492

3. ยุคใหม่ นับตั้งแต่ปี ค.ศ.1492 หลังจากที่โคลัมบัสค้นพบทวีปอเมริกาลงมา

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เจริญ ไชยชนะ, ประวัติศาสตร์สากล (กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ, 2507), หน้า 380-382.

ภาพที่ 1.3 เครื่องผลิตเหรียญที่ใช้แรงคนหมุน (Screw Press Machine)

ที่มา www.us-coin-values-advisor.com/the-first-us-m...

ยุคเรเนซองส์ได้พัฒนาพร้อมๆกับวิทยาศาสตร์ จนกระทั่งมีการประดิษฐ์เครื่องจักรไอน้ำได้ในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 18 ดังนั้นจึงส่งผลให้มีการประยุกต์วิธีการตอกตราแบบเดิม จากการใช้ช่างใช้ค้อนตอกที่แม่ตรา มาสู่การใช้เครื่องจักรแรงคนหมุน จนในที่สุดกลายมาเป็นการใช้เครื่องจักรไอน้ำในการตอกตราบนเหรียญตัวเปล่า โดยทั่วไปรูปแบบการผลิตเหรียญกระษาปณ์ของประเทศต่างๆทั่วโลกในปัจจุบันไม่แตกต่างกันมากนัก แต่สิ่งที่แตกต่างกันได้แก่ ตราสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่บนหน้าเหรียญนั้นๆ ซึ่งประเทศต่างๆจะใส่ตราสัญลักษณ์หรือตราแผ่นดิน (Coat of Arms) ของประเทศตนลงบนหน้าเหรียญกระษาปณ์

ในส่วนของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้มีเงินตราของตนเองใช้มาเป็นระยะเวลาช้านาน ในงานวิจัยชิ้นนี้ จะศึกษาเงินตราที่ใช้ในดินแดนของสยามและพระราชอาณาจักรลาว ทั้งนี้เพราะในอดีตที่ผ่านมา สยามและพระราชอาณาจักรลาวมีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์อย่างยาวนาน ไม่ว่าจะเป็นด้านของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง การสงคราม และความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ของทั้งสองชาติ ราชอาณาจักรลาวเคยตกเป็นประเทศราชของสยาม จนกระทั่งสยามต้องเสียดินแดนส่วนนี้ให้แก่ฝรั่งเศส ในปี ค.ศ.1893 (พ.ศ.2436)⁷ หลังจากนั้นแล้วความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ของทั้งสองชาติได้ขาดช่วงไป จนกระทั่งได้กลับมามีความสัมพันธ์กันในช่วงสั้นๆ เมื่อลาวได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสในปี ค.ศ.1954 (พ.ศ.2497) แต่ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ของสองราชอาณาจักรได้ขาดช่วงไปอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มาเป็นระบอบสังคมนิยมเมื่อปี ค.ศ.1975 (พ.ศ.2518)

⁷ ในปีดังกล่าวได้เกิดเหตุการณ์ที่รู้จักกันในนามว่า "วิกฤตการณ์ ร.ศ.112" เมื่อฝรั่งเศสส่งเรือรบฝ่าป้อมพระจุลจอมเกล้าเข้ามาได้และประกาศปิดล้อมอ่าวไทย จนเป็นผลให้สยามต้องยอมยกดินแดนประเทศราชลาวให้ฝรั่งเศสปกครองต่อไป

ในระหว่างที่พระราชอาณาจักรลาวตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสในช่วงปี ค.ศ. 1893-1954 (พ.ศ.2436-2497) หลีกเลียงมิได้ที่ลาวจะได้รับอิทธิพลต่างๆจากฝรั่งเศส ไม่ว่าจะเป็นระบบราชการแบบอาณานิคม รูปแบบสถาปัตยกรรมต่างๆ รวมถึงวิถีชีวิตแบบตะวันตกที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของชนชั้นปกครองแห่งพระราชอาณาจักรลาว สิ่งหนึ่งที่เป็นตัวอย่างของการส่งผ่านอิทธิพลของฝรั่งเศสต่อลาวก็คือ ระบบเงินตรา อนึ่ง ฝรั่งเศสได้รวมดินแดน 3 ประเทศ (ลาว กัมพูชา เวียดนาม) เข้าด้วยกันโดยใช้ชื่อว่า “อินโดจีน-ฝรั่งเศส” จึงไม่เพียงแต่ลาวเท่านั้นที่ใช้ระบบเงินตราดังกล่าว แม้แต่ทางกัมพูชาและเวียดนามก็ได้ใช้ระบบเงินตราดังกล่าวด้วย ทั้งนี้ ก่อนหน้าที่ลาวจะตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส พระราชอาณาจักรลาวได้มีระบบเงินตราของตนเองใช้อยู่ก่อนแล้ว ไม่ว่าจะเป็น เงินฮ้อยเงินลาด⁸ (ดูภาพ 1.6) หรือแม้แต่เงินพดด้วงของสยาม ก็มีการใช้จ่ายกันในลาว

ภาพที่ 1.6 เงินลาดของอาณาจักรล้านช้าง

ที่มา www.bot.or.th/.../money/contemdesc.asp?Poid=932

เมื่อพระราชอาณาจักรลาวตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสแล้ว ฝรั่งเศสได้นำระบบเงินตราของตนเข้ามาใช้แทนที่ระบบเดิม โดยเงินตราที่ทางฝรั่งเศสนำมาใช้ในลาว กัมพูชา และเวียดนาม⁹ ได้ได้สัญลักษณ์อันบ่งบอกถึงอำนาจของความเป็นเจ้าอาณานิคมแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส เช่น เทพีเสรีภาพ

⁸ เงินฮ้อยและเงินลาด มีกรรมวิธีในการผลิตโดยการหล่อ มีรูปร่างคล้ายเรือขุด

⁹ ทั้งสามชาติในอินโดจีนไม่มีโรงกระษาปณ์ในการผลิตเหรียญกระษาปณ์และธนบัตร ดังนั้นจึงต้องนำเข้าเหรียญกระษาปณ์และธนบัตรทางเรือจากฝรั่งเศส ยกเว้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จะมีการผลิตช่วงสั้นๆ ที่ฮานอยในเวียดนาม

รูปของ Marianne¹⁰ (ดูภาพ 1.7) หมวก Phrygian¹¹ (ดูภาพ 1.8) หรือแม้แต่คำขวัญในการปฏิวัติฝรั่งเศส อันได้แก่ เสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพ ก็ปรากฏอยู่ในเงินตราของอินโดจีนเช่นกัน

ภาพที่ 1.7 (ซ้าย) รูปของ Marianne สวมหมวก Phrygian

ที่มา [http:// aramis.fr/.../divers/marianne_buste.html](http://aramis.fr/.../divers/marianne_buste.html).

ภาพที่ 1.8 (ขวา) หมวก Phrygian

ที่มา www.thedyinggod.com/enlightenment.html.

ในส่วนของสยาม ได้มีระบบเงินตราของตนเองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ซึ่งเรารู้จักกันในนามของ “เงินพดด้วง”¹² ซึ่งมีรูปพรรณสัณฐานกลมและมีปลายจุ่มเข้าหากันเหมือนตัวด้วง โดยทางภาคเหนือมักจะเรียกว่า “เงินหมากคร้อ” หรือบางครั้งเรียกว่า “เงิน

¹⁰ Marianne เป็นสัญลักษณ์หลังการปฏิวัติฝรั่งเศสในปี ค.ศ.1789 (พ.ศ.2332) โดยทำเป็นรูปศีรษะของผู้หญิงหันด้านข้างและสวมหมวก Phrygian ปัจจุบันฝรั่งเศสยังคงใช้สัญลักษณ์นี้อยู่

¹¹ หมวก Phrygian เป็นสัญลักษณ์ความมีเสรีภาพ มีความเป็นมาตั้งแต่สมัยโรมัน โดยทาสที่ได้รับความเป็นไทต่อตนเองแล้วจะสวมหมวกดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์

¹² เงินพดด้วงมีการสันนิษฐานกันว่าน่าจะมาจากคำว่า “ขดด้วง” เนื่องจากรูปร่างคล้ายตัวด้วง โดยภาษาทางภาคเหนือ ภาคอีสานและลาวเรียกว่า “เงินหมากคร้อ” ส่วนในภาษาอังกฤษนิยมเรียกกันว่า “bullet coins” เพราะรูปร่างคล้ายกระสุนปืนในสมัยโบราณ วิธีการผลิตเงินพดด้วงในสมัยโบราณเริ่มต้นจากการนำเนื้อเงินมาหลอมให้ละลายตามขนาดน้ำหนักที่ต้องการ (บาท สลึง เฟื้อง) โดยนำเนื้อเงินใส่ลงในเบ้าหล่อ รูปร่างที่หลอมและแข็งตัวดีแล้วจะเป็นรูปร่างรีและแบน จากนั้นจะใช้สิ่วสองคมตอกไปที่ตรงกลางของวงรีเพื่อแบ่งครึ่งก่อนเงินให้สอดตัวขึ้นเล็กน้อย แล้วจึงตีให้เกิดเป็นรอยพับที่ข้างวงรีนั้น จากนั้นตีขึ้นรูปไปเรื่อยๆ เป็นรูปก้อนกลมและป้อม ส่วนขั้นตอนสุดท้ายคือการตรวจจากร้านบนของพดด้วง และตราประจำรัชกาลที่ด้านหน้าของพดด้วง ข้อแตกต่างระหว่างเงินพดด้วงอยุธยาและเงินพดด้วงของรัตนโกสินทร์ก็คือ ที่รอยพับตรงขาของเงินพดด้วงอยุธยาจะมีเพียงหนึ่งรอย แต่ของรัตนโกสินทร์จะมีสองรอย (ดูภาพที่ 1.9 ประกอบ)

กลม” (วิสุทธิ นาคสกุล, 2526 : 6) เงินพดด้วงเป็นสิทธิ์ในการผลิตของทางราชการ¹³ ราษฎรทั่วไปไม่มีสิทธิ์ที่จะผลิตได้ หนึ่ง ในสมัยโบราณจนถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ต่างเมืองต่างก็ผลิตเงินตราเพื่อใช้ในเมืองของตน และทางราชการเป็นผู้ผลิตเฉพาะเมืองของตนเช่นกัน¹⁴ จนกระทั่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษในปี ค.ศ.1855 (พ.ศ.2398) ส่งผลให้การค้าขายระหว่างสยามกับชาติตะวันตกขยายตัวมากขึ้นและยังเป็นผลให้เหรียญ Trade dollar จากชาติตะวันตกไม่ว่าจะเป็นจากฮอลันดา เม็กซิโก¹⁵ (ภาพ 1.10) เปรู ฯลฯ

ภาพที่ 1.10 เหรียญกเม็กซิกัน (Mexican dollar)

ที่มา www.cartage.org.lb/.../Pre1900/Pre1900.htm

ได้แพร่เข้ามาในตลาดเงินตราของสยามเป็นจำนวนมาก และเมื่อพ่อค้าชาวตะวันตกได้นำเหรียญดังกล่าวมาแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้ากับราษฎรทั่วไป แต่ราษฎรไม่กล้ารับเนื่องจากไม่มั่นใจในน้ำหนักและค่าของเนื้อเงินดังกล่าว

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University

¹³ ตั้งแต่ยุคโบราณไม่ว่าชาติใด สิทธิ์ในการผลิตเงินตราเป็นของผู้ครองอาณาจักรโดยประทับตราหรือเครื่องหมายที่แสดงถึงตำแหน่งและหน้าที่ในการทำเงินตรา เพื่อรับรองความถูกต้องของน้ำหนักและความบริสุทธิ์ของเนื้อเงินเพื่อให้นักทั้งหลายเชื่อว่าถูกต้อง มีตรารับรอง จึงยอมรับใช้ชำระหนี้

¹⁴ คุณนวรรณ์ เลขะกุล ได้กล่าวแก่ผู้วิจัยว่า ระบบเงินตราเก่าของไทยในแต่ละเมืองจะต่างคนต่างผลิตเงินตราไว้ใช้จ่ายในเมืองของตนเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อเดินทางไปที่ต่างหัวเมืองแล้วจะใช้น้ำหนักและเนื้อเงินเป็นเงินตรา เพราะเนื้อเงินมีมาตรฐานเหมือนกัน

¹⁵ เหรียญเม็กซิกัน หรือ ดอลลาร์เม็กซิกัน (Mexican dollar) รู้จักกันอีกชื่อหนึ่งในวงการนักสะสมว่า “เหรียญกนก” เนื่องจากหน้าเหรียญเป็นสัญลักษณ์ประจำชาติของเม็กซิโกเป็นรูปนกอินทรียัดคาบงู

รัฐบาลสยามในยุคนั้นจึงได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยนำแม่ตราสำหรับตอกบนเงินพดด้วง อันได้แก่ ตราจักรและตรามงกุฏตอกลงไป (Counter Stamp)¹⁶ ที่หน้าเหรียญเม็กซิกันดังกล่าว¹⁷ เพื่อให้ราษฎรมั่นใจในน้ำหนักและความบริสุทธิ์ของเนื้อเงิน¹⁸ รวมทั้งเป็นเงินที่ชำระหนี้ตามกฎหมายได้ มูลเหตุที่ทำให้สยามต้องผลิตเหรียญกระษาปณ์เงินแทนเงินพดด้วง คือ เหตุการณ์ที่พ่อค้าชาวตะวันตก ได้เคยนำเหรียญ Trade dollar ของตนไปให้พระคลังหลวงนำเหรียญไปหลอม เพื่อนำเนื้อเงินไปเป็น วัตถุดิบในการผลิตเงินพดด้วง แต่เนื่องจากช่างหลวงสามารถผลิตเงินพดด้วง (ต้องผลิตด้วยมือและใช้ เวลานาน) ได้เพียงวันละ 2,400 บาท ซึ่งไม่เพียงพอแก่การค้าที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว และจากเหตุผล ดังกล่าวข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีดำริให้ผลิตเงินตราเป็นเหรียญ กระษาปณ์กลมแบนแบบตะวันตกอย่างเป็นทางการในรัชสมัยของพระองค์¹⁹ (เฉลิม ขงบุญเกิด, 2506 : 14)

แต่ในทัศนะของ นวรัตน์ เลชะกุล กลับไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่า การผลิตเงินพดด้วงไม่ เพียงพออันเป็นผลจากการค้าที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ได้เป็นเหตุผลให้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะผลิตเหรียญกระษาปณ์อย่างตะวันตก การผลิตเหรียญที่มีวิธีการแบบตะวันตกโดยใช้เครื่องจักรที่คนไทยไม่คุ้นเคย ตลอดจนมีลวดลายที่หน้า เหรียญมากมายจะแก้ปัญหาเงินปลอมได้ พระองค์จึงทรงสั่งซื้อเครื่องจักรเข้ามา ส่วนการผลิตเงินตราไม่ พอใช้นั้น ได้แก้ไขให้ลุล่วงไปแล้วโดยการใช้ Counter Stamp แต่ทั้งสองกรณีเกิดขึ้นในเวลาที่ไม่รู้เรี ยกันจึงทำให้สับสนประเดี๋ยวนั้น ฉะนั้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวพระองค์จึงรับสั่งให้ซื้อเครื่องจักรสำหรับผลิต เหรียญกระษาปณ์จากประเทศอังกฤษ พร้อมกันนั้นทรงตั้งโรงกระษาปณ์หลวงโดยให้ชื่อว่า “โรง กระษาปณ์สิทธิการ” เมื่อปี ค.ศ.1860 (พ.ศ.2403) ดังนั้นจากถ้อยคำอีกนัยหนึ่งได้ว่า การผลิตเหรียญ กระษาปณ์แบบตะวันตกอย่างเป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยใช้เครื่องจักร เป็นการประยุกต์วิธีการ ผลิตเงินพดด้วงและวิธีการตอกแม่ตราด้วยมือ มาเป็นการใช้เครื่องจักรไอน้ำตอกแม่ตรา (Die) ลงบน เหรียญตัวเปล่า แสดงให้เห็นว่าแม่เทคโนโลยีจะเปลี่ยนไป แต่แม่ตราสัญลักษณ์ คือ ตราจักร และตรา มงกุฎก็ยังคงเดิม

¹⁶ ภาษาสากลที่ใช้กันในวงการนักสะสม จะเรียกการตอกตราเพื่อรับรองน้ำหนักหรือค่าของเนื้อเงินโดยรัฐบาลว่า Counter Stamp ส่วนการตอกตราของเอกชนในลักษณะเดียวกันจะเรียกว่า Chop mark

¹⁷ ในบรรดาหนังสือที่เกี่ยวกับเหรียญกระษาปณ์ไทย มักจะกล่าวถึงเรื่องการตอกตราจักรและมงกุฎบนเหรียญเม็กซิกันเป็นส่วน ใหญ่ แต่แท้จริงแล้ว เหรียญของเปรู และฮอลันดา ก็มีการตอกตราดังกล่าวด้วยเช่นกัน (ดูภาพ 1.11 และ 1.12)

¹⁸ ดูรายละเอียดใน [http:// www.pattayamail.com](http://www.pattayamail.com)

¹⁹ อันที่จริงแล้วในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีความคิดที่จะผลิตเหรียญกระษาปณ์แบบตะวันตกใช้ พระองค์ได้มีพระบรมราชโองการให้นาย โรเบิร์ต ฮันเตอร์ พ่อค้าชาวอังกฤษผลิตเหรียญตัวอย่าง เป็นเครื่องหมายข้างและ ดอกบัว (เรียกกันทั่วไปว่า เหรียญเมืองไทย) แต่พระองค์ไม่โปรด จึงไม่ได้ผลิตต่อ (ดูภาพ 1.13)

สืบเนื่องจากสยามและพระราชอาณาจักรลาวได้รับอิทธิพลทางศาสนา ศิลปะ และ วัฒนธรรมจากชมพูทวีปคล้ายคลึงกัน จึงทำให้มีรูปแบบของศิลปะ ความเชื่อและศาสนาใกล้เคียงกัน ดังนั้น ลวดลายที่ปรากฏบนเหรียญยังสามารถสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างไทยและลาวได้อีกด้วย อย่างไรก็ตามแม้ทั้งสองฝ่ายอาจใช้สัญลักษณ์บนเหรียญอย่างเดียวกัน แต่การนิยามความหมายอาจจะเหมือนหรือแตกต่างกันก็ได้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ สัญลักษณ์ของอาณาจักรสยามอันได้แก่ ช้าง เอร่าวันสามเศียรประดับอยู่บนตราอาร์มแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ 5 ในขณะที่ทางราชอาณาจักรลาวก็ใช้สัญลักษณ์ช้างสามเศียรภายใต้ร่มฉัตรบนเหรียญกระษาปณ์ของตน ซึ่งจะกล่าวถึงในบทที่ 5 ต่อไป

ทั้งเหรียญกระษาปณ์ของไทยและลาวยังได้ใส่อิทธิพลทางความเชื่อจากชมพูทวีป ที่ส่งอิทธิพลและความหมายคล้ายคลึงกัน ไปยังตัวเหรียญกระษาปณ์ของไทยและลาวอีกด้วย ตัวอย่างข้างเคียงที่เห็นได้ชัดก็คือ เหรียญอิสริยาภรณ์ (Medals) ซึ่งเป็นสื่อในการส่งผ่านความหมายไปยังผู้ที่ได้รับอันเป็นเกียรติยศต่อวงศ์ตระกูล ในตัวเหรียญอิสริยาภรณ์ได้มีการใส่นิยามสัญลักษณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ เช่น พระพักตร์ หรือแม้แต่เครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เช่น ฉัตร พระมหาพิชัยมงกุฏ หรือสัตว์หิมพานต์ เช่น ครุฑ ช้าง คชสีห์ ราชสีห์ ฯลฯ อันเป็นการส่งนัยยะของความเป็น “ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน” ลงไปในตัวเหรียญด้วย ทำให้ตัวเครื่องราชอิสริยาภรณ์มีค่าสูงยิ่ง เป็นเกียรติยศที่ได้รับ ถือเป็นของสูง ศักดิ์สิทธิ์ และไม่ควรที่จะวางในที่ที่ไม่สมควร

ในส่วนของเหรียญกระษาปณ์ของไทยและลาวก็ได้ใส่นิยามสัญลักษณ์ดังกล่าวไว้บนตัวเหรียญ เช่นเดียวกัน เช่น ด้านหลังของเหรียญกระษาปณ์ราคาหนึ่งบาท²⁰ ของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 (ดูภาพ 4.1) จะเป็นรูปของช้างเผือกหันข้างอยู่ในวงจักร ส่วนด้านนอกของวงจักร จะประกอบไปด้วยดาวหกแฉกจำนวน 8 ดวงกระจายเป็นวงกลมอยู่โดยรอบวงจักร โดยที่ดาวแต่ละดวงให้แทนความหมาย (Represent) แทนหน่วยเงินเท่ากับ 1 เฟื้อง²¹ ส่วนด้านหน้าของเหรียญกระษาปณ์จะเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฏ²² ขนาบด้านซ้ายและด้านขวาด้วยฉัตร ส่วนกรณีของลาวในช่วงที่ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ได้ใช้รูปแบบของฝรั่งเศสดังได้กล่าวไปแล้วข้างต้น แต่ก่อนที่ลาวจะได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการประมาณ 2 ปี (ค.ศ.1952) ทางพระราชอาณาจักรลาวได้มีรูปแบบเหรียญกระษาปณ์

²⁰ มาตรฐานเงินของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นประกอบด้วยหน่วย เบี้ย โสฬส อัฐ เลี้ยว ชิก เฟื้อง สลึง บาท และตำลึง ส่วนมาตรฐานเงินของลาวในสมัยอาณานิคมของฝรั่งเศสจะแบ่งเป็นหน่วย ซองติมีล (centime) และ เบี้ยสเตอร์ (Piastre)

²¹ สองเฟื้องเท่ากับหนึ่งสลึง ดังนั้นแปดเฟื้อง (สี่สลึง) จึงเท่ากับหนึ่งบาท

²² พระนามเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามว่า “มงกุฏ” ดังนั้นเมื่อทรงขึ้นครองราชย์จึงใช้สัญลักษณ์พระมหาพิชัยมงกุฏเป็นตราสัญลักษณ์ในพระราชลัญจกร และใช้เป็นตราที่ประทับในเงินพดด้วงและเหรียญกระษาปณ์ในรัชสมัยของพระองค์ด้วย

ของตนเองโดยฝรั่งเศสเป็นผู้ผลิตให้ เหรียญดังกล่าวปรากฏสัญลักษณ์บางอย่างที่ได้รับจากชมพูทวีปมา ประกอบในเหรียญเช่นเดียวกับไทย

สำหรับเหรียญที่ระลึกของลาว โดยเฉพาะลาวในช่วงที่ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส จนถึงปี ค.ศ.1954 (พ.ศ.2497) นั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้ผลิตเหรียญที่ระลึก แต่ในส่วนของไทย ได้ปรากฏเหรียญที่ระลึกเป็นครั้งแรกมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ส่งราชทูตไปถวายพระราชสาส์นแด่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ในปี ค.ศ.1686 (พ.ศ. 2229) ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสในสมัยนั้นได้ออกเหรียญที่ระลึกไว้เพื่อเป็นเกียรติยศด้วย²³ ดังนั้นจึงถือได้ว่า เหรียญดังกล่าวเป็นเหรียญที่ระลึกเหรียญแรกของไทยที่ผลิตโดยต่างประเทศ

ส่วนเหรียญที่ระลึกที่ปรากฏเป็นกิจจะลักษณะในประเทศไทย ได้เริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว²⁴ ในปี ค.ศ. 1870 (พ.ศ.2413) และนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาได้มีการผลิตมาโดยตลอดจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

เหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกถือได้ว่าเป็นงานศิลปะประเภทหนึ่งเนื่องจากกรรมวิธีในการออกแบบและการผลิตเหรียญ รวมถึงการปั้นแบบเหรียญโดยช่างผู้มีความชำนาญ นอกจากนี้ เหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกเป็นงานประติมากรรมประเภทหนึ่ง ซึ่งยังเป็นตัวสะท้อนเหตุการณ์ทางสังคมและประวัติศาสตร์อีกด้วย ทั้งนี้ไม่เฉพาะแต่เหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกของไทยและลาวเท่านั้นที่มีมโนทัศน์ (Concept) ดังกล่าว แม้แต่เหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกของชาติอื่นๆ ก็เช่นเดียวกันด้วย ดังนั้นจึงทำให้เหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกมีเสน่ห์ เป็นที่ต้องการแก่นักสะสม โดยมีการจัดลำดับคุณค่าของเหรียญต่างๆ ไม่ว่าจะใช้เกณฑ์ทางประวัติศาสตร์ ความหายาก จำนวนผลิตที่มากหรือน้อย สภาพความสมบูรณ์ของเหรียญ²⁵ วิธีการเก็บรักษาหรือแม้แต่เนื้อโลหะที่ใช้ในการผลิตว่าเนื้อโลหะเป็นประเภทใด เหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกจึงเป็นตัวสะท้อนประวัติศาสตร์ มโนทัศน์ของนักออกแบบหรือผู้มีอำนาจในการอนุมัติรูปแบบ การส่งผ่านสัญลักษณ์

²³ เหรียญดังกล่าวเรียกกันในวงการนักสะสมว่า “เหรียญโกษาป่าน”

²⁴ ก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้มีการผลิตเหรียญที่ระลึกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสพระชนมายุครบรอบ 60 พรรษา เหรียญดังกล่าวเรียกกันในวงการนักสะสมว่าเหรียญ “แต่เม็ง” แต่เนื่องจากว่าเหรียญดังกล่าวมีสถานะเป็นเงินตราที่ใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมายด้วย จึงถูกจัดให้อยู่ในประเภทเหรียญกระษาปณ์ที่ระลึก

²⁵ ตามหลักสากลนิยม การจัดสภาพของเหรียญ (เกรด) ได้แบ่งออกเป็น 8 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ poor, fair, good, very good, fine, very fine, extra fine และ uncirculate โดยที่ uncirculate หรือเหรียญที่ยังไม่ผ่านการใช้งานมาเลย จะมีความสะอาดสูงสุดในห้องตลาดสูงที่สุด ส่วนเหรียญที่มีสภาพต่ำที่สุดและไม่เป็นที่ต้องการของนักสะสมคือ poor ซึ่งสภาพใช้ไม่ได้ สึกหรอมาก ลวดลายบนตัวเหรียญแทบจะไม่เห็น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สถาพร บุญเกตุ, *โกษาปณ์ไทย* (กรุงเทพฯ : บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, 2542), หน้า 7.

ตลอดจนลวดลายและข้อความต่างๆบนเหรียญ อันเชื่อมโยงกับสภาพสังคมและประวัติศาสตร์ในการผลิตเหรียญ ซึ่งเป็นสิ่งที่งานวิจัยชิ้นนี้สนใจศึกษา

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความหมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏบนเหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกของทั้งประเทศไทยและประเทศลาว
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการใช้และความหมายของสัญลักษณ์บนเหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกของประเทศไทยและประเทศลาว ทั้งความเหมือนและความต่าง

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

1. ได้ทราบถึงวิธีการส่งผ่านสัญลักษณ์ของความเป็นผู้มีอำนาจในแผ่นดิน ผ่านเหรียญกระษาปณ์เหรียญที่ระลึกของไทยและลาว
2. ผลจากการศึกษาคาดว่า สามารถนำไปต่อยอดความรู้ทางประวัติศาสตร์ระหว่างไทยและลาว

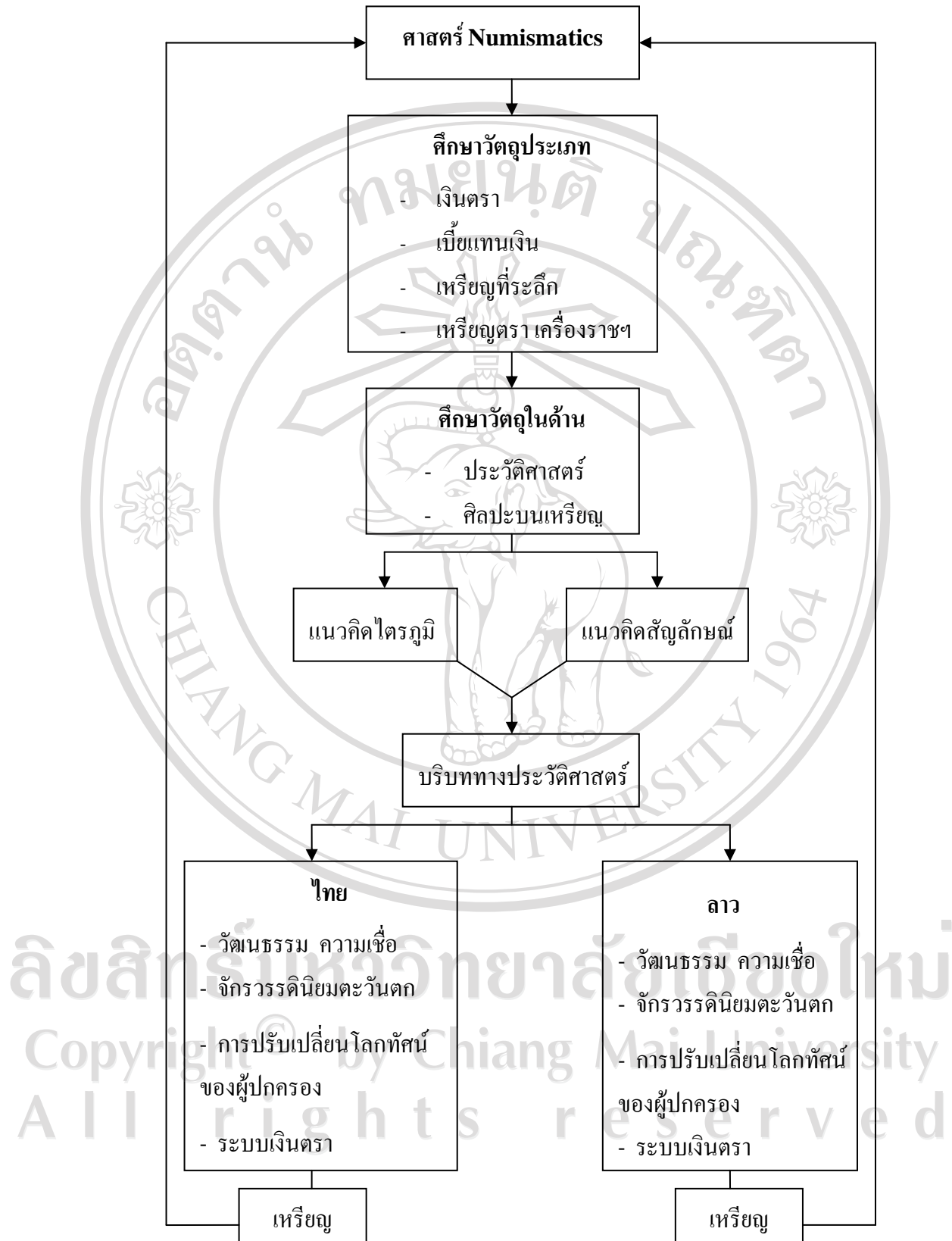
1.4 ขอบเขตการศึกษา

ในกรณีของไทยจะศึกษาเกี่ยวกับวิวัฒนาการของเหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึก ตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ 4 จนถึงช่วงต้นของรัชกาลที่ 9 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2398-2493) อันมีสัญลักษณ์ต่างๆที่ปรากฏอยู่บนหน้าเหรียญเป็นจำนวนมาก การศึกษาเหรียญของไทยดังกล่าวจะมีได้ ทำการศึกษาทุกๆเหรียญ แต่จะศึกษาเพียงบางเหรียญที่มีสัญลักษณ์และความสำคัญที่เห็นได้ชัดเจน เหรียญของลาวที่จะศึกษาอยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับของไทย แต่จะศึกษาจนถึงปี ค.ศ.1954 (พ.ศ.2497) อันเป็นปีที่ลาวได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส ทั้งนี้ในปี ค.ศ.1952 (พ.ศ.2495) ทางลาวได้มีเหรียญกระษาปณ์ของตนเองใช้เป็นครั้งแรก และเหรียญที่ผลิตในปีดังกล่าวได้ใช้เรื่อยมาโดยมิได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือผลิตเพิ่ม จนกระทั่งยุติการใช้ในปี ค.ศ.1975 (พ.ศ. 2518) เมื่อลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบสังคมนิยม

1.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาเรื่อง สัญลักษณ์บนเหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกของประเทศไทยและประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว(ค.ศ.1855-1954) เป็นการศึกษาถึงอิทธิพลของศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศที่ถูกศึกษาที่ได้กำหนดแนวคิด ค่านิยม รวมถึงสัญลักษณ์ที่ปรากฏออกมาในรูปสัญลักษณ์ต่างๆ ผนวกกับอิทธิพลของการแผ่ขยายเข้ามาของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และส่งผ่านแนวคิดต่างๆเข้ามายังชนชั้นนำของสังคมในภูมิภาคนี้ให้ยอมรับและประยุกต์วิทยาการต่างๆจากโลกตะวันตก ให้สอดคล้องกับแนวคิดพื้นฐานและพัฒนาการของสังคม และการเมืองของประเทศที่ผู้วิจัยใช้ศึกษา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แผนภาพที่ 1.1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

1.6 แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมปริทัศน์

1.6.1) แนวคิดเรื่องไตรภูมิ

จักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิหรือบางกรณีอาจเรียกว่า จักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิ ได้เข้ามามีอิทธิพลในวิถีชีวิต และส่วนต่างๆต่อสังคม ไม่ว่าจะเป็นในราชสำนัก หรือในวิถีชีวิตของประชาชนทั่วไปในด้านความคิด นอกจากนี้จักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิยังมีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรม เช่น พระราชวัง วัด หรือแม้แต่จิตรกรรมภายในอุโบสถต่างๆ²⁶ รวมไปถึงคติความเชื่อของชาวสยาม ซึ่งที่มาของความเชื่อดังกล่าวมาจากคัมภีร์ทางศาสนาที่ชื่อว่า “ไตรภูมิกถา” อันเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งอาณาจักรสุโขทัย²⁷ ในคัมภีร์ดังกล่าวจะมีการกล่าวถึงโลกและจักรวาลอันมีส่วนประกอบต่างๆ ได้แก่ เขาพระสุเมรุ โดยรอบนอกของเขาพระสุเมรุยังมีภูเขาล้อมรอบเป็นวงแหวน 7 ชั้น และระหว่างภูเขามียมหาสุมุทที่เรียกว่า มหานทีสีทันดรคั่นอยู่ พื้นออกไปจากนี้จะเป็นทวีปต่างๆอีก 4 ทวีป โดยชมพูทวีปเป็นเพียงทวีปเดียวที่มนุษย์อาศัยอยู่ (ดูภาพ 1.14)

²⁶ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ วัดสุทัศนเทพวรารามอันสร้างในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และตั้งอยู่ในใจกลางพระนคร (ซึ่งตามคติโบราณควรเป็นที่ประดิษฐานพระปรางค์มหาธาตุอันเป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุ และเป็นศูนย์กลางของจักรวาล) ทั้งนี้ตัววัดสมมติให้เป็นรูปจำลองของจักรวาล ส่วนสถาปัตยกรรมของพระวิหารหลวงเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และยังมีปรากฏรูปของพระอินทร์บนหน้าบันของวิหารหลวง ซึ่งสัมพันธ์กับการสมมติตัวอาคารของวิหารหลวงให้มีความหมายถึงดาวดั่งสี่พิภพบนยอดเขาพระสุเมรุ ส่วนตัวพระวิหารตั้งอยู่บนฐานประทักษิณซ้อนกันเป็นชั้นๆ สิ่งนี้เป็นหลักฐานสนับสนุนการเป็นสัญลักษณ์ของภูเขา รายละเอียดเกี่ยวกับภูมิจักรวาลของวัดสุทัศนเทพวราราม ดู เสมอชัย พูลสุวรรณ, “ภูมิจักรวาลวิทยาของเขตพุทธาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม”, *เมืองโบราณ* 3 (2535) : 86-104.

²⁷ ชลธิรา กัดด้อย กล่าวไว้ว่า พ่อขุนรามคำแหงพยายามที่จะทำให้เกิดความเข้มแข็งทั้งกำลังคนและเศรษฐกิจนอกเหนือจากการแผ่ขยายอาณาเขต พระองค์ทรงนำพุทธศาสนาหลักทางศาสนามาค้านกับความเชื่อดั้งเดิมและศาสนาพราหมณ์ที่มีอิทธิพลอยู่ในสุโขทัย ซึ่งยังคงมีหลักฐานต่างๆปรากฏอยู่ไม่ว่าจะเป็นเทวาลัยแบบขอมและเทวรูปต่างๆ จนต่อมาเมื่ออยุธยาสามารถตั้งเป็นอาณาจักรได้สำเร็จในปี พ.ศ.1893 จึงทำให้ทางสุโขทัยต้องขึ้นตั้งการขยายอาณาเขตและการใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการคานอำนาจกับอยุธยา โดยช่วงนี้เป็นระยะต่อกับรัชสมัยของพระยาลิไท (ซึ่งในขณะนั้นพระองค์ยังทรงเป็นอุปราชอยู่) ทั้งนี้พระยาลิไททรงมีการเตรียมการระยะยาวเพื่อความเป็น “ธรรมราชา” แทนการเป็น “เทวราชา” ของพระองค์และด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของวรรณคดีทางศาสนาเรื่อง ไตรภูมิขึ้น โดยทรงนิพนธ์จากคัมภีร์ต่างๆจากลังกา กว่า 30 คัมภีร์ (ชลธิรา กัดด้อย , 2517 : 110-111)

ไมเคิล ไรท ได้เสนอแนวคิดที่น่าสนใจว่า คติจักรวาลทัศน์ดังกล่าวน่าจะเริ่มมาจากการที่ชาวอารยันซึ่งอพยพมาจากเอเชียกลางมายัง “โลกใหม่” สังเกตเห็นตามเส้นทางที่อพยพมาซึ่งเป็นไหล่เขาแถบเทือกเขาหิมาลัย สิ่งที่พวกเขาได้พบเห็นจึงถูกพัฒนาเป็นคติโลกหรือจักรวาลที่มีรูปร่างเป็นยอดเขาหิมาลัย (เขาพระสุเมรุ) และมีแผ่นดินล้อมรอบ ได้เขาพระสุเมรุมีนาคพิภพและนรก รวมไปถึงมีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์โคจรรอบเขาพระสุเมรุ (ดูภาพ 1.15) (ไมเคิล ไรท, 2548 : 8)

ภาพที่ 1.15 คติจักรวาลของชาวอารยันจากเอเชียกลาง ที่ได้พัฒนามาเป็นจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิที่มาจากหนังสือแผนที่แผนที่ทาง โดย ไมเคิล ไรท, 2548 หน้า 9-11

ประเด็นหนึ่งที่เขาเสนออีกคือ ในไตรภูมิพระร่วงได้มีการอธิบายถึง อุตตระกुरुทวีป อันเป็นดินแดนที่ไม่มี การ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะชาวเอเชียกลางที่อพยพมาคงจะรำลึกถึงดินแดนในอดีตของตน จึงได้เล่าสู่กันฟังว่า เป็นดินแดนอุดมสมบูรณ์ สุขสำราญ ไม่มีความทุกข์ (ไมเคิล ไรท, 2548 : 10)

ดังที่กล่าวข้างต้น คติความเชื่อแบบจักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิ ยังมีอิทธิพลต่อราชสำนักด้วย เช่น ลวดลายสถาปัตยกรรม จิตรกรรม รวมไปถึงเทพปกรณัม (Mythology)²⁹ หรือสัตว์ต่างๆ ในป่าหิมพานต์³⁰ ของอินเดียล้วนเป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมในราชสำนัก และศิลปกรรมต่างๆของไทยและลาวทั้งสิ้น แม้แต่สัญลักษณ์อันเป็นตัวแทนของสถาบันพระมหากษัตริย์

²⁹ เทพปกรณัม (Mythology) คือ ศาสตร์ที่เกี่ยวกับเรื่องราวของความเชื่อถือ หรือ ตำนานเก่าแก่ของชาติใดชาติหนึ่ง แต่ละชาติอาจจะมีเรื่องที่เหมือนหรือแตกต่างกันก็ได้ ซึ่งนอกเหนือจากเรื่องที่เราคุ้นเคย เช่น กรีก-โรมันโบราณแล้ว เรื่องราวของการสร้างโลก ภูมิตั้งฐานของโลก หรือแม้แต่วรรณคดีรามายณะและมหากาพย์ของอินเดีย ก็จัดอยู่ใน Mythology ด้วย เหตุที่ใช้คำว่า Myth อันหมายถึง ลึกลับ มีสาเหตุจากการที่ชาวคริสต์ในยุคโบราณ มีความรังเกียจในการบูรณาการเทพของกรีก-โรมัน ดังนั้นเรื่องราวใดที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอื่นที่มีใช้ศาสนาคริสต์ จะถูกถือว่าเป็น Myth หรือ Mythology ดู มาลีทัต พรหมทัตตเวที, เทพนิยายที่เป็นพื้นฐานของวรรณคดี (กรุงเทพฯ : หจก. คุณพินอักษรกิจ, 2528), หน้า 1-2.

³⁰ ป่าหิมพานต์เป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีป มีสัตว์หิมพานต์ต่างๆ เช่น ช้างเผือก นกอินทรี ครุฑ หงส์ นกหัสดีลิงค์ ราชสีห์ คชสีห์ กิเลน นรสิงห์ กิณนร กิณรี โลโต เหมราช ฯลฯ

เช่น ครุฑ³¹ จักร³² หรือ พระนามของพระมหากษัตริย์ เช่น รามาชิบดี อันหมายถึง พระรามอันเป็น อวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ตามมหากาพย์รามายณะของอินเดีย ขณะเดียวกันในพระราชพิธี บรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์ ต้องประกอบด้วยเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์³³ อันเป็นเครื่องราช อิศริยศ 5 สิ่งแต่โบราณกาลมา หนึ่งในนั้นได้แก่ พระมหาพิชัยมงกุฏอันมีความหมายว่า ยอดวิมาน ของพระอินทร์ หรือแม่แต่ฉลองพระบาท มีความหมายว่าแผ่นดินอันเป็นที่รองรับเขาพระสุเมรุ (พลาตีสัย สัทธาธิฎฐกิจ, 2535 : 127) ก็สะท้อนแนวคิดแบบไตรภูมิเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ความคิดในเรื่องเวลาของคนในอดีตที่ผูกพันอยู่กับการเวียนว่ายตายเกิดในภพ ภูมิต่างๆจนกว่าจะบรรลุนิพพาน เป็นอิทธิพลจากแนวคิดของจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิเช่นกัน (อรรถ จักร สัตยานุรักษ์, 2541 : 10)

หลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของ แนวคิดแบบไตรภูมิที่ผูกพันอยู่กับ ชีวิตประจำวันของผู้คนปรากฏอยู่ใน จดหมายเหตุลาลูแบร์ โดยเขาได้บันทึกเอาไว้ว่า

“...ชาวสยามเชื่อว่าพิภพของเรานั้น เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและกว้าง ใหญ่ไพศาลมาก และโค้งเพดานฟ้านั้นจรดสี่มุมโลก คล้ายๆกับกรอบ แก้วที่เราใช้ครอบต้นไม้ในสวนของเรา ฉะนั้นเขายืนยันว่าพิภพของเรา นี้แบ่งออกเป็นสี่ภาค (ทวีป) ซึ่งมีผู้คนอยู่อาศัยมีทะเลคั่นแบ่งเขต ออกเป็น 4 โลกต่างหากจากกัน และสันนิษฐานว่าท่ามกลางทวีปทั้ง 4 นี้ มีมหาบรรพตเป็นรูปปรางค์ตั้งอยู่ทั้ง 4 ด้านเท่ากัน เรียกว่า เขาพระสุเมรุ (Caou pra Soumene) เขาแปลว่า ภูเขาและป็น (montagne & monter) และตั้งแต่พื้นพิภพหรือพื้นทะเลขึ้นไปถึงยอดบรรพตนั้น ระฟ้าถึงดาว กล่าวกันว่ามีความสูงถึง 84,000 โยชน์ (Jods) โยชน์หนึ่งยาวประมาณ 8,000 วา อนึ่งจากหลังพื้นทะเลลึกลงไปถึงพื้น รากเขาพระสุเมรุก็มีความลึกเท่ากับ ความสูง และจากปากเขาพระสุเมรุทั้ง 4 ด้านที่เข้าพเจ้า กล่าวถึงแล้ว ก็มีความกว้างด้านละ 84,000 โยชน์ เหมือนกับอันพิภพเรา

³¹ พระนารายณ์อวตารเป็นปางต่างๆ โดยปางหนึ่งอวตารเป็นพระรามครองกรุงอโยธยา ต่อมาราชสำนักสยามจึงได้รับความ เชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นองค์อวตารของพระนารายณ์มาใช้ และเนื่องจากครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์ ดังนั้น ครุฑ จึงเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ด้วย

³² จักร เป็นอาวุธชนิดหนึ่งของพระนารายณ์

³³ เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์เป็นเครื่องราชอิสริยศ 5 อย่างแต่โบราณของพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วย พระมหาพิชัยมงกุฏ พระแสงขรรค์ชัยศรี ธารพระกร วาลวิชนี (พัดกับแส้จามรี) และฉลองพระบาทเชิงงอน

ที่ชาวสยามเรียกว่าชมพู (Tchampion) ซึ่งเขากล่าวว่าตั้งอยู่ทางทิศ
ทักษิณของเขาพระสุเมรุนั้น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดวงดาวทั้งหลาย
หมุนรอบพิภพนี้มีได้หยุดหย่อนจึงเป็นกลางวันและกลางคืน เหนือยอด
เขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นฟ้าซึ่งชาวสยามเรียกว่า อินทราธิราช
(Intratriracha) และเหนือขึ้นไปอีกก็เป็นสวรรค์ของพวกเทวดา...”
(เดอะ ลาลูแบร์, 2510 : 290)

ในกรณีของเหรียญเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของไทยและลาว ได้ใส่สัญลักษณ์ต่างๆเกี่ยวกับ
คติความเชื่อของไตรภูมิต่างๆไว้ด้วย ดังเช่น ตราจักร ตริศูด ตราครุฑ ตราช้างเอราวัณ ตราช้างเผือก
ตราราชสีห์ กษัตริย์ ฯลฯ หรือแม้แต่เหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกของไทยและลาวบางยุค ก็ยัง
มีส่วนประกอบของคติความเชื่อในไตรภูมิประกอบในตัวเหรียญอีกด้วย

ทางด้านไตรภูมิของลาวก็มีแนวคิดเช่นเดียวกับของไทย แต่ตัวเอกสารที่ยืนยันถึงการมีอยู่
ของไตรภูมิของลาวที่จารึกด้วยอักษรธรรมไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด การสงครามต่างๆเป็นส่วน
หนึ่งให้เอกสารสูญหายหรือถูกทำลาย เมืองเวียงจันทน์ได้กลายเป็นเมืองร้างและเพิ่งจะได้รับการฟื้นฟู
โบราณสถานและตัวนครอีกครั้งเมื่อลาวตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสแล้ว

นอกจากนี้ยังปรากฏว่า เมื่อพระภิกษุสงฆ์จากลาวที่ได้ไปอุปสมบทและจำพรรษาที่
กรุงเทพมหานคร ได้ไปชมห้องเก็บเอกสารพระธรรมในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่กรุงเทพมหานคร
ปรากฏว่าได้พบคัมภีร์ไตรภูมิของลาวซึ่งจารึกไว้เป็นตัวอักษรธรรม คาดว่าน่าจะได้อามาจากสงครามเจ้า
อนุวงศ์ในครั้งนั้น³⁴ แต่อย่างไรก็ตามยังปรากฏร่องรอยของไตรภูมิในงานศิลปะโบราณของลาว เช่น
ลวดลายพญานาค ลายดอกดวงต่างๆ ซึ่งศิลปะดังกล่าวจะปรากฏหลักฐานอยู่มากที่วัดหายโศกใน
เวียงจันทน์อันมีศิลปะลายลาวโบราณอยู่มากมาย³⁵ ส่วนไตรภูมิของล้านนาและล้านช้างน่าจะมีความ
ใกล้เคียงกันกับของสุโขทัย โดยทางล้านช้างกับล้านนาใช้การถ่ายทอดผ่านทางตัวอักษรธรรม³⁶ ซึ่งมี

³⁴ นอกจากนี้ในส่วนหนังสือภาษาลาวที่ชื่อว่า “วันนะคะดีลาว” ได้กล่าวถึงช่วงที่วรรณคดีของลาวตกต่ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วง
สงครามเจ้าอนุวงศ์ อันเป็นสาเหตุให้ นักเขียน กวี นักศิลปะต่างๆของลาวได้ถูกกวาดต้อนเข้ามาในสยามเป็นจำนวนมาก
หนังสือและเอกสารจำนวนมากรวมถึงวรรณคดีก็ถูกนำเข้ามาในสยามด้วย ซึ่งเอกสารดังกล่าวยังคงค้างอยู่ที่หอสมุด
แห่งชาติที่กรุงเทพมหานครจนถึงปัจจุบัน ดูรายละเอียดใน บัณฑิต คำ วังดาลา, วันนะคะดีลาว (เวียงจันทน์ : สถาบันค้นคว้า
วิจัยสาธิตสังคม, 1987), หน้า 189-190.

³⁵ สัมภาษณ์ ท้าวอุทิศ สิวไซ ณ สถาบันวิจัยศิลปะแห่งชาติ เวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมื่อวันที่
11 ตุลาคม พ.ศ. 2549 เวลา 9.30 น.

³⁶ มหาสิลา วีระวงส์ ได้เสนอว่า เหตุที่ลาวใช้ตัวอักษรธรรม (ดูแผนภาพที่ 3.1 ประกอบ) มาจากการที่ได้รับตัวอักษรบาลีหรือ
อักษรคฤณณ์อันเป็นตัวอักษรของอินเดียภาคใต้ซึ่งใช้อยู่ในแคว้นมคธ (ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชจึงเรียกอักษรบาลีว่า

ทั้งในลาวและล้านนา³⁷ ทั้งนี้ นวรัตน์ เสงะกุล ได้กล่าวว่า ในเมื่อคัมภีร์ไตรภูมิของพระมหาธรรมราชา ลีไททรงแต่งขึ้นและมีเพียงฉบับเดียวจนได้รับชื่อว่า “มหาธรรมราชา” ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นไตรภูมิของใคร ก็ควรจะเหมือนกับไตรภูมิของพระมหาธรรมราชาลีไท เพราะเมื่อจะคัดลอกแล้ว ก็ควรจะคัดลอกจากต้นฉบับ

ส่วนนักวิชาการ เช่น อาจารย์สมหมาย เปรมจิตต์ ได้กล่าวว่า ไตรภูมิของไทยและลาวจะเหมือนกัน แต่ก็ยังไม่เคยพบฉบับจริงเช่นกัน กล่าวคือ ยังไม่มีหลักฐานเป็นเอกสารยืนยันอย่างแน่ชัด แต่สิ่งที่ใกล้เคียงกันและมีเอกสารชัดเจน คือ กฎหมายโบราณของลาว (ธรรมศาสตร์หลวง) จะเหมือนกับของล้านนาเนื่องจากการไปมาหาสู่กัน โดยเฉพาะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์แห่งล้านช้าง (ครองราชย์ พ.ศ.2091-2114) ทรงได้เคยมาครองอาณาจักรล้านนาอยู่ช่วงหนึ่งด้วย³⁸ อีกท่านหนึ่งคือ อาจารย์ฉัตรแก้ว สิมารักษ์ ได้กล่าวเช่นกันว่า ไตรภูมิของล้านนากับของลาวจะเหมือนกัน ดังมีตัวอย่างเช่นที่วัดเชียงทองในหลวงพระบาง โดยตรงส่วนยอดของอุโบสถวัดที่เรียกว่า “ฉัตร” (ช่อฟ้าในภาษาลาว) จะเห็นการจำลองแบบคติของเขาพระสุเมรุ ซึ่งคล้ายๆกับสัตตบริภัณฑ์ทางภาคเหนือของไทย (ดูภาพ 1.16)

สิ่งที่ยืนยันการมีอยู่ในไตรภูมิของลาวก็คือ รูปแบบสถาปัตยกรรมตามคติจักรวาลแบบเขาพระสุเมรุ ดังจะเห็นได้จากรูปแบบของพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ ซึ่งภายนอกกระเบื้องจะมีประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ (4 ทวีป) โดยถือว่ากระเบื้องดังกล่าวให้เป็นตัวแทนของกำแพงจักรวาล เมื่อเลยจากพระกระเบื้องจะมีลานประทักษิณ ส่วนที่ฐานตรงด้านขวาขององค์พระธาตุ มีการลดหลั่นกัน 3 ชั้น อัน

“อักษรคุณต์” และเรียกภาษาที่ใช้พูดว่า “ภาษาปากกุดก” ครั้นต่อมาเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ.236) ได้เป็นเจ้าผู้ครองอินเดียจึงส่งสมณทูตมายังสุวรรณภูมิซึ่งยังเป็นเขตแดนของชนชาติมอญอยู่ โดยตัวอักษรดังกล่าว (บาลี) ได้วิวัฒนาการมาเป็นต้นแบบของอักษรต่างๆ เช่น ลังกา มอญ พม่า ตัวธรรม ตัวไทใหญ่ ครั้นมา พ.ศ. 1600 พระเจ้าอนุรุธพระมหากษัตริย์ของพม่าได้มีอำนาจขึ้นมา จึงได้ยึดและรวมดินแดนของชาติมอญเอาไว้รวมถึงรับเอาวัฒนธรรมจากมอญด้วย หลังจากนั้นพระเจ้าอนุรุธได้ทำการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆในแหลมอินโดจีนโดยผ่านภาษามอญ-พม่า อันได้แก่ ล้านนา ล้านช้าง เชียงตุง สิบสองปันนา ฉะนั้นตัวอักษรที่ได้มาจากมอญและพม่าที่ใช้สำหรับการศึกษาเล่าเรียนในทางธรรม จึงเรียกว่า “ตัวธรรม” ดู สีลา วีระวงศ์, *ประวัติหนังสือลาว* (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526), หน้า 6-7.

³⁷ สัมภาษณ์ อาจารย์ เขียวชาย อักษรดิษฐ์ ณ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2549 เวลา 15.40 น.

³⁸ สัมภาษณ์ อาจารย์สมหมาย เปรมจิตต์ ณ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2549 เวลา 10.30 น.

เปรียบให้หมายถึงภพภูมิ 3 ภพ อันได้แก่ กามาพจรภูมิ รูปาพจรภูมิ และอรูปาพจรภูมิ³⁹(สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ , 2544 : 123)

ผู้วิจัยขอสรุปแนวคิดเรื่องไตรภูมิที่สัมพันธ์กับราชสำนัก วัตถุ สัญลักษณ์ต่างๆ ออกมาเป็นแผนภาพดังนี้

แผนภาพที่ 1.2 แสดงแนวคิดของไตรภูมิ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

³⁹ ส่วนไตรภูมิในทัศนะของลาว จะเห็นได้จากคำอธิบายในพจนานุกรมภาษาลาว ที่ได้ให้ความหมายของไตรภูมิว่า “ไตรภูมิ คือ พบทั้งสามคือ กามะพบ รูปะพบ อระพบ ตามไสยศาสตร์ว่า โลกสะหวัน โลกมะนุด โลกบาดาน” (ทองคำ ช่อนมะนีสอน , 1992 : 368)

จากแผนภาพข้างต้นจะทำให้เราทราบว่าผู้ที่มิชอบกำหนดแนวคิดดังกล่าวคือ สถาบันพระมหากษัตริย์และราชสำนัก ซึ่งได้ประยุกต์ใช้แนวคิดไตรภูมิเข้ากับคติการเป็นจักรพรรดิราชของฮินดู เพื่อสร้าง “ความชอบธรรม” รวมทั้งสถาปนาความเป็นใหญ่และความมั่นคงให้แก่ตน⁴⁰ อีกทั้งยังได้ “ความชอบธรรม” และส่งผ่านความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ไปยังวัตถุสิ่งของต่างๆ ให้เป็นสัญลักษณ์ เพื่อที่ว่า ผู้พบเห็นจะได้ประจักษ์ ตระหนักและยอมรับในอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์

1.6.2) แนวคิดเรื่องสัญลักษณ์ (Symbol)

มนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคมและมีการใช้ชีวิตประจำวันร่วมกัน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการติดต่อสื่อสาร และมีการแสดงออกต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางสายตา สีหน้า ทางกายหรือการใช้มือแสดง อากัปกริยาต่างๆ รวมไปถึงการใช้ภาษา ซึ่งสิ่งต่างๆ ดังกล่าวจัดอยู่ในระบบของสัญลักษณ์ (Symbol)⁴¹ สัญลักษณ์ถูกกำหนดนิยามกันขึ้นเพื่อให้ความหมายแทนอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ตัวอักษร⁴² เป็นสัญลักษณ์แทนเสียงพูด เครื่องหมาย “+” เป็นสัญลักษณ์แทนเครื่องหมายทางคณิตศาสตร์ (พจนานุกรมราชบัณฑิต 2542, 2546 : 1,163)

สัญลักษณ์ยังเกี่ยวเนื่องกับบางสิ่งอันจะเป็นตัวบ่งชี้และเป็นตัวแทน (Represent) ในการให้ความหมาย ทั้งนี้สัญลักษณ์ยังเกิดจากข้อกำหนดที่ยอมรับร่วมกันในสังคม เช่น ถ้าเราต้องการหา

⁴⁰ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ให้ความเห็นเกี่ยวกับการที่ผู้นำพื้นเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รับผิดชอบธรรมของอินเดียด้วยเหตุผลว่า

“...เราอาจจะลองตั้งคำถามว่า ทำไมนักปกครองในเอเชียอาคเนย์ (รวมทั้งอยุธยา) จึงต้องการวิชาการและปรัชญาจากอินเดีย ทำไมจึงต้องรับอิทธิพลอินเดียและรับมาทำไม น่าเชื่อว่านักปกครองหรือนักวิชาการในอดีตรับปรัชญาและศาสตร์ต่างๆ จากอินเดียก็เพื่อผลประโยชน์ของตน กล่าวคือ อาณาธรรมอินเดียสร้างฐานให้ตนเด่นแตกต่างจากชาวบ้านธรรมดาๆ เป็นการสร้างเกียรติยศและอำนาจให้ตนเอง ตัวอย่างเช่นการที่นักปกครองรับทฤษฎี “เทวราช” มากก็ช่วยให้ตนสร้างอำนาจเหนือนักปกครองอื่นๆ ในดินแดนใกล้เคียงกัน ฉะนั้น ผลประโยชน์ของนักปกครอง คงจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการรับอิทธิพลอินเดียกันขึ้น...” (อ้างถึง ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “พุทธศาสนาและการรวมทางการเมืองสมัยอยุธยา ตอนต้น : 1893-2013” อ้างใน ชลธิรา กลัดอยู่ “ไตรภูมิพระร่วง : ฐานฐานของอุดมการณ์การเมืองไทย ใน วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 4 เล่มที่ 1 มิถุนายน-กันยายน 2517 หน้า 106-121)

⁴¹ สัญลักษณ์ (Symbol) มาจากภาษากรีก คือ Syn และ ballo แปลว่า ขว้างไปพร้อมกันอันหมายถึงวิธีการที่สัญลักษณ์นำจิตของมนุษย์ไปสู่สิ่งที่มีนัยสำคัญ ดู เอเดรียน สโนดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระศกูป (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2541), หน้า 3.

⁴² ตัวอักษร ภาพ เสียง ภาษา อากัปกริยา ถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง

คำตอบของค่าทางคณิตศาสตร์เราจะกำหนดค่าดังกล่าวเป็นตัวแปรว่า “x” หรือถ้าจำนวนหน่วยของสิ่งของหรือวัตถุใดๆที่มีเพียงหนึ่งหน่วยเราจะใช้สัญลักษณ์ว่า “1” แต่ถ้ามีสองหน่วยเราจะใช้สัญลักษณ์ว่า “2” (The Encyclopedia Americana volume 26, 1983: 166)

คำว่าสัญลักษณ์ยังเป็นตัวแทน โดยจะพรรณนาออกมาหรือทำให้เราจินตนาการให้เห็นภาพ เช่น ในความรับรู้ของผู้นับถือศาสนาคริสต์ “ไม้กางเขน” เป็นตัวแทนของความเจ็บปวดและการถูกตรึงกางเขนของพระเยซู (Stuart Hall, 1997: 16) ดังนั้นสัญลักษณ์จึงบ่งถึงสิ่งที่อยู่ในโลกแห่งประสบการณ์ที่เราสามารถรู้ได้ โดยประสาทสัมผัสหรือเข้าใจได้ทางความคิด สัญลักษณ์และสิ่งที่มีมันอ้างอิงจึงอยู่ในระดับเดียวกับความเป็นจริง แต่ในขณะเดียวกันสัญลักษณ์อาจสื่อความหมายของการเป็นตัวแทนได้มากกว่าโลกแห่งประสบการณ์ก็ได้ ดังเช่น Miranda Bruce-Mitford ได้กล่าวว่า สัญลักษณ์ต่างๆเป็นมากกว่าคุณสมบัติ (function) ของสิ่งของหรือวัตถุนั้นๆ เช่น ถ้าเราพูดถึงคำว่า “ไฟ” คำคำนี้อาจจะทำให้นึกถึงสัญลักษณ์ในรูปของ “พระอาทิตย์”⁴³ หรือเราจะใช้สัญลักษณ์ของคนที่มีความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้าที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สำเร็จว่า เป็นคนมีไฟ หรือแม้แต่เทพเจ้าในเทพปกรณัม (Mythology) อันเป็นเทพผู้สร้างสิ่งต่างๆก็ยังคงเชื่อมโยงให้เข้ากับพระอาทิตย์ (Miranda Bruce-Mitford, 1996: 6) ดังนั้นสิ่งที่ Bruce-Mitford บอกกับเราก็คือ สัญลักษณ์อาจเป็นมากกว่าตัวแทน (Represent) ของสิ่งนั้นๆ แต่จะมีความหมายที่ลึกกว่าที่เราเห็นหรือสัมผัสได้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

⁴³ โดยปกติคุณสมบัติ (function) ของ “ไฟ” อาจจะทำให้คุณหรือโทษก็ได้ เช่น ให้ความอบอุ่นแก่มนุษย์ หรือทำให้เกิดอัคคีภัยได้

- 3.) การทำศิลปะขึ้นมาอีกชิ้นหนึ่งให้ดูเหมือนหรือคล้ายคลึงกับต้นแบบ (ซึ่งไม่ใช่ศิลปะ)
- 4.) การทำสิ่งหนึ่งขึ้นมาใหม่ให้เป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของอีกสิ่งหนึ่ง

ซึ่งในความหมายของข้อ 3 และ 4 จะตรงกับคำว่า Representation ในภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะข้อ 4 จะมีความหมายตรงกับที่นักทฤษฎีบางท่าน เช่น อี.เอช.กัมบริช (E.H. Gombrich) และ เนลสัน กู๊ดแมน (Nelson Goodman) เห็นตรงกันว่า ศิลปะคือสัญลักษณ์ หรือภาษาประเภทหนึ่ง (อ้างถึง Gombrich, E.H. Art and Illusion. และ Goodman, Nelson. Language of Art อ้างใน จรูญ โภทรรัตนานนท์, 2539 : 18-20)

ตัวอย่างของสัญลักษณ์ในทางศิลปะที่ชาวพุทธคุ้นเคยกันก็คือ พระพุทธรูป อันเป็นตัวแทนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งนี้ก่อนหน้าที่จะมีคติการสร้างพระพุทธรูปแทนพระองค์ ได้มีการประดิษฐ์เป็นสัญลักษณ์ประเภทต่างๆ เช่น พระพุทธรบาท ธรรมจักร บัลลังก์ ต้นโพธิ์ สถูป ฯลฯ อนึ่ง ในสมัยของราชวงศ์โมริยะของอินเดีย ได้มีการริเริ่มให้ความสนใจในสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องเนื่องในทางพระพุทธศาสนา โดยความหมายต่างๆ สามารถจำแนกแทนสังเวชนียสถานจำนวน 4 แห่ง อันได้แก่

1. ที่ประสูติ ใช้เสาหินสลักภาพประสูติ และภายหลังใช้สัญลักษณ์ดอกบัว 7 ดอก
 2. ที่ตรัสรู้ ใช้ภาพต้นโพธิ์เป็นสัญลักษณ์
 3. ที่ปฐมเทศนา ใช้ธรรมจักร ซึ่งต่อมาภายหลังได้เพิ่มกวางเข้ามาด้วย
 4. ที่ปรินิพพาน ใช้สถูปเป็นสัญลักษณ์แทนกองเถ้าถ่านที่ถวายพระเพลิง
- (เชียรชาย อักษรดิษฐ์, 2545 : 23)

จากที่กล่าวมาข้างต้นในด้านศิลปะนั้น ตามหลักสากลทั่วไป นิยมแบ่งศิลปะออกเป็น 2 สาย อันได้แก่

1. สายวิจิตรศิลป์ (Fine Art) เป็นศิลปะที่มีคุณค่าทางสุนทรียภาพและความงาม เพื่อผลทางด้านจิตใจและความรู้สึก ทั้งนี้วิจิตรศิลป์ยังแบ่งออกได้เป็น

- 1.1) ทัศนศิลป์ (Visual Arts) ได้แก่ ศิลปะที่สามารถมองเห็นความงามจากรูปลักษณ์ โดยทัศนศิลป์ยังสามารถแยกย่อยออกเป็น จิตรกรรม (Painting) ประติมากรรม (Sculpture)⁴⁴ สถาปัตยกรรม (Architecture) และภาพพิมพ์ (Graphic Arts)

⁴⁴ ประติมากรรมยังแบ่งออกเป็น 2 สาย ได้แก่ 1. ประติมากรรมที่เกิดจากการแกะสลัก (Carving) เป็นการแกะสลักหรือเจียรไนจากวัสดุต่างๆ เช่น หิน ไม้ งาช้าง กระดูก 2. ประติมากรรมที่เกิดจากการปั้นและการประกอบเข้าด้วยกันเป็นรูปร่าง (Modelling and Construction) เป็นการปั้นจากวัสดุที่สามารถทำเป็นรูปทรงได้ เช่น การปั้นด้วยดิน เมื่อปั้นเป็นรูปลักษณะที่พอใจแล้ว อาจจะทำแบบหล่อเป็นถาวรวัตถุ

1.2) โสตศิลป์ (Audio Arts) ได้แก่ วิจิตรศิลป์ที่สามารถรับรู้ความงาม หรือความสุนทรีย์ได้จากการฟัง หรือได้ยิน หรืออ่าน อันได้แก่ ดนตรี และวรรณคดี

1.3) โสตทัศนศิลป์ (Audio-Visual Arts) หรือศิลปะการแสดง (Performing Arts) ได้แก่ วิจิตรศิลป์ที่สามารถแลเห็นรูปลักษณะการเคลื่อนไหว

2. สายการช่างอุตสาหกรรม (Craft) และอุตสาหกรรมศิลป์ อันเป็นศิลปะที่ตอบสนองต่อความต้องการในด้านความสวยงามทางกาย ศิลปะสายนี้เน้นหน้าที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น การทำเครื่องเงินเป็นสิ่งของ เช่น ดาบเขี่ยนหมาก แหวน และกำไลทางภาคเหนือของประเทศไทย (วิรัตน์ พิชญ์ไพบุลย์, 2524 : 10-11)

อนึ่งทัศนศิลป์ในส่วนของงานประติมากรรม ยังสามารถแยกย่อยออกเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ ประติมากรรมนูนต่ำ (Bas-Relief) ประติมากรรมนูนสูง (High-Relief) และประติมากรรมลอยตัว (Round-Relief) โดยในงานวิจัยชิ้นนี้ต้องการศึกษาสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในประติมากรรมนูนต่ำ⁴⁵ อันได้แก่ เหยี่ยงกระษาปณ์และเหยี่ยงที่ระลึกของไทยและลาว

สัญลักษณ์ยังเชื่อมโยงกับศาสตร์ที่เรียกว่า สัญวิทยา (Semiology) หรือสัญศาสตร์ (Semiotics)⁴⁶ ศาสตร์ดังกล่าวพัฒนามาจากการศึกษาภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง (Structural linguistics) ของ แฟร์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure)⁴⁷ โดย โซซูร์ มองว่าภาษาคือ “ระบบของสัญลักษณ์ซึ่งสื่อถึงความคิดต่างๆที่ไม่แตกต่างกันไปจากระบบของงานเขียน

⁴⁵ ประติมากรรมนูนต่ำ หมายถึง การปั้น หรือแกะสลัก ให้รูปยื่นออกมาจากพื้นหลัง รูปที่ยื่นออกมามีความนูนของภาพลดหลั่นกันตามส่วนของมันแต่ต้องอยู่ในลักษณะแบน ตัวอย่างของงานประติมากรรมนูนต่ำที่เห็นได้อย่างชัดเจนได้แก่ เหยี่ยงกระษาปณ์ ดู วิเชียร อินทรกระติก, *ประติมากรรม* (กรุงเทพฯ : บริษัท อักษรวิทัศน์ จำกัด, 2539), หน้า 39.

⁴⁶ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ไม่ได้แยกความแตกต่างระหว่างคำว่า สัญวิทยา กับ สัญศาสตร์ แต่จะใช้ในความหมายเดียวกันในแง่ที่ศึกษาเรื่องของสัญลักษณ์ (Sign) และระบบการสร้างความหมาย (Signifying system) ของมนุษย์ ซึ่งไชยรัตน์ได้กล่าวถึงคำพูดของ เทอร์เร็นซ์ ฮอกส์ว่า Semiology เป็นคำที่ถูกเรียกในหมู่นักวิชาการยุโรปเพื่อแสดงความเคารพต่อ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) ส่วนคำว่า Semiotics นิยมใช้ในหมู่นักวิชาการที่ใช้ภาษาอังกฤษ เพื่อแสดงความเคารพต่อ ชาร์ล แซนเดอร์ส เพอร์ซ (Charles Sanders Peirce) นักปรัชญาชาวอเมริกัน ทั้งนี้แนวคิดของเพอร์ซในเรื่องของสัญลักษณ์ได้แยกออกเป็น 3 แบบ คือ เครื่องหมายที่เป็นภาพ (Icon) เครื่องหมายดรรชนี (Index) และเครื่องหมายสัญลักษณ์ (Symbol) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545 : 8-9)

⁴⁷ แฟร์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) นักภาษาศาสตร์ชาวสวิส ได้ศึกษาความหมายของการกระทำของมนุษย์โดยดูบทบาท หน้าที่การกระทำนั้นๆ *ในบริบทของสังคมมากกว่าศึกษาเฉพาะตัวพฤติกรรมใดๆ* โดยสรรพสิ่งมิได้ดำรงอยู่ในตัวของสิ่งนั้น แต่อยู่ที่ความสัมพันธ์ของสิ่งนั้นกับสิ่งอื่นๆภายใต้ระบบเดียวกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ *เปลี่ยนจากความคิดว่ามนุษย์หรือปัจเจกบุคคลสร้างสังคมมาสู่ความคิดที่ว่า ระบบสังคมต่างหากที่เป็นสิ่งที่สร้างมนุษย์* โดยการต่อยอดผ่านบรรดา ระบบ ระเบียบ กฎเกณฑ์ และจารีตปฏิบัติต่างๆของสังคมไว้ในระดับของจิตไร้สำนึก (The unconscious) ของมนุษย์

ตัวหนังสือของคนหมู่มาก พิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์แบบต่างๆ...”⁴⁸ ฯลฯ ส่วนศาสตร์ที่ศึกษาถึงชีวิตความเป็นไปต่างๆของสัญญาณในสังคม ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาองค์ประกอบของสัญญาณ รหัส/กฎเกณฑ์ที่กำหนดความเป็นไปของสัญญาณ ไชยธูร์ เรียกว่า “สัญวิทยา” (Semiology)

ไชยธูร์ เจริญสินโอฬาร กล่าวว่า สัญญาณ (Sign) คือ อะไรก็ได้ที่ก่อให้เกิดความหมาย โดยการเทียบเคียงให้เห็นถึงความแตกต่าง ไปจากสิ่งอื่นที่คนในสังคมยอมรับหรือเข้าใจ โดยที่ไม่จำเป็นต้องเป็นเครื่องหมายในภาษาแต่เพียงอย่างเดียว แต่อาจจะเป็นภาพยนตร์ การเดินของคนในเมือง หรือรองเท้าบูท ซึ่งล้วนแต่เป็นสัญญาณได้ทั้งสิ้น (ไชยธูร์ เจริญสินโอฬาร, 2545 : 17-18) ตัวอย่างเช่น การจับมือกันแล้วเขย่าเพื่อแสดงถึงการทักทาย หรือการยกมือไหว้เพื่อแสดงความเคารพสามารถแสดงสัญญาณ(หรือนัยยะ) แบบหนึ่งได้ กล่าวคือ การยกมือไหว้เวลาพบผู้ใหญ่ในสังคมไทย ถือเป็นมารยาทและเป็นเรื่องปกติและไม่ได้แสดงความหมายอะไร แต่ถ้าบางครั้งเมื่อเราพบผู้ใหญ่คนใดแล้วไม่ยกมือไหว้ แสดงว่าตัวเรากำลังแสดงสัญญาณ (Sign) หรือ นัยยะบางอย่างกับผู้ใหญ่ที่เราพบ

สัญวิทยาจึงศึกษาถึงกระบวนการสื่อความหมายเพื่อที่จะให้เราเข้าใจว่า ความหมายถูกสื่อออกมาได้อย่างไร โดยสัญญาณ (Sign) ประกอบขึ้นด้วยสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส (รูปสัญญาณ หรือ Signifier) กับสิ่งที่เข้าใจได้ว่าเป็นความหมายที่สื่อออกมา (ความหมายสัญญาณ หรือ Signified) ดังตัวอย่างเช่น สัญญาณไฟจราจรใช้เครื่องหมายเป็นแผ่นป้ายและดวงไฟสีต่างๆสามสี อันนี้จัดเป็นรูปสัญญาณ (Signifier) เพื่อสื่อถึงความหมาย (Signified) ให้ผู้ขับขี่รถยนต์เข้าใจถึงพฤติกรรมที่จะต้องทำตามสัญญาณไฟ สีแดง เหลือง และเขียว เช่น ถ้าสัญญาณไฟจราจรขึ้นสีแดง (Signifier) มันจะบอกกับผู้ขับขี่รถยนต์ว่า ให้หยุดรถยนต์และห้ามผ่านไป (Signified) จนกว่าจะขึ้นไฟเขียว

ส่วนวิธีการหาความรู้แนวสัญวิทยาหรือสัญศาสตร์ ที่มีการใช้ในแวดวงวรรณคดีวิจารณ์ (Literary criticism) และวัฒนธรรมศึกษา (Cultural studies) ถูกนำมาพัฒนาต่อโดย โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) โดยเขาเรียกกระบวนการในการเปลี่ยนแปลง ลดทอน ปกปิด อำพราง บิดเบือน ของฐานะการเป็นสัญญาณของสรรพสิ่งในสังคมให้กลายเป็นเรื่องของธรรมชาติ หรือเป็นสิ่งปกติธรรมดา หรือเป็นเพียงสิ่งที่มิพบาท/หน้าที่เชิงประโยชน์ใช้สอยใดๆในสังคมว่า “กระบวนการสร้างมายาคติ” (Mythologies)⁴⁹

⁴⁸ Saussure, Ferdinand de (1959). *Course in General Linguistics*. อ้างถึงใน ไชยธูร์ เจริญสินโอฬาร, *สัญวิทยา, โครงสร้างนิยม, หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545), หน้า 17.

⁴⁹ เป็นคำผสมระหว่าง myth + logos ซึ่งความหมายโดยรวมก็คือ คติความเชื่อ หรือทัศนคติที่เป็นมายาหรือไม่จริง เป็นเพียงภาพลวงที่สร้างขึ้นเพื่อให้ดูน่าเชื่อถือและน่ายอมรับ (สมเกียรติ ตั้งนโม, 2547 : 271)

บาร์ตส์ ยังอธิบายในเรื่องนี้ว่า มายาคติแปรรูปประวัติศาสตร์ให้กลายเป็นธรรมชาติ เราจึงเข้าใจได้ว่า เหตุใดผู้เสพมายาคติจึงแลเห็นทั้งเจตนาและความหมายของมายาคติที่เจาะจงสื่อมาสู่เขา โดยเขาเหล่านั้นไม่รู้สึกรู้สึกละเลยว่าเป็นการมุ่งเบี่ยงเบนต้นตออันเป็นที่มาของมายาคตินั้น แต่เพราะมายาคติถูกจับตรึงไว้ในความเป็นธรรมชาติ ผู้เสพจึงไม่รับรู้ว่ามันเป็นเรื่องของเจตนา แต่คิดไปว่ามันเป็นเรื่องของเหตุผล⁵⁰

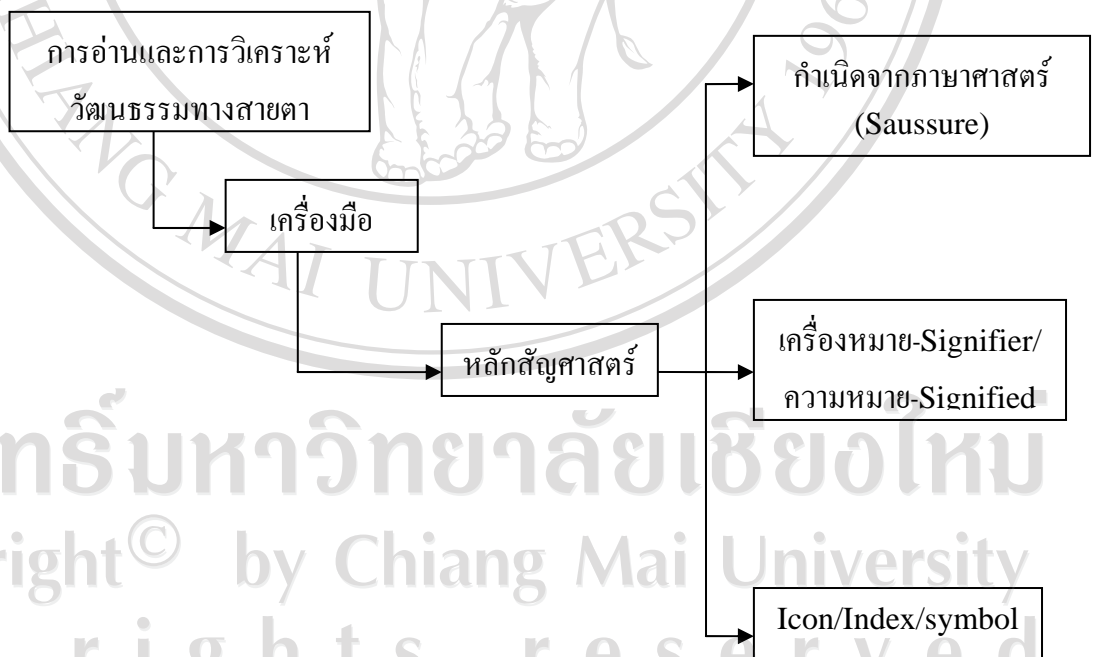
นอกจาก บาร์ตส์ และ โซซูร์ แล้ว ยังมีนักคิดชาวอเมริกันอีกท่านหนึ่งที่ได้ศึกษาถึงสัญลักษณ์ คือ ชาร์ล แซนเดอร์ เพอร์ซ (Charles Sanders Peirce) เขาได้แยก สัญลักษณ์ ออกเป็น 3 แบบคือ

1. เครื่องหมายที่เป็นภาพ (Iconic signs) คือ เครื่องหมายที่คล้ายคลึงกับสิ่งที่มันบ่งถึง ซึ่งก็คือ ภาพดังกล่าวมันดูเหมือนกับสิ่งที่มันอ้างอิงถึง เช่น ภาพถ่าย ภาพวาดเหมือนจริง รูปปั้น
2. เครื่องหมายดัชนี (Indexical signs) คือ เครื่องหมายที่บ่งชี้บางสิ่งบางอย่างอื่น ๆ เช่น ลูกบิดประตูเป็นเครื่องหมายที่บ่งชี้ว่า ใครคนใดคนหนึ่งที่อยู่ ณ ที่นั้น จะต้องเข้าไป หรือ ถ้าเราเห็นควันลอยออกมาจากที่ใดมันจะบ่งชี้ว่าตรงนั้นมีไฟ หรือ รอยเท้าสัตว์เป็นดัชนีชี้ว่ามีสัตว์ผ่านมา
3. เครื่องหมายสัญลักษณ์ (Symbolic signs) คือ เครื่องหมายที่แสดงถึงบางสิ่งบางอย่าง แต่มันไม่ได้คล้ายคลึงกับสิ่งที่บ่งชี้ เช่น ภาษา ได้ใช้สัญลักษณ์ (ตัวอักษร) เพื่อแสดงถึงสิ่งที่ได้รับการอธิบายหรือระบุถึง (สมเกียรติ ตั้งนโม, 2547 : 231-232)

50 บาร์ตส์ ยกตัวอย่างการวิเคราะห์มายาคติในแบบของสัญลักษณ์วิทยา โดยเขาได้วิเคราะห์ภาพปกนิตยสาร Paris-Match ซึ่งหน้าปกเป็นรูปของทหารหนุ่มผิวดำในเครื่องแบบทหารฝรั่งเศส กำลังทำความเคารพและจ้องมองไปยังธงชาติของฝรั่งเศส ภาพนี้มีสัญลักษณ์สื่อว่าอย่างไรในความเห็นของบาร์ตส์? บาร์ตส์ เห็นว่าความหมายของปกนิตยสารดังกล่าวกำลังจะสื่อว่าฝรั่งเศสเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ ทุกคนไม่ว่าเชื้อชาติใดต่างต้องรับใช้ฝรั่งเศสและจะมีการอันใดที่จะดีไปกว่า การบิดเบือนความเลวร้าย (คือการสร้างมายาคติ) ของลัทธิล่าอาณานิคม ด้วยการให้อดีตผู้เคยตกอยู่ใต้อาณานิคมแสดงความเคารพต่อเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสผ่านภาพของทหารหนุ่มผิวดำดังกล่าว บาร์ตส์ยังกล่าวอีกว่า “ความหมายในระดับที่สอง” หรือระดับมายาคติ ถ้าพิจารณาเงื่อนไขสถานการณ์การเมืองของฝรั่งเศสในช่วงดังกล่าวมาประกอบ (ช่วงทศวรรษที่ 1950) จะเห็นว่า ขณะนั้นกำลังมีการถกเถียงกันว่าควรจะทำอย่างไรให้ประเทศอัลจีเรียเป็นเอกราชหรือไม่ แต่ถ้าดูภาพจากปกนิตยสารดังกล่าวแล้ว ก็จะได้คำตอบทันทีว่า “ไม่” ดังนั้น ทหารผิวดำจึงเป็นการสื่อว่าคนในอาณานิคมยังคงเคารพภูมิไภกับการตกเป็นข้าอาณานิคมของฝรั่งเศส ทหารผิวดำจึงกลายเป็นรูปสัญลักษณ์ (Signifier) ที่บ่งบอกถึงความยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิฝรั่งเศส (Signified) บาร์ตส์ ได้ชี้ให้เห็นเพิ่มเติมอีกว่า ภายใต้ “ระบบของมายาคติ” ไม่มีสิ่งใดที่ถูกปิดบังซ่อนเร้น เพราะไม่ใช่หน้าที่หลักของมัน แต่มายาคติจะทำหน้าที่ในการบิดเบือนมากกว่า เช่น ทำให้ดูราวกับว่า มายาคติเป็นกลาง เป็นธรรมชาติ เป็นปกติและสากล และหลังจากนั้นระบบดังกล่าวจะแทนที่/สวมรอยความหมาย ดังเช่นรูปของทหารผิวดำเคารพธงชาติของฝรั่งเศส (โรลิ่งด์ บาร์ตส์, 2547: 4-5)

ความคิดเรื่องสัญลักษณ์นอกจากเกี่ยวข้องกับศาสตร์ว่าด้วยเรื่องสัญวิทยาหรือสัญศาสตร์แล้ว ยังอยู่ในขอบข่ายของการศึกษาวัฒนธรรมทางสายตาอีกด้วย โดยการศึกษาที่เกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมทางสายตา (Visual Cultural Studies) เป็นคำที่ถูกใช้นอกเหนือจากคำว่า วัฒนธรรมศึกษา (Cultural studies) กล่าวคือ วัฒนธรรมศึกษา จะศึกษาถึงรูปแบบและการปฏิบัติการทางวัฒนธรรม ซึ่งไม่เพียงเกี่ยวข้องกับเนื้อหาและสิ่งสร้างของมันเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์กับกลุ่มต่างๆทางสังคม อันรวมไปถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มทางสังคมอีกด้วย

ส่วนการศึกษาวัฒนธรรมทางสายตา (Visual Cultural Studies) คือการศึกษาที่ทำความเข้าใจว่าภาพต่างๆที่เรามองเห็นในชีวิตประจำวัน ถูกมองและเรียนรู้อย่างไร ความหมายอะไรที่ผู้มองเห็นพบจากการได้มองในภาพนั้นๆ ซึ่งวัฒนธรรมทางสายตาได้เป็นแหล่งรวมของศาสตร์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น สังคมวิทยา ชาติพันธุ์วรรณา ศิลปวิจารณ์ มานุษยวิทยา และจิตวิทยา ทั้งนี้ภาพทั้งหลายอาจจะอยู่ในรูปของศิลปะก็ได้ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม ภาพถ่าย ภาพยนตร์ และการแสดงต่างๆ (อ้างอิง Van Leeuwen and Jewitt, 2001 อ้างใน สมเกียรติ ตั้งนโม, 2547 : 22) ผู้วิจัยได้สรุปแผนภาพโดยรวมของศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1.4 การอ่านความหมายของสัญลักษณ์ ปรับปรุงจากแผนภาพประกอบบทที่ 5 ใน สมเกียรติ ตั้งนโม, การวิจัยวัฒนธรรมภาพทางสายตา (เชียงใหม่ : คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547), หน้า 337.

1.6.3) วรรณกรรมปริทัศน์

ในการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นของการทบทวนวรรณกรรมออกเป็น 3 ประเด็น คือ 1.6.3.1)งานวิจัยเกี่ยวกับไตรภูมิ 1.6.3.2)งานวิจัยเกี่ยวกับสัญลักษณ์ 1.6.3.3)งานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ลาว

1.6.3.1)งานวิจัยเกี่ยวกับไตรภูมิ

โชติ กัลยาณมิตร (2539) ได้กล่าวว่าในไตรภูมิพระร่วง เราจะพบกับแนวความคิดที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมไทย โดยที่ไตรภูมิจะกล่าวถึงโลกทั้งสามอันได้แก่ โลกมนุษย์ สวรรค์ และนรก เขายังกล่าวถึงจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางอันมีเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมอยู่โดยรอบเป็นวงแหวน 7 วง ทั้งเขาพระสุเมรุและเขาสัตตบริภัณฑ์ถูกห้อมล้อมด้วยสิทันดรมหาสมุทรที่แผ่กว้างไปทุกทิศจนจรดวงขอบจักรวาลรอบนอกของเขาสัตตบริภัณฑ์ ส่วนทิศใหญ่ทั้ง 4 ทิศที่รายล้อมรอบเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของทวีปใหญ่ทั้ง 4 ทวีป และทวีปน้อยอีก 4 ทวีป โดยทวีปใหญ่ทั้ง 4 ได้แก่ อุตฺตรกุทวีป ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเขาสุเมรุ บุรพวิเทหะทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก ชมพูทวีปอยู่ทางทิศใต้ และอมรโคยานทวีปอยู่ทางทิศตะวันตก จะมีเพียงก็แต่เฉพาะชมพูทวีปเท่านั้นที่เป็นแดนบังเกิดของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ

จากคดีเรื่องไตรภูมิทำให้เราทราบถึงที่มาของแนวคิดที่นำมาใช้ในงานสถาปัตยกรรม ซึ่งโชติ ได้อ่านแนวคิดของช่างในอดีตในเรื่องต่อไปนี้

1. ปล้องไฉนของพระเจดีย์ทรงกลมหมายถึงอะไร
2. รูปทรงของพระปรางค์หมายถึงอะไร
3. หลังคาเครื่องยอดทรงมณฑปคืออะไร
4. เถาบัวกลุ่มยอดพระเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมมีความหมายว่าอะไร

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างใน 2 กรณี ได้แก่

ส่วนของปล้องไฉน โชติ ได้ตั้งข้อสังเกตโดยเขาสังเกตจากจำนวนชั้นของปล้องไฉน โดยมีตั้งแต่ 3 ชั้น 5 ชั้น เรื่อยไปจนถึง 32 ชั้น ซึ่งเมื่อนำมาผนวกกับคัมภีร์ในไตรภูมิพระร่วงดังได้กล่าวถึงสภาพผู้ทรงธรรมในระดับต่าง ๆ กัน จะทำให้ทราบว่า ภูมิที่ดีเป็นมาตรฐานเบื้องต้นก็คือ ภูมิมนุษย์ รวมทั้งจากการที่เขาได้สำรวจศึกษาและสังเกตจำนวนปล้องไฉนของพระเจดีย์ ที่สร้างขึ้นตามคติของเถรวาทนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยลงมาอยุธยาและรัตนโกสินทร์ มักนิยมใช้จำนวนรวมชั้นภูมิที่สำคัญไว้เป็นส่วนใหญ่ คือ เลข 28 (มนุษย์ภูมิ+เทวภูมิ+รูปพรหมภูมิ+อรุปรหมภูมิ+นิพพาน)

ส่วนของพระปรารักษ์ โขติ ได้ยกตัวอย่างของพระปรารักษ์วัดอรุณราชวรารามซึ่งถือกันว่า มีความงามถึงขั้นสุดยอดในพระปรารักษ์แบบสถาปัตยกรรมไทย โดยพระปรารักษ์วัดอรุณฯ ได้สะท้อน ภาพของไตรภูมิอย่างชัดเจน ด้วยยอดของพระปรารักษ์อันประกอบด้วยชั้นชั้นของสวรรค์ 6 ชั้น และมีการแสดงรูปของพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณให้ปรากฏว่าเป็นเทพผู้ครองเทวภูมิ พระปรารักษ์วัดอรุณ ซึ่งแทนเขาพระสุเมรุในไตรภูมิยังประกอบด้วยปรารักษ์ทิศอีก 4 องค์ อันเปรียบเสมือนทิศและทวีปที่ ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ

นอกจากนี้ โขติ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับคติเทวราชหรือสมมติเทพว่า เกิดจากการยกฐานะ ขึ้นเทียบกับความเป็นพระเจ้าธรรมิกราช หรือพระยาจักรวรรดิราช หรือพญาจักรตามเรื่องที่ปรากฏใน ไตรภูมิทางพุทธศาสนานิกายมหายาน ดังจะเห็นได้จากการขนานพระนามของพระมหากษัตริย์บาง พระองค์ในสมัยอยุธยา เช่น พระมหาธรรมราชา พระมหาจักรพรรดิ และพระเจ้าทรงธรรม เป็นต้น ส่วนคติสมมติเทพอีกอย่างก็คือ การเทียบเท่าพระมหากษัตริย์กับพระอินทร์ ซึ่งความคิดดังกล่าวทั้ง พุทธและพราหมณ์ก็ให้ความสำคัญเช่นกัน กล่าวคือ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จะมีพระราชพิธีอินทราภิเษกควบคู่กันไป รวมถึงชื่อของพระที่นั่งก็มีชื่อว่า “อินทราภิเษก” ซึ่งนอกจากพระอินทร์แล้ว ยังมีการสรัยพระนามของพระองค์ว่าเป็นพระอิศวร พระ พรหม พระนารายณ์อีกด้วย ทั้งนี้ ยังเสริมด้วยคติของนารายณ์อวตารของพราหมณ์มาไว้ในสถาบัน พระมหากษัตริย์ไทย ไม่ว่าจะเป็นการนำเอาสัญลักษณ์รูปครุฑ หรือนารายณ์ทรงสุบรรณอันเป็น สัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ หรือการนำเอาตราจักรและตราตรีศูล อันเป็นอาวุธของพระนารายณ์ มาเป็นเครื่องหมายประจำราชวงศ์จักรี⁵¹ (ดูภาพ 1.17)

ภาพที่ 1.17 รูปจักรกับตรีศูลที่สร้างในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่มา จากหนังสือ Rattanakosin coin, 1982

⁵¹ นวรัตน์ เดชะกุล เห็นแย้งกับความคิดดังกล่าว โดยกล่าวว่า เหตุที่ใช้จักรกับตรีศูลเนื่องจากพระปฐมชนกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเป็นเจ้าของพระยาจักรี ตลอดจนตัวพระองค์เองก็ทรงพระยศเป็นพระยาจักรีด้วย

แม้กระทั่งการนำเอาคำว่า “โองการ”⁵² มาใช้กับคำสั่งของพระมหากษัตริย์

โชติ ยังได้สรุปคติเทวราชหรือสมมติเทพของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. มีที่มาจากมหาชมพูบดีสูตรในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในฐานะพระเจ้าจักรพรรดิ
2. มีที่มาจากไตรภูมิในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในฐานะพระเจ้าธรรมิกราช หรือพระยาจักรวรรดิราชหรือพญาจักร
3. มีที่มาจากการเทียบฐานะหน่อพุทธางกูรหรือพุทธองค์ในฐานะที่เป็นวรรณะกษัตริย์
4. มีที่มาจากไตรภูมิในพุทธศาสนาในฐานะพระอินทราชาธิราช
5. มีที่มาจากศาสนาพราหมณ์ในฐานะพระนารายณ์อวตาร
6. มีที่มาจากศาสนาพราหมณ์ในฐานะเทพผู้ทรงมหิทธานุภาพอื่นๆ เช่น พระอิศวร พระอาทิตย์ ฯลฯ

นอกจากนี้ คติเทวราชหรือสมมติเทพยังส่งอิทธิพลต่อศิลปะและสถาปัตยกรรมต่างๆ เช่น การสร้างปราสาท การสร้างเมรุมาศสำหรับถวายพระเพลิงพระบรมศพ โดยมีการนำรูปเทพพนมและอสูรที่อาศัยอยู่ในบริเวณเขาพระสุเมรุระดับฐานของสิ่งต่างๆ รวมถึงการประดับรูปสิงห์และครุฑซึ่งก็เป็นสัตว์ที่อยู่เชิงเขาไกรลาสในป่าหิมพานต์ มาประกอบเป็นฐานบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์อันเป็นสมมติเทพ เพื่อมีนัยยะเสมือนเป็นที่ประทับของเทพเจ้าบนเขาไกรลาส

งานที่เกี่ยวข้องกันกับความคิดไตรภูมิได้แก่งานของ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2539) เรื่อง “น้ำ” ซึ่งเป็นบทความในหนังสือ “ลักษณะไทย” โดยหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นบรรณาธิการ ในบทความนี้ได้กล่าวถึงสถาปัตยกรรมศาสตร์และแนวความคิดเกี่ยวกับระบบจักรวาลของพราหมณ์ว่ามีส่วนโค้งที่เป็นทวีป กล่าวคือ ในคติพราหมณ์มีรูปเขาวงแหวนจำนวน 6 วง โดยจะมีเขาที่อยู่ตรงกลางคือ เขาพระสุเมรุหรือภูเขาหิมาลัย วงนอกสุดเป็นภูเขาและทวีปล้อมรอบอีกหกทวีป วงแหวนซึ่งเป็นทวีปและมหาสมุทรล้อมรอบจุดศูนย์กลาง ซึ่งเป็นภูเขาหมุนเวียนไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด แต่ในส่วนระบบจักรวาลหรือภูมิจักรวาลในคติพุทธจะเป็นวงแหวนทวีป 7 วง และได้เพิ่มเกาะหรือทวีปต่างๆอีก 4 ทวีปในมหาสมุทรแห่งความไม่มีที่สิ้นสุด ทวีปทั้ง 4 ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุเป็นส่วนประกอบและเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการออกแบบสถาปัตยกรรม หนึ่งในทวีปนั้นก็คือ ชมพูทวีปซึ่งเป็นดินแดนของมนุษย์

⁵² คำว่าโองการหมายถึงอักษรโรม มีที่มาจากการสนธิชื่อย่อของเทพเจ้าฮินดูทั้งสามองค์ อันได้แก่ พระศิวะ (อะ) พระวิษณุ (อุ) และพระพรหม (มะ) ดู จิตร ภูมิศักดิ์, โองการแห่งน้ำ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2524), หน้า 1.

ในส่วนของสังคมขอมโบราณ พระมหากษัตริย์ของขอมมีบทบาทเปรียบดังเทพเจ้าบนยอดของภูเขา และเมื่อเวลาพระมหากษัตริย์ทรงปราบดาภิเษก จึงปราบดาเป็นพระมหากษัตริย์แห่งภูเขาและจักรวาลด้วย ทั้งนี้เทพเจ้าที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ พระอิศวรผู้ปราบพญานาคบนยอดเขาพระสุเมรุ ส่วนพระวิษณุเป็นผู้ให้เทวดาและอสูรใช้นาควาสกรีพันรอบเขาพระสุเมรุเพื่อรีดเอาน้ำอมฤตออกมา ดังนั้นเมื่อมีการผสมผสานของคติแบบพราหมณ์เข้ากับพุทธของไทย ผสมกับแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์จากขอมโบราณ จึงทำให้มีการนำสัญลักษณ์เกี่ยวกับระบบจักรวาล (ประกอบด้วยเขาพระสุเมรุ ทวีป ภูเขาและมหาสมุทร) แปลงมาอยู่ในรูปของไตรภูมิพระร่วง โดยที่ภพภูมิทั้งสามแต่ละภูมิยังประกอบไปด้วยภูมีย่อยๆ และได้เกิดเป็นสูตรตัวเลขอันสลับซับซ้อนขึ้นในสถาปัตยกรรมไทย ดังเช่นจำนวนของปล้องโถงที่กล่าวข้างต้น นอกจากนี้ ยังมีคติสมมติเทพของเทวราชามาผสมผสานดังตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ บัลลังก์ของพระมหากษัตริย์ อันเปรียบเสมือนพระอินทร์กำลังดูแลให้ฝนตกตามฤดูกาลไปหล่อเลี้ยงไพร่ฟ้าประชาชน และยังเปรียบเสมือนพระอิศวรผู้รับน้ำจากพระแม่คงคาจากสรวงสวรรค์มาสู่โลกโดยบังคับน้ำให้ไหลผ่านเกล้าผมมวยขององค์เทพเจ้าในระบบจักรวาล

สุเมธ ยังได้ยกตัวอย่างของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ในปี ค.ศ.1686 (พ.ศ.2229) เมื่อครั้งโกษาปาน นำคณะราชทูตจากอยุธยาไปถวายพระราชสาส์นแก่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส เมื่อคณะทูตไปถึงฝรั่งเศสแล้ว เจ้าหน้าที่ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้มอบห้องให้แก่คณะราชทูตจากอยุธยาพักนอน แต่เมื่อคณะราชทูตได้ทราบในเวลาต่อมาว่าพระราชสาส์นซึ่งบรรจุอยู่ในบุษบกเล็กและเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระมหากษัตริย์อยู่ใต้ห้องพักของตน ก็ได้ขอเปลี่ยนห้องใหม่เป็นการใหญ่ ทั้งนี้บุษบกเปรียบเสมือนรูปจำลองของภูมิจักรวาล ซึ่งเป็นตัวแทนขององค์พระมหากษัตริย์ด้วย

อนึ่ง เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคตหรือพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่สิ้นพระชนม์ลง พระบรมศพหรือพระศพจะประดิษฐานอยู่บนพระเมรุมาศซึ่งเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุ ขณะที่เวชยันต์ราชรถซึ่งใช้เคลื่อนพระบรมศพเปรียบเสมือนภูเขาที่เคลื่อนบนล้อ ก็เป็นการจำลองภูมิจักรวาลมาจากเขาพระสุเมรุเช่นกัน

โลกทัศน์ในด้านบุญญาบารมีของผู้เป็นพระมหากษัตริย์ได้ถูกนำเสนอโดย ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ (2539) ในหนังสือ “บุเรงนองกะยอคิดินรธา กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย” ว่า กษัตริย์ที่มีบุญญาธิการบารมีในด้านกำลังรบยิ่งกว่ากษัตริย์ใดๆทั้งหลายจะถูกขนานนามว่า ราชาธิราช (King of kings) โดยความคิดดังกล่าวมีแสดงไว้ในหนังสือ ไตรภูมิภค⁵³ โดยในหนังสือเล่มนี้แสดงให้เห็นภาพลักษณ์ของพระเจ้าจักรพรรดิราชในการเสด็จออกไปปราบทั้ง 4 ทวีป นอกจากนั้นฐานะภาพของ

⁵³ ทั้งไตรภูมิภค หรือ เถภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง คือคัมภีร์เล่มเดียวกัน แต่ชื่อไตรภูมิพระร่วงได้ถูกบัญญัติในภายหลังโดยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระเจ้าจักรพรรดิ หรือเอกราชาเป็นแบบฉบับที่ผู้ปกครองของรัฐโบราณในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพระพุทธศาสนาเป็นแกนนำทางความเชื่อยอมรับ

เขยกตัวอย่างประสบการณ์จากการเสียดังศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ใน ค.ศ.1767 (พ.ศ.2310) ที่ส่งผลให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ของผู้นำไทยจากเดิมที่ใช้พระนครเป็นฐานในการรับศึก ไปเป็นการใช้หัวเมืองด้านนอกเป็นฐานในการรับศึก ยิ่งไปกว่านั้นยังต้องขยายเขตอิทธิพลของอาณาจักรแต่เดิมไปสู่บ้านเมืองในเขตปริมณฑลที่พม่าเคยอาศัยเป็นฐานในการพิชิตกรุงศรีอยุธยา ภายได้ปัจจัยและเงื่อนไขดังกล่าว จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้นำในยุคหลังเสียดังศรีอยุธยา ได้ให้ความสำคัญต่อความชอบธรรมในเรื่องบุญญาบารมี เพื่อเป็นผลให้มีการยอมรับในบุญญาบารมีและมีภาพลักษณ์ของราชาที่เหนือราชาทั้งหลายหรือพระเจ้าจักรพรรดิราช ซึ่งได้ปรากฏอยู่ในความรับรู้ของกลุ่มผู้นำยุคหลังเสียดังศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงให้มีการชำระไตรภูมิพระร่วงใหม่ในชื่อที่เรารู้จักกันว่า “ไตรภูมิโลกวินิจฉัย” อันเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงพระราชนิยมในคติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งยังปรากฏหลักฐานอื่นๆ ให้ประจักษ์ เช่น การเฉลิมพระนามพระที่นั่งอันเป็นองค์ประธานของพระที่นั่งในหมู่พระราชมณเฑียร ได้แก่ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ซึ่งหมายความว่าบ้าน สถาน หรือวิมานอันเป็นที่อาศัยของพระเจ้าจักรพรรดิ นอกจากนี้ในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 ยังได้ระบุนามรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ว่า พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดีศรีสินทรมหจักรพรรดิราชาธิบดินทรนันทราชิราช

หนังสืออีกเล่มหนึ่งของ ดร.สุนทร ชุตินทรานนท์ (2547) คือ “พม่ารบไทย” ได้กล่าวถึงเอกสารทางประวัติศาสตร์ของฝ่ายไทยที่อ้างถึงการสงครามระหว่างไทยกับพม่าในอดีตว่า แท้ที่จริงการสงครามระหว่างอยุธยากับหงสาวดีหรือกับอังวะ ก็เพื่อเป็นการยืนยันความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในปริมณฑลแห่งอำนาจ (mandala)⁵⁴

เขายังเสริมด้วยความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิราช อันปรากฏขึ้นในวัฒนธรรมของพราหมณ์ก่อน ก่อนที่จะถูกปรับเปลี่ยนโดยพุทธศาสนาเพื่อยกฐานะขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้น

⁵⁴ ความหมายพื้นฐานของคำว่า Mandala คือ ลักษณะที่เป็นวง เช่น วงล้อ วงแหวน หรือวัตถุใดๆ ที่มีลักษณะกลม แม้แต่เขาพระสุเมรุก็ถูกเรียกว่า “เขามันตระ” ในบางครั้งคำเดียวกันนี้ก็ถูกนำมาใช้อธิบายเรื่องของรูปจำลองของแผนผังจักรวาล (cosmos) ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุนทร ชุตินทรานนท์, *พม่ารบไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2547), หน้า 137-138. ส่วนคำว่า “มันตระ” อันเป็นชื่อเมืองหลวงเดิมของพม่าในยุคพระเจ้ามังราย ก็มาจากศัพท์ว่า มณฑล หรือ มันตระ อันมีที่มาจากคติของวงกลมแห่งจักรวาล มันตระยังหมายถึง อำนาจของราชวงศ์ที่ไม่มีขอบเขต ตัวอย่างแนวคิดของวงกลมแห่งจักรวาลเช่นในพม่านั้น จะเห็นได้จากการที่พระราชวังจะถูกถือว่าเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตามคติศูนย์กลางแห่งจักรวาลของฮินดูโบราณ (Dhida Saraya, 1995: 69)

ให้เทียบเคียงกับพระเจ้าจักรพรรดิราช สุเนตร ยกตัวอย่างของความเชื่อมโยงทางความคิดเรื่องจักรพรรดิราชกับเรื่องการขยายอำนาจทางการเมืองและการทหาร อันเป็นแรงบันดาลใจที่ผลักดันให้พระมหากษัตริย์อินเดียโบราณสมัยโมริยะ (Maurya) และคุปตะ (Gupta) ออกทำสงครามเพื่อขยายเขตปริมณฑลการปกครอง และพิสูจน์ตนเองในการเป็น “จักรพรรดิราช” นอกจากนี้บรรดาพ่อค้าและนักแสวงโชคชาวตะวันตก เช่น Ferdinand Mendez Pinto, Caesar Frederike และ Palph Fitch ได้เห็นพ้องตรงกันว่า พระเจ้าบุเรงนองโปรดที่จะได้มีการครอบครองช้างเผือก⁵⁵ เพื่อแสดงถึงบารมีในการเป็นราชาธิราช

ส่วนในคัมภีร์ของพุทธศาสนาบางเล่มได้ยกให้พระเจ้าอโศกเป็นราชาผู้ปกครอง 1 ใน 4 ทวีปใหญ่ซึ่งก็คือ “จักรพรรดิราชแห่งชมพูทวีป” ขณะที่พระมหากษัตริย์พม่าบางพระองค์จะอ้างว่าตนเองเป็นจักรพรรดิจักรทอง (Suvarna cakravartin)⁵⁶ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วจะอ้างตนเองเป็นเพียงพระเจ้าเอกราชา อันหมายถึง พระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่และปกครองหนึ่งในทวีปใหญ่ทั้ง 4 ทวีป อันได้แก่ ชมพูทวีป หนังสือที่กล่าวถึงไตรภูมิเล่มต่อมา ได้แก่ เล่าเรื่องไตรภูมิของเสฐียรโกเศศ

เสฐียรโกเศศ (2515) ได้กล่าวถึงไตรภูมิว่า ไตรภูมิ แปลว่า แดนสาม อันแยกออกเป็น กามภูมิหนึ่ง รูปภูมิหนึ่ง และอรุณภูมิหนึ่ง ซึ่งสัตว์ทั้งหลายย่อมเวียน วาย ตาย เกิด ในภูมิทั้งสามนี้ โดยที่

กามภูมิ คือ แดนที่ข้งอยู่ด้วยกามค้นหา โลก โกรธ หลง ซึ่งมีทั้งหมด 11 แดน (อบายภูมิ 4 + สวรรค์ชั้นฟ้าและมนุษย์ 7)

รูปภูมิ คือ แดนที่มีสุขอันไม่มีเรื่องกามเข้าไปข้องเกี่ยว ในแดนนี้ผู้ที่ไปเกิดจะเรียกว่าพวกพรหม เรียกว่า “พรหมโลก” รวม 16 ชั้น และพรหมทั้ง 16 ชั้นนี้เรียกว่า “พรหมชั้นโสฬส” โดยพรหมจะอยู่เป็นโสฬส ไม่มีภรรยา ความสุขของพรหมเป็นความสุขอย่างพระ ดังนั้นเราจึงเรียกผู้ที่บวชพระว่า ประพฤติพรหมจรรย์ คือ ประพฤติอย่างพรหม มีบุตรภรรยาไม่ได้

อรุณภูมิ คือ แดนของพรหมซึ่งไม่มีรูป มีทั้งหมด 4 แดน ฉะนั้น เมื่อกามภูมิ 11 + รูปภูมิ 16 + อรุณภูมิ 4 จะได้ภูมิทั้งหมด เท่ากับ 31

⁵⁵ เป็นหนึ่งในรัตนะ 7 อย่างของจักรวัตติสูตรอันเป็นสูตรว่าด้วยการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทั้งนี้ในจักรวัตติสูตรได้กล่าวถึงรัตนะ 7 ประการของพระเจ้าจักรพรรดิอันได้แก่ จักร (ลูกจักร) ช้างแก้ว (หัตถิรัตนะ) ม้าแก้ว (อัสสรัตนะ) แก้วมณี (มณีรัตนะ) นางแก้ว (อิตถิรัตนะ) ขุนคลังแก้ว (คหบดีรัตนะ) ขุนพลแก้ว (บริณายกรัตนะ) ดู สมบูรณ์ สุขสำราญ, *พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง กรณีเปรียบเทียบประเทศไทย ลาวและกัมพูชา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 29.

⁵⁶ ในพระอภิธรรมระบุไว้ว่าพระเจ้าจักรพรรดิราชมีอยู่ 4 ประเภทได้แก่ 1) พระเจ้าจักรพรรดิจักรทอง (Suvamacakravartin) ผู้ทรงปกครองโลกธาตุทั้ง 4 ทวีป 2) พระเจ้าจักรพรรดิจักรเงิน (Rupyacakravartin) ผู้ทรงปกครองโลกธาตุ 3 ทวีป 3) พระเจ้าจักรพรรดิจักรทองแดง (Tamracakravartin) ผู้ทรงปกครองโลกธาตุ 2 ทวีป 4) พระเจ้าจักรพรรดิเหล็ก (Ayascakravartin) ผู้ทรงปกครองโลกเพียงแต่ชมพูทวีป

เสฐียรโกเศศ ยังกล่าวว่า ไตรภูมิที่กล่าวถึงเรื่องกำเนิดของสัตว์ ชัณห์ มนุษย์ เทวดา พรหม และกำเนิดของจักรวาล จัดเป็นภูมิปัญญาของคนโบราณที่พยายามจะรู้และเข้าใจเรื่องภูมิศาสตร์ และการสร้างโลก ซึ่งอยู่ในศาสตร์ที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า Cosmology และ Mythology ทั้งนี้ ไตรภูมิได้รวบรวมข้อความจากคัมภีร์ในพระพุทธรศาสนามากว่า 30 คัมภีร์ และไตรภูมิยังเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ กวี หรือศิลปินใช้ในการแต่งหนังสือ อีกทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม ตลอดจนตำนานภาษาต่างๆ ก็ได้รับอิทธิพลจากไตรภูมิไม่น้อย (เสฐียรโกเศศ, 2515 : 21) ส่วนของไตรภูมิในตอนที่ว่าด้วยดิรัจฉานภูมิ เสฐียรโกเศศ กล่าวว่า แท้ที่จริงแล้วคำนี้เพี้ยนเป็น เจริจฉาน⁵⁷ หรือ เดียรฉาน ในภาษาไทย ซึ่งแปลว่า ตามขวาง ตามเส้นนอน กล่าวคือ สัตว์ต่างๆ เวลาเดินทางไปไหนต้องให้หน้าอกคว่ำขนานไปกับพื้นดิน ดังนั้นคำว่าสัตว์เจริญฉาน จึงแปลว่าสัตว์ตามขวาง หรือตามยาว ซึ่งก็คือสิ่งมีชีวิตที่เคลื่อนไหว หรือเดินทางไปตามแนวนอนขนานไปกับพื้นดิน ซึ่งตรงข้ามกับมนุษย์ที่เคลื่อนไหว หรือเดินทางตั้งฉากกับพื้นดิน ทั้งนี้ในดิรัจฉานภูมิ จะมีสัตว์ต่างๆ เช่น ครุฑ นาค สิงห์ ช้าง ราชสีห์ นาค ปลาอานนท์ ฯลฯ

ส่วนที่มาของพระยาจักรพรรดิราช เกิดจากเมื่อครั้งมีชีวิตเป็นมนุษย์ได้ทำบุญกุศลเอาไว้มาก ครั้นเสียชีวิตจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ แต่บังกราวได้เกิดเป็นท้าวพระยาที่สามารถปราบได้ทั่วทั้งจักรวาล โดยผู้ที่มาเกิดเป็นท้าวพระยาจะได้นามว่า “พระยาจักรพรรดิราช” (ภายหลังเพี้ยนไปเป็นจักรพรรดิราช) และเมื่อเกิดมาแล้ว “จักรแก้ว” ซึ่งเป็นของคู่บุญและจมอยู่ในท้องมหาสมุทรได้ผุดขึ้นมา โดยจักรแก้วได้ร่อนลงมาถึงประตูเมืองและได้กระทำประทักษิณเวียนขวารอบเมือง 3 รอบ 7 รอบ จากนั้นจึงไปสู่พระราชมนเทียร แล้วกระทำประทักษิณพระยาจักรพรรดิราช 3 รอบ 7 รอบ แล้วลงมานบถต่อพระยาจักรพรรดิราช ครั้นเมื่อถึงคราวที่พระยาจักรพรรดิราชจะเสด็จปราบทวีปทั้ง 4 ทวีป พระยาจักรพรรดิราชพร้อมด้วยรพีพลสามารถหาเสไปด้วยอำนาจแห่งจักรนั้น ซึ่งจักรได้ล่วงหน้าไปก่อน

นอกจากจักรแก้วแล้วยังมี “ช้างแก้ว” อันเป็นช้างของพระยาจักรพรรดิราช เป็นช้างจำพวกฉัททันต์ ซึ่งมีสีขาวงาม ส่วนเท้าและงวงสีแดง เสฐียรโกเศศ สรุปว่าพระยาจักรพรรดิราชต้องมีแก้ว 7 ประการ ซึ่งในภาษาอินเดียออกเสียงว่า “รัตนะ” หรือ Treasure ในภาษาอังกฤษ (เสฐียรโกเศศ, 2515 : 145)

⁵⁷ ในหนังสือ “เล่าเรื่องกรุงสยาม” ของบาทหลวงปาลเลอกัวซ์ ได้กล่าวถึงคนไทยในยุคโบราณใช้สรรพนามแทนตัวเมื่อสนทนากับเจ้านายว่า “ผม ดิรัจฉาน (moi animal)” ซึ่ง สันต์ ท. โกมลบุตร ผู้แปลหนังสือดังกล่าว ได้อธิบายว่า moi animal แปลเป็นไทยว่า กระผม ดิรัจฉาน โดยต่อมามีคำนี้ได้แผลงเป็น “ดิฉาน” และแผลงเป็น “ฉฉัน” หรือ “ฉฉัน” ในที่สุด (มัง บัณฑิต ปาลเลอกัวซ์, 2520 : 216)

ส่วนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (คำบาลี) หรือ ไตรตรึงษ์ (คำสันสกฤต) แปลว่า 33 ทั้งคู่ อันหมายถึง เทวดาชั้นผู้ใหญ่ทั้ง 33 องค์ หนึ่งในนั้น คือ พระอินทร์ ซึ่งแต่เดิมพระอินทร์ในช่วงที่ยังมีชีวิตเป็นมนุษย์ได้ชักชวนเพื่อนสนิท 32 คนทำบุญด้วยกัน เมื่อเสียชีวิตจึงได้ไปเกิดเป็นเทวดาผู้ใหญ่ในสวรรค์ ครั้นเมื่อไปเกิดเป็นเทวดาแล้ว ทั้ง 32 คน⁵⁸ ต่างไปตั้งเมืองอยู่บริเวณโดยรอบเมืองสุทนต์อันเป็นเมืองของพระอินทร์ทั้ง 4 ทิศ คือ ทิศละ 8 เมือง ดังนั้นจึงมีทั้งหมด 32 เมืองบวกกับเมืองสุทนต์ จึงกลายเป็น 33 เมือง

ในส่วนของคติสมัยต้นพระเวท ได้แบ่งเทวดาออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

- 1.) เทวดาที่อยู่บนสวรรค์พวกหนึ่ง (มีพระพิรุณและพระสุรีย)
- 2.) เทวดาที่อยู่กลางอากาศ (มีพระอินทร์)
- 3.) เทวดาที่อยู่บนพื้นดิน (มีพระอัคนี)

ปรากฏว่าพระอินทร์มีหน้าที่คอยขับไล่และประหารพวกอสูรที่ได้ทำความผิดมัวให้แก่โลก โดยใช้ “วชิราวุธ” เป็นอาวุธในการทำลายอสูรบางส่วน ซึ่งอสูรเหล่านี้ได้ทำให้เกิดความแห้งแล้งต่อมาเมื่อพระอินทร์สังหารอสูรเหล่านั้นแล้ว จึงทำให้น้ำฝนตกลงมา เมื่อรูปการณ์เป็นดังกล่าว มนุษย์บนโลกนี้จึงพากันนับถือพระอินทร์ยิ่งกว่าเทวดาอื่นๆ จนในที่สุดพระอินทร์ได้เป็นใหญ่เหนือเทวดาองค์อื่นๆ ทั้งนี้คำว่า “อินทร์” ยังได้ถูกขยายออกไปเป็น “ผู้เป็นใหญ่” ดังนั้นถ้าหากว่า “อินทร์” ไปผสมกับคำใด ก็หมายถึงว่า เป็นใหญ่ในสิ่งนั้น (เสฐียรโกเศศ, 2515 : 164) ที่สำคัญพระอินทร์ในทางพระพุทธศาสนามีการ เวียน ว่าย ตายเกิด พร้อมด้วยเทวดาทั้ง 32 องค์ เมื่อสิ้นบุญจึงต้องไปเกิดใหม่ เพื่อให้ผู้มีบุญชุดใหม่รับช่วงต่อไป ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นลักษณะของ สังสารวัฏ⁵⁹ และมีอิทธิพลต่อคนไทยในเรื่องของการ เวียน ว่าย ตาย เกิด

⁵⁸ สิ่งที่น่าสังเกตในไตรภูมิก็คือ ตัวเลขที่ปรากฏในวรรณคดีดังกล่าว มักจะหารด้วย 4, 8 และ 16 ลงตัว เช่น จักรวรรดิ อยู่ในท้องทะเลลึก 84,000 โยชน์ อุตตรกรูทวีปกว้าง 8,000 โยชน์ อมรโคยานทวีปกว้าง 9,000 โยชน์ หรือ ดิน น้ำ ลม และไฟ อันเป็นธาตุทั้ง 4 ของชีวิต หรือความเป็นมนุษย์ที่เรียกว่า บัญจสาขา อันได้แก่ 2 มือ 2 เท้า และ 1 ศีรษะ ได้มีอวัยวะต่างๆยื่นออกมา กล่าวคือ ทั้งมือและเท้ามีเล็บงอกออกมา จนกลายเป็นอาการครบ 32 ในที่สุด และเป็นที่น่าสังเกตว่า ระบบเลขฐาน 4, 8, 16, 32 ซึ่งที่คุ้นเคย จะปรากฏอยู่ในระบบเงินตราของอินเดีย รวมไปถึงไทยด้วย

⁵⁹ สังสารวัฏเป็นอิทธิพลอย่างหนึ่งของไตรภูมิ อันทำให้การมองเวลาของชาวตะวันออกมีลักษณะเป็นเส้นวงกลม ต่างไปจากทางชาวตะวันตกซึ่งได้รับอิทธิพลจากหลักคำสอนของคริสต์ศาสนา ที่กล่าวถึงตั้งแต่วันกำเนิดโลกไปจนถึงวันสุดท้ายของโลก ดังนั้นโลกตะวันตกจึงมองเวลาเป็นลักษณะของเส้นตรง และชาวตะวันตกจะมุ่งเน้นการมองไปข้างหน้าเพื่อสร้างความก้าวหน้า ในทางตรงกันข้าม โลกตะวันออกกลับมองเป็นแบบเส้นวงกลม หมายความว่า มี เกิด แก่ เจ็บ ตาย หมุนเวียนกันเป็นวัฏจักร การหลุดพ้นจากวัฏจักรเป็นการแสวงหาธรรมเพื่อไปสู่นิพพาน มิใช่การแสวงหาดินแดนหรืออาณาานิคมแบบโลกตะวันตก (เจตนา นาควิริยะ, 2546 : 160-161)

หนังสือที่เกี่ยวเนื่องกันอีกเล่มหนึ่งคือหนังสือ “สรุปผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง” ซึ่งจัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ.2527 โดยได้สรุปผลการสัมมนาจากผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ เช่น ดร. ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง ได้กล่าวถึง พระที่นั่งและพระราชวังต่างๆ ว่า มีที่มาจากไตรภูมิพระร่วงซึ่งชื่อดังกล่าวปรากฏอยู่ในสวรรค์ชั้นต่างๆ เช่น สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อันได้แก่ พระที่นั่งไพศยมุขมหาปราสาท พระที่นั่งจักรกลดิถี วิังปารุสกวัน นอกจากนี้ยังมีการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ที่มีปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วง เช่น ราชสีห์ โดยการนำราชสีห์มาทำเป็นตราสำหรับขุนนางชั้นผู้ใหญ่ซึ่งต่อมาคือตำแหน่งสมุหนายก (หรือหัวหน้าข้าราชการพลเรือน) ส่วนหงส์ซึ่งปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วงก็ถูกนำมาตั้งเป็นตราหงส์พิमान แต่ถ้าเป็นชั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาจะใช้ตราสุริยมณฑลกับตราจันทมณฑล อันเป็นการเลียนแบบเรื่องพระอาทิตย์และพระจันทร์ที่หมุนเวียนรอบเขาพระสุเมรุ ส่วนช้างเอราวัณถูกนำมาตั้งเป็นดวงตราไอยราพตยืนแทน

นายสมชาย พุ่มสอาด กล่าวว่าอิทธิพลของไตรภูมิไม่เพียงเฉพาะแต่ในด้านการปกครองหรือด้านศีลธรรมเท่านั้น แม้แต่พระนามของพระมหากษัตริย์หรือนามบรรดาศักดิ์ ตลอดจนนามพระที่นั่งก็เกี่ยวข้องกับเรื่องของไตรภูมิ เช่น พระนามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในสมัยกรุงศรีอยุธยา อันมีความหมายว่าเป็นที่พึ่งทั้ง 3 โลก นามของเมืองก็เช่นกัน เช่น เมืองสวรรค์โลก พิษณุโลก หรือแม้แต่นามของบรรดาศักดิ์ขุนนางที่รบแก้งก็ยังคงเรียกว่า พระยาสามภพพ่าย อันหมายถึงทั้งสามโลกยังพ่ายแพ้

ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ กล่าวว่าอิทธิพลของหนังสือไตรภูมิพระร่วงต่อวรรณกรรมไทยที่เห็นชัดได้แก่เรื่อง ลิลิตโองการแช่งน้ำ นอกจากนี้ ไตรภูมิ ยังเป็นที่มาของสำนวนเช่น คำว่า เมียแก้ว ลูกแก้ว นางแก้ว ซึ่งอยู่ในรตนะทั้ง 7 ก็ปรากฏในส่วนของไตรภูมิพระร่วงตอนที่ว่าด้วย อิตถิรตนะ โดยบรรยายว่านางแก้วต้องคืออย่างไร เช่น ต้องมาจากอูตรกฐทวีป

1.6.3.2)งานวิจัยที่เกี่ยวกับสัญลักษณ์

นวรรตน์ เลขะกุล (2543) ได้ให้ความสนใจถึงความเป็นมาในการใช้เงินตรา โดยแต่เดิมในยุคโบราณ การค้าขายเป็นการนำสิ่งของมาแลกกัน ครั้นต่อมาสิ่งของบางอย่างไม่สามารถแลกเปลี่ยนกันได้อย่างลงตัว อันเป็นเหตุให้มนุษย์ได้คิดค้นวัตถุที่สามารถตัดแบ่งเพื่อทอนค่าหรือเพิ่มค่าได้ขึ้นมาเพื่อเป็นสื่อในการซื้อขายสิ่งของกัน วัตถุดังกล่าวได้แก่ “โลหะ” โดยใช้โลหะเงินและทองคำ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสะดวกในการชำระค่าใช้จ่ายต่างๆ จึงจำเป็นที่ผู้ปกครองของแต่ละอาณาจักรต้องมีการกำหนดน้ำหนักและมาตรฐานของโลหะที่จะนำมาชำระหนี้ค่าสินค้า ตามมาตรฐานน้ำหนักที่นิยมในชาติของตน โดยแต่เดิมจะใช้วิธีตัดโลหะออกเป็นชิ้นหรือเป็นก้อนเพื่อนำมาชำระตามน้ำหนัก

จนกระทั่งได้มีการใช้สัญลักษณ์ในการตอกตราลงบนก้อนโลหะรับรองมาตรฐานก่อนเงิน ซึ่งต่อมาในภายหลังได้วิวัฒนาการเป็นเหรียญกระษาปณ์ในที่สุด

การใช้สัญลักษณ์เป็นครั้งแรกของโลกในการตอกตราลงบนเหรียญกระษาปณ์ ได้กำเนิดขึ้นที่อาณาจักรลิเดีย โดยที่กษัตริย์ลิเดียนได้สั่งให้นำตราประจำพระองค์ (รูปสิงโต) ตอกประทับบนก้อนโลหะ Electrum อันเป็นโลหะผสมระหว่างทองและเงิน นับได้ว่าเป็นครั้งแรกในโลกที่มีการใช้สัญลักษณ์ของกษัตริย์ตอกลงบนเหรียญกระษาปณ์ ตามมาด้วยอาณาจักรกรีกและโรมันที่ได้รับแนวคิดการใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวมาใช้กับเหรียญกระษาปณ์ในอาณาจักรของตนเช่นกัน โดยด้านหัวของเหรียญจะตอกเป็นพระพักตร์ของจักรพรรดิโรมัน ส่วนด้านก้อยจะเป็นรูปของเทพเจ้าในอาณาจักรตน

ส่วนเหรียญกระษาปณ์ในสุวรรณภูมิตั้งแต่ภาคกลางของประเทศไทยเรื่อยไปจนถึงภาคกลางของประเทศพม่า จะปรากฏเหรียญกระษาปณ์ที่เรียกว่า เหรียญเงินพูนัน (ดูภาพ 1.18) ซึ่งด้านหัวและก้อยของเหรียญจะปรากฏสัญลักษณ์ของพระอาทิตย์ 14 แฉก (สัญลักษณ์ของพระราชธา) และศรีวิไลศะ (สัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์) อันเป็นสัญลักษณ์โบราณที่มีมาก่อนพุทธและฮินดู

ภาพที่ 1.18 เหรียญเงินของอาณาจักรพูนัน

ที่มา www.spantique.com/product.detail.php?lang=th

เมื่อล่วงมาถึงการค้าขายในยุคคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีความเฟื่องฟูทางการค้าฝั่งเอเชียตะวันออกมากขึ้น จากสาเหตุนี้จึงเป็นเหตุให้เหรียญ Trade dollar จากทางฝั่งอเมริกาใต้ (เหรียญสเปน) ได้แพร่สะพัดเข้ามาในการค้าขายมากขึ้น ซึ่งบางกรณีรัฐบาลต่างๆ ในดินแดนเอเชียตะวันออก เช่น ญี่ปุ่น และไทยต้องนำเหรียญกระษาปณ์ดังกล่าว มาทำการตอกตราอย่างเป็นระบบและชัดเจนลงในส่วนหัวของเหรียญกระษาปณ์ เพื่อเป็นการรับรองว่าเหรียญกระษาปณ์เงินดังกล่าวเป็นเงินตราที่ใช้ชำระหนี้ได้ ตราดังกล่าวมักจะเป็นตราที่แสดงสัญลักษณ์ของรัฐบาลหรือผู้ปกครองของประเทศนั้นๆ เช่น กรณีของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ใช้ตราจักรและตรามงกุฏ ตอกลงไปในเหรียญกระษาปณ์ หรือกรณี

ของประเทศอังกฤษในปี ค.ศ.1797 (พ.ศ. 2340) ต้องนำเหรียญกระษาปณ์เงินของสเปนมาใช้⁶⁰ โดย ตอกตราสัญลักษณ์ (พระพักตร์) ของพระเจ้าจอร์จที่ 3 แห่งอังกฤษลงไปบนเหรียญสเปน เพื่อบรรเทา ความขาดแคลนเหรียญเงินในประเทศอังกฤษ (ดูภาพ 1.19) (Burton Hobson and Robert Obojski, 1971: 207)

ภาพที่ 1.19 เหรียญอานานิคมสเปนที่ถูกตอกตราพระพักตร์ของพระเจ้าจอร์จที่ 3 แห่งอังกฤษ ที่มา จากนิตยสารศิลปวัฒนธรรม ลำดับที่ 240 ปีที่ 20 ฉบับที่ 12 ตุลาคม 2542 หน้า 49

งานศึกษาสัญลักษณ์ในแง่ของการเมืองไทยยุคหลัง พ.ศ.2475 ได้แก่ งานของ มานิตย์ นवल ละเอียด (2540) ซึ่งได้กล่าวว่าเรามักจะพบเห็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์รอบตัวเสมอ เช่น เครื่องหมาย สัญลักษณ์และตราต่างๆ โดยที่สังคมมนุษย์ในระยะแรกจะให้ความสำคัญแก่ สัญลักษณ์ ทางศาสนา ต่อมาเมื่อสังคมได้วิวัฒนาการและมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น สัญลักษณ์จึงถูกกำหนดขึ้น เพื่อใช้เป็นตัวแทนหรือเครื่องหมายของรูปธรรมและนามธรรม (มานิตย์ นवलละเอียด, 2540 : 3) เขาได้ แบ่งรูปแบบของสัญลักษณ์ออกเป็น 4 รูปแบบได้แก่

1. สัญลักษณ์เชิงภาษา หมายถึง สัญลักษณ์ที่เป็นภาษาทั้งภาษาพูดและภาษาเขียนซึ่งแสดงให้เห็นถึงการสื่อสารอย่างมีเหตุผล และใช้ความคิดของมนุษย์ เช่น คำเปรียบเทียบ การอุปมาอุปมัย การซ่อนเงื่อนของความหมายในเรื่องเล่าที่เป็นตำนาน นิทานพื้นบ้าน พงศาวดาร โคลงกลอน และ เรื่องราวเกี่ยวกับคติความเชื่อต่างๆ เป็นต้น

2. สัญลักษณ์เชิงพฤติกรรม หมายถึง สัญลักษณ์ที่เป็นการกระทำทั้งหลายหรือการ แสดงออกของกิริยาท่าทางต่างๆ เช่น พิธีกรรมต่างๆทางศาสนาในสมัยโบราณ ซึ่งให้ความหมายที่

⁶⁰ เป็นผลจากการขาดแคลนแร่เงิน เพราะต้องสูญเสียดินแดนจำนวนมากจากการทำสงครามกับชาวอาณานิคมอเมริกาในช่วง สงครามประกาศเอกราชของสหรัฐฯในปี ค.ศ. 1776 (พ.ศ. 2319)

เกี่ยวข้องกับอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้สัญลักษณ์รูปแบบนี้ยังรวมถึงการกระทำระหว่างกันหรือปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นความหมายของการกระทำ หรือพฤติกรรมนั้น เช่น การแสดงสีหน้าท่าทาง อารมณ์ความรู้สึกเมื่ออยู่ในสถานการณ์ต่างๆ

3. สัญลักษณ์เชิงรูปลักษณ์ หมายถึง สัญลักษณ์ที่มีความหมายเป็นตัวแทนของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีมองเห็นได้ในลักษณะของรูปร่าง สามารถสื่อความคิดความหมายได้ง่าย และชัดเจนว่าหมายถึงอะไร โดยอาจเรียกว่า “ภาษาตา” (visual language) เช่น รูปภาพ รูปปั้น อนุสาวรีย์ เครื่องหมายต่างๆ ผังภาพ เป็นต้น

4. สัญลักษณ์เชิงศิลปากร หมายถึง สัญลักษณ์ที่เป็นการแสดงต่างๆ เช่น ดนตรี การร้องเพลง การละเล่นพื้นบ้าน ละคร ภาพยนตร์ เป็นต้น โดยที่ในสังคมโบราณนั้น การใช้เสียง ท่วงทำนอง จังหวะของดนตรีและเพลง ได้แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกและอารมณ์ในระดับต่างๆ ซึ่งมีความหมายในลักษณะการเน้นคติความเชื่อทางศาสนาเป็นพิเศษ เช่น เพลงสวด นอกจากนี้ยังได้มีการใช้สัญลักษณ์รูปแบบนี้เพื่อสื่อความหมายในลักษณะของการปลุกใจ หรือปลุกเร้าอารมณ์ให้เกิดความรู้สึกรักสถาบันที่มีความสำคัญทางสังคมและการเมือง ตลอดจนการสอดแทรกสารต่างๆตามที่ใช้ต้องการ (อ้างถึง Cassirer, Ernst. Philosophy of Symbolic Forms, 3Vol. อ้างใน มานิตย์ นวลละออ, 2540 : 15-16)

จากนั้น มานิตย์ ได้กล่าวถึงภูมิหลังทางการเมืองในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และบทบาทของจอมพล ป.พิบูลสงคราม โดยก่อนที่จอมพล ป.พิบูลสงครามจะได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี(พ.ศ.2475-2481) ได้มีการต่อสู้ทางการเมืองเชิงสัญลักษณ์ระหว่างระบอบเก่าและใหม่ คือการต่อสู้ทางความคิดโดยการให้ความหมายแก่สิ่งที่เป็นคุณค่า โดยเปลี่ยนจากระบอบเก่าอันมีสัญลักษณ์ได้แก่ พระราชลัญจกร ชงมหาราช และพระราชพิธี มาเป็นการใช้รัฐธรรมนูญให้เป็นสัญลักษณ์ของระบอบใหม่แทนพระมหากษัตริย์ (มานิตย์ นวลละออ, 2540 : 43-44)

มานิตย์ ได้ยกตัวอย่างเหตุการณ์หลังปฏิวัติ 2475 ที่ระบอบใหม่(รัฐบาลคณะราษฎร) ได้สั่งให้มีการจำลองสัญลักษณ์เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญไว้ตามจังหวัดต่างๆ รวมไปถึงการแต่งเพลงสดุดีรัฐธรรมนูญเพื่อสื่อความหมายให้ประชาชนเข้าใจได้ ในทางตรงกันข้ามฝ่ายระบอบเก่า(ฝ่ายเจ้า) ได้นำวันที่ 10 ธันวาคม 2475 อันเป็นวันพระราชทานรัฐธรรมนูญมาเป็นวันสำคัญของชาติ ซึ่งมีความหมายถึงรัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่ได้มาจากการพระราชทานต่างหาก มิใช่ได้มาจากการปฏิวัติของคณะราษฎร หรือการกล่าวว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นไปตามพระราชดำริ ทั้งนี้ยังได้มีการเปลี่ยนแปลงคำว่า “อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย” มาเป็น “อำนาจอธิปไตยมาจากปวงชน

ชาวไทย” โดยฝ่ายเจ้าได้พยายามลดความสำคัญของคณะราษฎร ซึ่งก็คือ คณะราษฎรไม่สามารถอ้างได้ว่า อำนาจอธิปไตยมาจากการปฏิวัติ

เขา ยังได้แบ่งสัญลักษณ์ทางการเมืองในช่วงของการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2481-2487) ออกเป็น 4 ประเภท คือ

- 1.) สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์รัฐธรรมนูญนิยม
- 2.) สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์ชาตินิยม
- 3.) สัญลักษณ์เชิงความเป็นสมัยใหม่
- 4.) สัญลักษณ์เชิงบารมีหรือความชอบธรรมส่วนบุคคล

ในที่นี้จะยกตัวอย่าง ข้อ 1 และ 2

สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์รัฐธรรมนูญนิยม ได้แก่ การกำหนดให้วันที่ 10 ธันวาคม 2475 เป็นวันชาติในปีแรกอย่างเป็นทางการ มีการวางศิลาฤกษ์เพื่อสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2482 ขณะที่ในปี พ.ศ. 2483 ได้มีการสร้างเหรียญที่ระลึกเพื่อเป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของวันชาติ นอกจากนี้ยังมีตราไปรษณียากรชุดแรกๆ ที่เรียกกันว่า “ชุด 24 มิถุนายน” เป็นภาพของพระที่นั่งอนันตสมาคม โดยมีคำว่า “24 มิถุนายน” อยู่ข้างล่างภาพ ส่วนกรอบมุมบนทั้งสองข้างมีรูปของคบเพลิงอันเป็นสัญลักษณ์ของคบเพลิงแห่งเสรีภาพ

สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์ชาตินิยม มานิตย์ได้ให้ความหมายชาตินิยม(Nationalism) ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ว่า “ความเชื่อเกี่ยวกับความภูมิใจในศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิของชาติไทย เชื่อว่าชนชาติไทยยิ่งใหญ่มาแต่โบราณกาล และต้องขยายตัวเองให้ยิ่งใหญ่ต่อไป” (มานิตย์ นवलละอ, 2540 : 96) สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดเจนคือ การเคารพธงชาติ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมใหม่เพื่อลดความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ และเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทยให้อยู่กับความเป็นชาติ

นักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่ได้ศึกษาสัญลักษณ์ในด้านของ ธงชาติ สถาปัตยกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นของศาสนาพุทธ และฮินดู ว่ามีปรัชญาเชิงสัญลักษณ์แฝงความหมายอะไรบ้าง ได้แก่งานที่ชื่อว่า “สัญลักษณ์แห่งพระสถูป” ของเอเดรียน สนอดกราส

เอเดรียน สนอดกราส (2541) ได้กล่าวถึง “สัญลักษณ์” ที่ใช้ในบริบทของอินเดียว่ามีความสำคัญมากกว่าที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ในจิตวิทยา ในภาษาศาสตร์ ซึ่งโดยทั่วไปเราจะสามารถรับรู้สัญลักษณ์ได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่ในการศึกษาของ สนอดกราสในเรื่องของพระสถูป ระบุว่าสัญลักษณ์ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสหรือความคิด กล่าวคือ สัญลักษณ์ในบริบทของอินเดียบ่งถึงขอบเขตที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสและการใช้เหตุผลของมนุษย์

เขาต้องการวิเคราะห์รูปแบบความหมายที่เกี่ยวข้องจากแบบของพระสถูป โดยอาศัยการอ้างอิงตำนาน พิธีกรรม และหลักคำสอนของศาสนา เขาเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงแผนผังของพระสถูปทุกแบบพัฒนาอย่างมีสัดส่วนจากรอบๆ จุดศูนย์กลาง อันได้แก่ ศูนย์กลาง เส้นแกน และการหันทิศทาง (เอเดรียน สอนอดกราส, 2541 : 17) ในขณะที่เรื่องการกำเนิดของจักรวาลได้อธิบายทางสัญลักษณ์ว่าเป็นการแผ่ขยายหรือแผ่รัศมีจากจุดศูนย์กลางไปตามทิศทั้งหก ซึ่งแนวคิดเรื่องกำเนิดดังกล่าวยังมีหลักฐานอยู่ในภาษาเช่น คำว่า “นาถิ” (สันสกฤต) แปลว่า คู่มือ และศูนย์กลาง โดยคำว่า “นาถิ” มีรากศัพท์จากคำว่า “นาถ” ซึ่งแปลว่า แผ่ขยาย ส่วนคัมภีร์พระเวทมักใช้คำว่า “ทิศ” หมายถึง จตุรทิศ หรือ ทิศทาง

ในการกำหนดทิศทางของแผนผังพระสถูปจะเป็นไปตามการโคจรของดวงอาทิตย์ ทั้งนี้ในความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ พระอาทิตย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีสถานะเหนือโลก และเป็นดวงปัญญาแห่งจักรวาล ในขณะที่ทางพุทธมีเรื่องราวบางส่วนที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปว่า ทรงเสวยพระชาติเป็นสัตว์หรือนกทองคำ ซึ่งชาดกเหล่านี้อ้างอิงถึงการโคจรของดวงอาทิตย์ทองคำ ที่ขึ้นสู่จุดสูงสุดบนแกนโลก ดังนั้นกำเนิดของพระพุทธเจ้าย่อมเปรียบได้กับการลอยเด่นอย่างมีชัยของดวงอาทิตย์ที่ส่องสว่างไปทั่วโลก

สอนอดกราส ได้เชื่อมโยงไปยังรูปสักการะ สถาปัตยกรรมและอาณาจักรแบบพุทธ โดยได้ยกตัวอย่างของรูปสักการะของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ที่ได้แสดงให้เห็นทิศทางต่างๆ ที่แผ่กระจายออกมาจากจุดกำเนิด เช่น พระพรหมทรงหันพระพักตร์ทั้งสี่ด้าน นอกจากนี้แนวความคิดเดียวกันนี้ ยังปรากฏในรูปของเสาที่พุ่งออกไปยังทิศทั้งสี่อัน ตัวอย่างเช่น ศิวลึงส์ที่มี 4 เศียร วัชระที่มี 5 ง่าม โดยมี 4 ง่ามออกทางด้านข้าง และนอกจากนี้ยังมีเสาพระเจ้าอโศกที่เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป อันเป็นตัวแทนการจัดวางพื้นที่จากแกนกลาง โดยยอดเสาดอกแต่งไว้ด้วย กงล้อ 4 อัน สลับกับสัตว์ต่างๆ 4 ชนิด คือ วัว สิงโต ม้า และช้าง หมุนไปตามการโคจรของพระอาทิตย์ (เอเดรียน สอนอดกราส, 2541 : 88) ซึ่งสอดคล้องกับวรรณกรรมไตรภูมิที่กล่าวถึงสระอโนดาตในป่าหิมพานต์ ที่มีลำธาร 4 สายไหลออกจากปากของสัตว์ทั้ง 4 ชนิดที่กล่าวในข้างต้น แนวคิดนี้ยังรวมไปถึงหน่วยทางการเมือง 4 หรือ 8 หน่วย เช่น จตุสดมภ์ของไทย อันได้แก่ เวียง วัง คลัง และนา ล้อมรอบศูนย์กลางการปกครองซึ่งเป็นโครงสร้างทางสังคม และโครงสร้างที่เป็นสัญลักษณ์ของการปกครองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังกรณีพระมหากษัตริย์ของพม่ายังทรงมีมเหสีเอก 4 องค์และมเหสีรอง 4 องค์

นอกจากนี้ห้องบรรทมของพระมเหสีที่ล้อมรอบท้องพระโรงของพระมหากษัตริย์ เป็นวงกลม องค์พระมหากษัตริย์ทรงประทับอยู่บนบัลลังก์ซึ่งประดับไปด้วยสัญลักษณ์ต่างๆ ของท้าวจตุโลกบาล อันเป็นเทพผู้ให้แบบจำลองของเสนาบดี 4 ฝ่าย

สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยก็มีความหมายแฝงเช่นกัน เช่นงานของ เสมอชัย พูลสุวรรณ (2539) โดยเขาต้องการหาความหมายว่าจิตรกรรมพุทธศิลป์ของไทย น่าจะได้ทำหน้าที่เพื่อเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่สร้างความหมายให้กับพุทธสถาน ซึ่งผังและประเภทของอาคารพุทธสถานไม่น่าที่จะเพียงพอประดับตกแต่งเพื่อความสวยงามเท่านั้น เขาได้แบ่งหัวข้อการศึกษาสัญลักษณ์ในจิตรกรรมออกเป็น 3 ส่วน อันได้แก่

- 1.) จิตรกรรมที่พบร่วมกับพุทธสถานทรงปราสาท
- 2.) จิตรกรรมภายในพระอุโบสถ
- 3.) จิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เฉพาะกรณีวัดสุทัศนเทพวราราม และวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

จิตรกรรมที่พบร่วมกับพุทธสถานทรงปราสาท

สถาปัตยกรรมแบบปราสาทเป็นแบบอย่างที่ช่างไทยได้รับแรงบันดาลใจมาจาก “ปราสาท” ในศิลปะขอม ศาสนสถานทรงปราสาทในวัฒนธรรมแบบขอม ประกอบด้วยฐานยกชั้น ซึ่งหมายความถึงภูเขา สิ่งที่เป็นตัวอย่างของแนวคิดของฐานยกชั้นก็คือ ภาพสลักศิลาที่หน้าบันของซุ้มประตูปราสาทบันทายศรี ที่ได้เล่าเรื่องของมหากษัตริย์รามายณะตอนทศกัณฑ์ชะลอเขาไกรลาส โดยภาพสลักดังกล่าวแสดงสัญลักษณ์ของภูเขาไกรลาสด้วยชุดของฐานปัทม์ที่ซ้อนลดหลั่นขึ้นไปเป็นชั้นๆ (เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539 : 5) นอกจากนี้ปราสาทบนฐานยกชั้นยังได้ถูกสมมติเป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ภายในปราสาทประธานเป็นที่ประดิษฐานประติมากรรมแทนองค์เทพเจ้า ซึ่งเป็นรูปจำลองพระองค์ของพระมหากษัตริย์ด้วย และเมื่อพระมหากษัตริย์ของขอมสวรรคตแล้ว จะมีพิธีอัญเชิญดวงพระวิญญาณเข้าสิงสถิตในประติมากรรม พร้อมทั้งเฉลิมพระนามกษัตริย์ผู้สวรรคตขึ้นใหม่ เช่น พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้รับการเฉลิมพระนามภายหลังว่า “บรมวิษณุโลก” ตามพระนามของประติมากรรมพระวิษณุ ดังนั้นพระมหากษัตริย์ขอมอยู่ในฐานะที่สามารถรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเทพเจ้าและจะสถิตอยู่บนทะเลน่านม

การเสื่อมอำนาจลงอย่างรวดเร็วของอาณาจักรขอม ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมาได้ทำให้ ศูนย์กลางทางการเมืองในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาและภาคเหนือของไทยได้พัฒนาการก่อตัวขึ้นเป็นนครรัฐอิสระ พร้อมๆกับการสถาปนา พระปราสาทหรือเจดีย์มหาธาตุ⁶¹ ขึ้นเพื่อเป็นพุทธสถานประธานของเมือง อันน่าจะผูกพันอยู่กับคติการแสดงออกของความหมายทางการเมืองในฐานะ รูปจำลองของ

⁶¹ พระมหาธาตุ คือ พระสถูป พระเจดีย์ หรือพระปราสาทที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ สร้างขึ้นเพื่อเป็นประธานของบ้านเมืองที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง ดู โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2548), หน้า 352.

จักรวาลซึ่งมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง และยังมีการสร้างสัญลักษณ์แสดงปริมณฑลของจักรวาลหรือ ปริมณฑลแห่งอำนาจขึ้นมาของการสถาปนาพระปรารักษ์มหาธาตุ การใช้สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระ อติตพุทธเจ้า⁶² มีมาก่อนแล้วในวัฒนธรรมขอมโดยปรากฏตัวอย่างเป็นภาพจำหลักศิลา พระพุทธรูป ประทับนั่งภายในซุ้มเรือนแก้วซึ่งในพุททามของพม่าก็มีการใช้จิตรกรรมแสดงสัญลักษณ์ของอติตพุทธ เจ้า ประดับในผนังเจดีย์วิหารหลายแห่ง

จิตรกรรมภายในพระอุโบสถ

ในการเขียนภาพลงบนผนังพระอุโบสถ จิตรกรสามารถแสดงภาพจักรวาลได้เพียง 2 มิติ และจะเลือกแสดงภาพหน้าติดตามระนาบคิงของมณฑลจักรวาล ประกอบด้วยเขาพระสุเมรุเป็น แกนกลาง ขนาบด้วยสัตว์บริภัณฑ์สูงสุดหล่นลงมา ถัดออกไปเป็นมหาสมุทรซึ่งเป็นที่ตั้งของมหาทวีป ทั้งสี่และรอบนอกสุดคือเขากำแพงจักรวาล (เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539 : 113) ภายในพระอุโบสถ คือ พระพุทธรูปประธาน ภาพมรณกรรมด้านหน้าพระประธาน และภาพจักรวาล (กามภูมิ) ด้านหลังพระ ประธานได้แสดงภาวะทางเลือกของพระมหานุรุช โดย

1. อาจแสดงสัญลักษณ์ด้วยภาพกามภูมิ ซึ่งหมายถึง สติธรรมของพระมหานุรุชที่จะได้ซึ่ง จักรวัตติสมบัติ และสามารถครอบครองมหาทวีปทั้งสี่จนถึงดาวดึงส์พิภพบนยอดเขาพระสุเมรุ แต่ พระองค์ทรงหันหลังให้

2. ด้วยภาพพุทธประวัติตอนมรณกรรม อันหมายถึง ทางเลือกที่พระมหานุรุชจะทรงต่อสู้ เอาชนะอัสวเกสิเลส (ซึ่งเปรียบเสมือนพวกรมาร) เพื่อที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผลที่สุดพระบรมโพธิสัตว์ยอมตัดสินพระทัยเลือกตามแนวทางหลัง ซึ่งเป็นแนวทางที่ ประเสริฐกว่า อันแสดงออกด้วยการกำหนดตำแหน่งที่ประดิษฐานพระประธานให้หันพระพักตร์สู่ ภาพมรณกรรม

จิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์

เสมอชัย ได้ศึกษากรณีของวัดสุทัศน์เทพวราราม และวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยที่

-ภาพจิตรกรรมบนผนังอาคารภายในพระวิหารหลวงของวัดสุทัศน์เทพวรารามทั้งสี่ด้าน แสดงประวัติพระอติตพุทธเจ้า 27 พระองค์ตามแนวคิดในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระอติตพุทธเจ้า ทุกๆพระองค์ ทรงมีพระประวัติที่ผ่านเหตุการณ์บางอย่างคล้ายคลึงกัน เช่น ได้เสด็จอุบัติในตระกูล สูงส่ง ทรงละสมบัตินทางโลกด้วยการเสด็จออกบรรพชา เมื่อทรงตัดพระเมาฬีและเปลี่ยนเครื่องทรง

⁶² พระอติตพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าซึ่งได้เสด็จอุบัติมาแล้ว ก่อนหน้าพระพุทธเจ้าศากยมนี มีจำนวนมากจนไม่อาจประมาณ ได้

เป็นบรรพชิตที่ริมฝั่งน้ำ พระอินทร์ได้มารับเอาเส้นพระเกศาขึ้นไปประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์จุฬามณี เป็นต้น ข้างต้นส่วนใหญ่เป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพุทธภาวะ

-ภาพจิตรกรรมและงานประดับของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามได้แสดงสัญลักษณ์ให้ ความหมายถึงองค์ประกอบส่วนใดบ้างในจักรวาล เช่น ภาพจิตรกรรมบนคอสองมุขหน้าและหลังเป็น รูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ในทิศทางของรถทรงที่โคจรเป็นทักษิณาวรรต⁶³ รอบพระอุโบสถซึ่งเป็นไปตามทิศทาง การโคจรของเทพผู้ให้แสงสว่างทั้งสองรอบเขาพระสุเมรุ (เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539 : 158)

ศาลาราย 16 หลัง อาจหมายถึงอนูทวีปซึ่งเป็นบริวารของชมพูทวีป โดยที่ศาลารายทั้ง 16 หลังนั้น นอกจากจะเคยมีภาพจิตรกรรมในเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกันแล้ว ยังมีสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับผู้คน ในเขตภูมิศาสตร์ต่างๆของโลกตามความรู้ของคนโบราณประกอบอยู่ด้วย ซึ่งก็สอดคล้องกับการเป็น สัญลักษณ์ของอนูทวีป หลักฐานที่ประจักษ์ ได้แก่ รูปหล่อคนต่างชาติต่างภาษา ซึ่งเคยมีอยู่ประจำทุก ศาลาราย ศาลละ 2 รูป รวมเป็น 32 ชาติ

นอกจากงานของ เสมอชัย พูลสุวรรณ แล้ว งานวิเคราะห์สัญลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังยังมีของ สน สิมাত্রัง (2533) ซึ่งศึกษาเรื่องแนวความคิดการสร้าง ตัวภาพ บุคคล สัตว์ สถาปัตยกรรมที่ ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ และแนวความคิดเรื่อง การกำหนดตำแหน่งของไตรภูมิ และจักรวาลที่ ด้านหลังพระประธานในอุโบสถและวิหาร อันหมายถึงชีวิตแห่งสรรพสัตว์ซึ่งมี 3 ระดับ (กามภูมิ รูป ภูมิ อรูปภูมิ) และในแต่ละระดับยังประกอบด้วยภูมิย่อยต่าง ๆ กัน

เขาได้กล่าวว่าศิลปินที่ต้องการแสดงออกความเชื่อในเรื่องไตรภูมิและจักรวาล จะเลือก แนวคิดการให้ความสำคัญต่อความจริงในเรื่องความเข้าใจ ความฝัน ความเชื่อ ความคิด และ จินตนาการ⁶⁴ เขาได้กล่าวถึงงานจิตรกรรมฝาผนังไทยที่จิตรกรได้กำหนดให้ภาพไตรภูมิและจักรวาล ที่ถูกออกแบบไว้ที่ผนังด้านหลังพระประธานในอุโบสถและวิหาร ทั้งนี้ผนังจะถูกแบ่งออกเป็นสอง ส่วน โดยส่วนบน (อยู่เหนือประตูบนขึ้นไปจนจรดเพดาน) ถูกกำหนดให้แสดงเนื้อหาตั้งแต่มนุษย์ภูมิ ไปจนถึงอรูปพรหม ส่วนล่าง (พื้นที่ผนังที่อยู่ระหว่างประตูหลังสองประตู) นิยมแสดงเรื่องนรกภูมิ เขาพระสุเมรุและเขาสัตตบริภัณฑ์ตั้งอยู่บนลายคลื่นน้ำซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของทะเลสีทันดร โดยเขา พระสุเมรุจะเขียนเป็นภาพปลายักษ์สัญลักษณ์ของปลาอานนท์ ส่วนชมพูทวีปตอนบนเป็นภาพเล่า เรื่องราวของชมพูทวีป ส่วนภาพล่างของชมพูทวีปเป็นเรื่องของนรกภูมิ

⁶³ ทักษิณาวรรต คือ การวนขวารอบสิ่งใดเคารพ

⁶⁴ แนวความคิดพื้นฐานในการสร้างงานศิลปะของศิลปินทั่วไปมี 2 แนว แนวที่หนึ่ง คือ การให้ความสำคัญต่อความจริงที่ตา เห็น (Perceptual Reality) และแนวที่สอง คือ การให้ความสำคัญต่อความฝัน ความคิด จินตนาการ (Conceptual Reality) ซึ่ง ในไตรภูมิศิลปินจะใช้แนวที่สอง

นรกภูมิถูกออกแบบสัญลักษณ์เป็นแบบภาพตัด ทั้งนี้จิตรกรไทยได้ออกแบบเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซึ่งภายในบรรจุใบหน้าของมนุษย์ที่ทนทุกข์ทรมานในนรก โดยที่กรอบสี่เหลี่ยมกรอบหนึ่งเป็นสัญลักษณ์หมายถึง ชุมนรกย่อย 1 ชุม นอกจากนี้ในคติจักรวาลแบบไตรภูมิยังต้องประกอบด้วย พระอาทิตย์และพระจันทร์ โคจรรอบเขาพระสุเมรุ อันทำให้เกิดกลางวันและกลางคืน ซึ่งสัญลักษณ์ที่จิตรกรมิใช่แทนพระอาทิตย์ จะปรากฏในรูปของภาพวงกลมสีแดงบรรจุภาพพระอาทิตย์ เทพบุตรทรงราชรถเทียมสิงห์กายสีแดง ส่วนพระจันทร์จะอยู่ในรูปของวงกลมสีขาว ภายในบรรจุภาพพระจันทร์ทรงราชรถเทียมม้า ซึ่งบางแห่งจะเขียนเป็นภาพกระด่ายสีขาวนั่งอยู่ข้างราชรถด้วย

สน ได้สรุปเหตุการณ์กำหนดจาก ไตรภูมิไว้ผนังด้านหลังพระประธานในอุโบสถและวิหารว่ามี 2 ประการ

ประการที่หนึ่ง เป็นที่ว่างสมมติให้เป็นโรงธรรมสถานบนสวรรค์ดาวดึงส์ การที่พุทธศาสนิกชนเข้าไปทำศาสนพิธีในอาคารหลังนั้น ย่อมประหนึ่งพุทธศาสนิกชนผู้นั้น กำลังอยู่ในมิติความสมมติถึงสวรรค์ดาวดึงส์

ประการที่สอง ฉากไตรภูมิและจักรวาลเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ช่วยเน้น พระประธานให้มีขนาดที่สมดุลกับที่ว่างในอาคารอันเป็นความงามทางศิลปะ⁶⁵

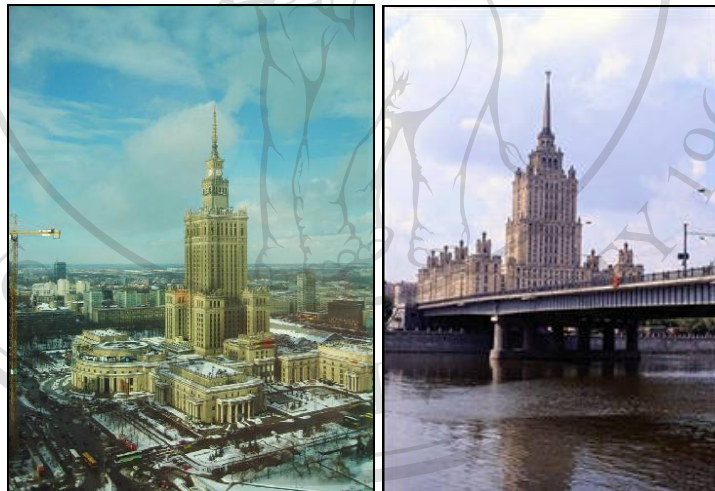
นอกจากสัญลักษณ์ในบริบทของโลกตะวันออก เช่น แนวคิดไตรภูมิแล้ว ในโลกตะวันตกก็มีที่สนใจเกี่ยวกับสัญลักษณ์เช่นกัน ดังเช่น Raymond Firth (1973) ได้กล่าวว่า ประเทศต่างๆ ในโลกนี้มักจะมีการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ที่บ่งบอกถึงความเป็นชาติของตน โดยอาจใช้ทรัพยากรที่โดดเด่นในประเทศเป็นสัญลักษณ์ เช่น ตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ถ้าพูดถึงมันฝรั่งจะพาดึงถึงประเทศไอร์แลนด์ หรือสัตว์ป่าที่หายากของจีน เช่น หมิแพนด้า จะถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของกองทุนสัตว์ป่าโลก (World Wildlife Fund) อันเนื่องมาจากการที่หมิแพนด้าเป็นสัตว์ใกล้สูญพันธุ์ ดังนั้นตัวหมิแพนด้าจึงเป็นสัญลักษณ์ในการคุ้มครองสัตว์ป่าหายากด้วย

เหตุการณ์บางอย่างก็สามารถถือเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายได้ด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่น เหตุการณ์ที่ประธานาธิบดี ริชาร์ด นิกสัน (Richard Nixon) เดินทางไปเยือนจีนถือว่าเป็นสัญลักษณ์ทางการทูตที่ดีในการแก้ปัญหาสงครามที่ยืดเยื้อในเวียดนาม หรือ “การทูตปิงปอง” ก็เป็นสัญลักษณ์ถึงการแลกเปลี่ยนมิตรภาพระหว่างประชาชนสหรัฐฯ และประชาชนจีนในยุคสงครามเย็น หรือแม้แต่

⁶⁵ พื้นที่ว่างที่เหมาะสมสามารถสื่อความหมายที่แน่นอนของสัญลักษณ์ได้ พื้นที่ว่างยังเป็นตัวกลางและสิ่งที่ต้องคำนึงถึงเป็นอันดับแรกในสถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ดู เอดเรียน สนออกกราส, *สัญลักษณ์แห่งพระสถาป* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2541), หน้า 4.

การมีอยู่ของฐานทัพทางการทหาร เช่น ฐานทัพของสหรัฐฯที่อยู่ในต่างแดน ก็จัดเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจและเกียรติภูมิของสหรัฐฯ

Firth กล่าวว่า สัญลักษณ์ คือ สิ่งหนึ่งที่บ่งบอกและเป็นตัวแทนถึงวัตถุที่ปรากฏอยู่ตรงหน้าเรา สัญลักษณ์ถูกแสดงผ่านการบ่งบอกจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม สัญลักษณ์ไม่สามารถบ่งบอกความหมายจากวัตถุที่แสดงตัวต่อหน้าเรามาซึ่งปราศจากสัมผัส (ตา) ได้โดยตรง แต่ต้องผ่านการกลั่นกรองทางความคิดและประสบการณ์ในระดับที่ลึกยิ่งกว่า เขากล่าวว่า สัญลักษณ์หลายๆอย่างจะมีความหมายที่ชัดเจนโดยเฉพาะแควงทางการเมือง (เช่น ธงชาติ เพลงชาติ นามของชาติ) โดยได้ยกตัวอย่างของ อาคารแห่งวัฒนธรรมในกรุงวอซอร์ของโปแลนด์ (ดูภาพ 1.20) ซึ่งเป็นของขวัญจากรัฐบาลแห่งสหภาพโซเวียตที่มอบให้แก่โปแลนด์หลังสงครามโลกครั้งที่สอง สิ่งนี้ชัดเจนว่าอาคารดังกล่าวเป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมโซเวียตในยุคสตาลิน (Raymond Firth, 1973 : 77) ซึ่งกำลังบ่งบอกนัยยะทางการเมืองว่า โปแลนด์เป็นรัฐบริวารของสหภาพโซเวียต

ภาพที่ 1.20 รูปด้านซ้ายมือคือ อาคารแห่งวัฒนธรรมในกรุงวอซอร์ของโปแลนด์ที่รัฐบาลสหภาพโซเวียตมอบให้เป็นของขวัญแก่โปแลนด์ ส่วนทางขวามือเป็นอาคารรูปแบบสตาลิน (Stalin skyscraper) ของกรุงมอสโกในรัสเซียที่สร้างในยุคของสตาลิน
ที่มา www.nyc-architecturer.com/SCC/RU-Moscow-Hotel/Ukraine-001.jpg

ในส่วนของจินตตรา ไม่ว่าจะเป็นเหรียญกระษาปณ์ ธนบัตร ก็มีสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายบางประการอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารในแง่ของประวัติศาสตร์ และเบื้องลึกความคิดของผู้นำที่ผลิตเหรียญกระษาปณ์ออกมาภายใต้บริบททางการเมืองต่างๆ ตัวอย่างเช่น เหรียญกระษาปณ์หมุนเวียนของอังกฤษยุคพระราชินีนาถวิกตอเรีย (ดูภาพ 1.21) จะปรากฏสัญลักษณ์อันเป็นตัวแทน

ของอังกฤษ เช่น รูปสิงโต หรือ เทพีบริตานี (Britania) นอกจากสัญลักษณ์ดังกล่าวแล้วยังปรากฏข้อความที่อยู่บนหน้าเหรียญกระษาปณ์เป็นภาษาละติน เช่น D.G.REG. ซึ่งมาจาก DIE GRATIA REGINA อันหมายถึง ผู้เป็นพระราชินีโดยพระประสงค์ของพระเจ้า ส่วนคำว่า FID.DEF มาจาก FIDEI DEFENSOR คือ องค์กรอุปถัมภ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งเหรียญกระษาปณ์ดังกล่าวกำลังบอกแก่เราว่า สมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรียเป็นพระราชินีนาถแห่งประชาชนชาวอังกฤษโดยชอบธรรมในหลักการทางคริสต์ศาสนา และมีความชอบธรรมที่จะปกครองอังกฤษด้วย (Raymond Firth, 1973 : 80)

ภาพที่ 1.21 เหรียญกระษาปณ์ราคา 1/2 เพนนี ของอังกฤษสมัยพระราชินีนาถวิกตอเรีย ด้านก้อยจะปรากฏรูปของเทพีบริตานี ที่มา www.kenelks.co.uk/coins/recoinage/recoinage.htm.

ในประวัติศาสตร์ทางเรือ การยกธงขาวเป็นสัญลักษณ์ของการยอมแพ้ ส่วนธงชาติของแต่ละชาติในบางครั้งจะปรากฏลักษณะรูปแบบคล้ายๆกัน แต่ความหมายอาจจะเหมือนหรือแตกต่างกันก็ได้ เช่น ธงชาติของออสเตรเลีย และ นิวซีแลนด์ มีการใส่เครื่องหมายธงยูเนียนแจ็กของอังกฤษตรงมุมบนซ้ายของธง แต่ในขณะเดียวกัน ธงทั้งสองชาติดังกล่าว มีการใส่สัญลักษณ์บางอย่าง เช่น ดวงดาวเล็กๆด้านล่าง เพื่อบ่งบอกให้เห็นถึงความแตกต่างว่ามีธงชาติของอังกฤษ หากกล่าวอีกนัยหนึ่ง ธงดังกล่าวกำลังสื่อสารกับเราว่า ทั้งสองชาติดังกล่าวเคยเป็นอาณานิคมของอังกฤษและยังคงอยู่ในเครือจักรภพของอังกฤษ (ซึ่งแสดงสัญลักษณ์ยูเนียนแจ็กเหมือนกัน)

ในทางตรงกันข้าม ธงชาติของประเทศมุสลิมมักจะมีสัญลักษณ์รูปพระจันทร์เสี้ยวเป็นองค์ประกอบในธง เช่น ธงชาติของอียิปต์ ลิเบีย มาเลเซีย ปากีสถาน ซึ่งถึงแม้ว่าสัญลักษณ์พระจันทร์เสี้ยวถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรกโดยจักรวรรดิออตโตมันเตอร์ก (Ottoman Turk) แต่มาเลเซีย และปากีสถาน ไม่เคยตกเป็นเมืองขึ้นของออตโตมันเลย (ถึงแม้จะใช้สัญลักษณ์เหมือนกัน)

ฉะนั้นเหตุผลของการใช้สัญลักษณ์พระจันทร์เสี้ยว ก็เนื่องมาจากการเป็นการบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ร่วมของความเป็นประเทศมุสลิมด้วยกันมากกว่า⁶⁶

สรุปแล้ว Firth กำลังบอกกับเราว่า สัญลักษณ์ไม่จำเป็นจะต้องอยู่ในรูปของ logo เสมอไป แต่อาจจะปรากฏในรูปของความหมายทางการเมือง การแสดงออก หรือแม้แต่การสื่อบนตัววัตถุต่างๆก็ได้

การวิเคราะห์รูปแบบสัญลักษณ์ที่ปรากฏในสิ่งพิมพ์ เช่น ตราไปรษณียากร จะปรากฏในงานเขียนของ สมบัติ จันทรวงศ์ (2526) โดยกล่าวว่าตราไปรษณียากรถือกำเนิดครั้งแรกในประเทศอังกฤษ เมื่อปี ค.ศ. 1840 (พ.ศ. 2383) โดยมีวัตถุประสงค์ก็เพื่อที่จะบ่งบอกว่าได้มีการชำระค่าธรรมเนียมการจัดส่งเรียบร้อยแล้ว แต่ครั้งภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งได้มีผู้นิยมสะสมตราไปรษณียากรเป็นงานอดิเรกจำนวนมาก จึงทำให้ตราไปรษณียากรวิวัฒนาการจากแผ่นกระดาษชิ้นเล็กๆไปสู่การบรรยายแง่มุมต่างๆของประเทศนั้นๆ (สมบัติ จันทรวงศ์, 2526 : 1-2) และจุดนี้เองที่ทำให้ตราไปรษณียากรมีหน้าที่ และสัญลักษณ์ต่างออกไปจากเมื่อแรกพิมพ์ออกมาใช้

สมบัติ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ผู้ที่ออกแบบตราไปรษณียากรย่อมต้องให้ความสำคัญกับสิ่งที่จะนำมาแสดงในดวงตราไปรษณียากร ดังนั้นภาพที่ปรากฏจะเป็น “สัญลักษณ์” ที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ที่แท้จริงในสังคมของประเทศนั้นๆ เขาเสริมต่อด้วยว่าบางประเทศได้ใช้ตราไปรษณียากรในการเผยแพร่สัญลักษณ์ทางศาสนา แต่ในขณะเดียวกันก็มีบางประเทศที่ใช้ตราไปรษณียากรเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมือง ประวัติศาสตร์ และอุดมการณ์ด้วย ตัวอย่างเช่น ตราไปรษณียากรของสหภาพโซเวียตหลังปี ค.ศ. 1917 อันเป็นปีที่เกิดการปฏิวัติสังคมนิยมในรัสเซียเป็นต้นมานั้น มุ่งที่จะส่งเสริมชนชั้นกรรมาชีพ ชาวนา และกองทัพแดง โดยใช้เหตุการณ์สำคัญๆในระหว่างการปฏิวัติรัสเซีย ลงในดวงตราไปรษณียากร (สมบัติ จันทรวงศ์, 2526 : 6)

ในส่วนของตราไปรษณียากรของไทยเองโดยเฉพาะในปลายสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งประเทศไทยได้มีการติดต่อกับประเทศต่างๆมากขึ้น กงสุลอังกฤษประจำประเทศไทยได้เห็นความจำเป็นในด้านการไปรษณีย์ จึงได้เปิดบริการการติดต่อทางหนังสือกับต่างประเทศขึ้น โดยรับฝากจดหมายและหนังสือจากประเทศไทยไปส่งยังที่ทำการไปรษณีย์ของอังกฤษที่สิงคโปร์ ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. 2418 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีเจ้านายรวม 11 พระองค์ ภายใต้การนำของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ได้ร่วมกันออกหนังสือรายวันชื่อว่า “COURT” เพื่ออ่านกันในหมู่เจ้านาย

⁶⁶ ยังมีข้อคิดเห็นเสริมจาก คุณนวรรตน์ เลขะกุล ว่า เหตุที่ใช้รูปพระจันทร์เสี้ยว ก็เพราะวันที่องค์พระศาสดานบีมุฮัมมัดประกาศศาสนาตรงกับวันขึ้นพระจันทร์เสี้ยว จึงได้ใช้นิมิตหมายดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาอิสลาม

ดังนั้นเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่บรรดาสมาชิกผู้รับหนังสือเนื่องจากมีผู้สนใจรับหนังสือจำนวนมาก สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์จึงทรงโปรดให้มีบุรุษเดินหนังสือซึ่งเรียกว่า “โปสต์แมน” และทรงโปรดให้มีตัว “เสตมป์” เพื่อเป็นการแสดงว่าได้เสียค่าเดินหนังสือเรียบร้อยแล้ว จากเหตุการณ์ดังกล่าวจึงได้เป็นที่มาให้รัฐบาลไทยในสมัยนั้น ริเริ่มการตั้งกรมไปรษณีย์โทรเลขขึ้น และได้มีการริเริ่มการใช้ตราไปรษณียากร โดยมีการใช้พระฉายาลักษณ์ หรือพระสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพิมพ์ลงในตราไปรษณียากรในชุดที่ 1-8 ส่วนชุดที่ 9 ได้มีการใส่สัญลักษณ์รูปครุฑพ่าห์หน้าพระบรมฉายาลักษณ์ (ดูภาพ 1.22) ซึ่งสมบัติ วิเคราะห์ไว้ว่า ครุฑในศาสนาพราหมณ์ คือ พญานกอันเป็นพาหนะของพระนารายณ์ เมื่อผนวกเข้ากับคติที่ว่า พระมหากษัตริย์นั้นเป็นองค์อวตารสืบเนื่องมาจากพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามในศาสนาพราหมณ์ จึงเท่ากับเป็นการตอกย้ำความหมายที่ว่า พระมหากษัตริย์ได้รับเทวโองการลงมากำเนิดเป็นสมมติเทพ (สมบัติ จันทรวงศ์, 2526 : 18)

ภาพที่ 1.22 ตราไปรษณียากรชุดที่ 9 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา www.tibetampost.com/tpost.php?op=subsection&id=35

สมบัติ ยังได้กล่าวอีกว่าระยะต้นของตราไปรษณียากรไทย บริษัทผู้ออกแบบจะเป็นบริษัทที่อยู่ต่างประเทศ จึงมีแต่พระบรมสาทิสลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ไทยเป็นหลัก ครั้นต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงผู้ออกแบบมาเป็นชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย จึงได้มีการเสริมสัญลักษณ์อื่นๆเข้ามาด้วย เช่น ครุฑ ดังที่กล่าวมาข้างต้น ตัวอย่างอื่นที่ สมบัติ ยกขึ้นมาก็คือ ตราไปรษณียากรในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ชื่อชุด “จักร” โดยตราไปรษณียากรชุดดังกล่าวไม่ปรากฏพระบรมสาทิสลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ปรากฏอยู่ เพียงแต่ปรากฏภาพของจักรอยู่เหนือ

พระแท่นมั่งคศิลา หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า “ฉัตร” เป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์อย่างหนึ่ง

ส่วนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการออกแบบตราไปรษณียากรเพื่อเฉลิมฉลองพระนคร 150 ปี โดยตราไปรษณียากรดังกล่าวจะปรากฏพระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์ ทรงผินพระพักตร์ไปทางเบื้องซ้าย ส่วนด้านล่างของแสตมป์จะปรากฏสัญลักษณ์ของทั้งสองพระองค์ อันได้แก่ ตราอนุโลมอันเป็นสัญลักษณ์แทนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยปรากฏอยู่เหนือตัวเลข พ.ศ.2325 อันเป็นปีที่ก่อตั้งพระนคร ขณะที่เครื่องหมายลูกศรจำนวนสามศรถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏอยู่เหนือเลข 2475⁶⁷

ต่อมาเมื่อเกิดเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 รัฐบาลคณะราษฎรได้ออกตราไปรษณียากร ชุด 24 มิถุนายน เพื่อเป็นที่ระลึกในการฉลองรัฐธรรมนูญฉบับแรก โดยใช้สัญลักษณ์ของพระที่นั่งอนันตสมาคมอยู่ในกรอบรูปวงรี ซึ่งได้ถูกเปลี่ยนสภาพจากพระที่นั่งของกษัตริย์ มาเป็นที่ประชุมสภาของรัฐบาลคณะราษฎร มุมบนของตราไปรษณียากรเป็นรูปคบเพลิง อันเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงเสรีภาพที่สว่างไสวในยุคของคณะราษฎร

ตราไปรษณียากรอีกชุดหนึ่งที่ สมบัติ เสนอก็คือ ตราไปรษณีย์ที่ปรากฏภาพของหญิงชานากำลังไถนากับกระบือ โดยมีคำบรรยายใต้ภาพว่า THAI RICE ซึ่งนับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของวงการไปรษณีย์ไทยที่ปรากฏภาพของสามัญชน นอกจากนี้ยังมีการใช้ชื่อประเทศ “ไทย” ปรากฏอยู่บนตราไปรษณียากรดังกล่าวด้วย อันเป็นการสะท้อนถึงนโยบายของรัฐบาลที่มุ่งกระตุ้นความรู้สึกรักชาติรักชีวิตชานาแบบไทย

1.6.3.3)งานวิจัยที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ลาว

สุรศักดิ์ ศรีคำอาจ (2545) ได้กล่าวในคำนำหนังสือเรื่อง *ลำดับกษัตริย์ลาว* ว่าแม่ มหาสิลา วีระวงส์ จะได้รวบรวมเรียบเรียงในการพิมพ์ประวัติศาสตร์ลาวไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499 แล้วก็ตาม แต่

⁶⁷ เหตุที่ลูกศร 3 ดอกเป็นสัญลักษณ์แทนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เนื่องจากครั้งที่พระองค์ยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ทั้งนี้คำว่า “เดชน์” แปลว่า ศร ดังนั้นคำว่า ศักดิเดชน์ จึงแปลว่า ผู้ทรงศร นอกจากนั้นแล้วพระองค์ยังทรงพระราชสมภพในเชิงวงศ์แห่งราชวงศ์จักรี อันถือว่าเป็นวงศ์แห่งพระนารายณ์ โดยที่เมื่อพระนารายณ์อวตารมาเป็นพระรามนั้น พระรามมีอาวุธเป็นศรสามเล่ม อันได้แก่ ศรพรหมมาศ ศรอัคนีวาต และศรพลาญวาท ดังนั้นศรทั้งสามดังกล่าวจึงกลายเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ดู กรมศิลปากร, *พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2524), หน้า 98.

ความสับสนในเรื่องของลำดับกษัตริย์ และช่วงเวลาในการครองราชย์ยังไม่ได้รับการแก้ไขปรับปรุง แล้วนำมาตรวจทานกับหลักฐานอื่นๆ เช่น จารึกที่ปรากฏอยู่ จึงทำให้ผู้แต่งต้องการตรวจทานลำดับ และช่วงระยะเวลาการครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ลาวโดยใช้เอกสารเดิม อันได้แก่ ตำนานและพงสาวดารต่างๆ เช่น พงสาวดารล้านช้าง (นิทานเรื่องขุนบรมราชา) พงสาวดารเมืองหลวงพระบาง ฉบับศาลาลูกขุนเป็นหลักฐานในการตรวจทานกับพงสาวดารหรือตำนานฉบับอื่นๆ

พงสาวดารล้านช้าง มีชื่อเรียกว่า นิทานขุนบรมราชา ซึ่งเนื้อหาเป็นเรื่องของกำเนิดขุนบรมปฐมราชวงศ์กษัตริย์ลาวล้านช้าง การตั้งเมืองหลวงพระบาง ประวัติเจ้าฟ้าร่มและตำนานพระบาง โดยกล่าวว่าขุนบรมเป็นบุตรแกนฟ้า (พระยาอินทาทิธาธิราช-พระอินทร์) และลำดับเหตุการณ์มาจากชมพูทวีป เหล่าเทวดาทั้งหลาย อดีตพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ (โคตมะ) ที่เกิดเป็นสมันตพรหม เสด็จลงมาจุติจักรวาลและชมพูทวีป ที่จะทรงจุติลงมาโปรดสรรพสัตว์ บรรดาพรหมทั้งหลายได้หมายที่จะตั้งเมืองใหญ่ไว้ 16 เมือง เมืองน้อย 15 เมือง ส่วนในเมืองล้านช้างมีอารักข์และศีลเมืองรักษาอยู่หลายตน เช่น นางกาลี ศีลื้ออ้ายชะเล็กเกิด ฯลฯ ต่อมาฤๅษีสองพี่น้องชื่อฤๅษีทองกับท้าวฤๅษีได้มาตั้งหลักเมืองและไว้ชะตาเมืองที่ “เชียงทอง” แล้วเรียกพญานาคที่อาศัยอยู่ตามทิศต่างๆ 15 ตัวมารักษาอาณาเขต “เชียงคอง เชียงทอง” จากนั้นฤๅษีทองได้ไปพบพระอินทร์โดยขอให้สร้างเมือง

พระอินทร์ หรือ พระยาพิณแดน จึงให้ท้าวขุนบรมราชา มาเกิดเป็นพระยาในเมืองลาว (สุรศักดิ์ ศรีสำออง, 2545 : 10) ท้าวขุนบรมลงมาตั้งอยู่ที่ “น่าน้อยอ้อยหนู” (เมืองแฉง) อยู่ได้เก้าปี โดยขุนบรมมีบุตรทั้งหมดเจ็ดคน ซึ่งต่อมาขุนบรมได้ให้บุตรทั้งเจ็ดคนไปครองเมืองต่างๆ ดังนี้

1. ขุนลอ ครองเมือง ชาวล้านช้าง เชียงคอง เชียงทอง
2. ขุนลาน ครองเมือง ห้อจอง (สุนหน้า-ขุนนาน)
3. ขุนจูงสง ครองเมืองระณิพรหมทัตราช (ญวน-เว้)
4. ขุนคำพวง ครองเมืองกุมกาม โยนกราช ละพูนเชียงใหม่
5. ขุนขานจิ่งเหลา (ขุนอินทร์) ครองเมืองละโว้โยธยา-เมืองชาวได้อโยชยา
6. ขุนเจ็ดเจียงจิ่งเหลา ครองเมืองพวนเชียงขวาง
7. ขุนเจ็ดเจียง ครองเมืองมวน (เชียงลม)

โดยที่เมืองละโว้โยธยาหรือลพบุรีและอยุธยา นั้น ทั้งสองเมืองมีความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างยิ่งในฐานะของเมืองหลวงกับเมืองลูกหลวง

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 19 และต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ขุนอินทร์ที่ได้ครองเมืองชาวใต้ หรือละโว้โยธยานี้ สำเนียงพ้องกับพระนามขุนบางกลางหาว หรือศรีอินทราทิตย์

ในศิลาจารึกหลักที่หนึ่ง ทั้งนี้กรุงสุโขทัยยังมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเมืองหลวงพระบางและเมืองน่านตั้งแต่ครั้งรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงจนถึงรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาที่สอง (สุรศักดิ์ศรีคำอาง, 2545 : 12)

ราชธานีแห่งแรกของล้านช้างมีชื่อเรียกแต่เดิมว่า เมืองขวา เมืองเชียงคอง เชียงทอง ภายหลังเมื่อสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราช ทรงย้ายราชธานีไปตั้งที่นครเวียงจันทน์เมื่อปี พ.ศ. 2103 แล้วจึงทรงสถาปนาเมืองเชียงทองให้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนา โดยเปลี่ยนนามว่า เมืองหลวงพระบาง ราชธานีศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว⁶⁸ ตามนามพระพุทธรูปพระบางซึ่งพระยาหล้าแสนโทอัญเชิญจากเมืองเชียงคามาประดิษฐานในเมืองนี้เมื่อราว พ.ศ. 2039 คนทั้งหลายจึงเรียกเมืองเชียงทองว่าเมืองหลวงพระบางสืบมา (สุรศักดิ์ศรีคำอาง, 2545 : 35)

หลังจากที่สมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชเสด็จกลับจากล้านนามาเสวยราชย์⁶⁹ ในแผ่นดินล้านช้างเมื่อปี พ.ศ. 2091 แล้วอาจจะทรงเล็งเห็นว่านครเวียงทองตั้งอยู่ในทำเลพื้นที่จำกัดคับแคบและใกล้เส้นทางติดต่อกับล้านนา อันอาจจะถูกรุกรานจากพม่าซึ่งกำลังขยายอิทธิพลเข้ามายังล้านนาโดยง่าย ประกอบกับเมืองเวียงจันทน์ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม มีที่ราบกว้างขวางอุดมด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารสามารถเลี้ยงดูไพร่พลจำนวนมากได้ อีกทั้งประชากรตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่อาศัยหนาแน่นมากขึ้นในบริเวณตอนกลางของประเทศ จึงทรงย้ายราชธานีมายังนครเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2103

เมื่อเวลาล่วงเลยมาจนถึงสิ้นรัชกาลของพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2238) ล้านช้างกลับตกอยู่ในสภาพจลาจล เนื่องจากอำนาจการปกครองตกอยู่ใต้การควบคุมของพระยาจัน แต่ด้วยเหตุที่ประเพณีการปกครองดั้งเดิมของลาวยึดถือระเบียบแบบแผนระบบกษัตริย์และการสืบสันตติวงศ์ค่อนข้างเคร่งครัด ทำให้ขุนนางที่กุมอำนาจรัฐบาลขาดความชอบธรรมในการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์จึงมีอำนาจอยู่เพียงสั้นๆ และได้ถูกกำจัดออกไปในที่สุด ต่อมาราวๆกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ล้านช้างจึงได้แตกออกเป็น 3 อาณาจักร คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ และในเวลาต่อมา ได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ของไทยโดยพร้อมๆ กันในปีพุทธศักราช 2322 (สุรศักดิ์ศรีคำอาง, 2545 : 214)

หนังสืออีกเล่มหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ลาว คือหนังสือ “ประวัติศาสตร์ลาว” ของมหาสิลา วีระวงส์ (2535) ซึ่งผู้เขียนได้ทำความถึงประวัติศาสตร์ลาวยุคเริ่มแรก แต่ที่น่าสนใจ คือ ช่วง

⁶⁸ คำว่า “ร่มขาว” ตรงกับคำว่า “เศวตฉัตร” ในภาษาไทย

⁶⁹ สมเด็จพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช มีพระมารดาเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินนครเวียงใหม่ เมื่อพระองค์มีพระชนม์มายุ 14 พรรษา ได้อภิเษกให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินนครเวียงใหม่ตามคำขอของเสนาบดีเมืองเวียงใหม่ เมื่อพระราชบิดาสวรรคตและพระอนุชาทั้งสองพระองค์ที่หลวงพระบางเกิดกรณีวิวาทเรื่องการครองบัลลังก์สืบแทนพระบิดา อำมาตย์นครหลวงพระบางจึงทูลเชิญให้พระองค์มาปกครองอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง พระองค์จึงเสด็จกลับไปยังนครหลวงพระบาง

ที่ลาวพ้นจากการเป็นประเทศราชของสยามและได้ตกมาเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส เขาได้กล่าวว่า แผ่นดินลาวได้แบ่งออกเป็น 3 อาณาจักร (อันได้แก่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์) และตกเป็นเมืองขึ้นต่อสยามทั้งหมด แต่สยามก็ยังคงยินยอมให้มีเจ้าผู้ปกครองเมืองทั้ง 3 อาณาจักร ครั้นมาถึง ค.ศ. 1828 (พ.ศ. 2371) เจ้าอนุฯแห่งนครเวียงจันทน์ได้ทำการสู้รบกับสยามเพื่อกู้อิสรภาพ แต่เจ้าอนุฯ ไม่สามารถสู้กับสยามได้ สยามจึงได้กำจัดวงศ์กษัตริย์เวียงจันทน์และได้ทำลายนครเวียงจันทน์เพื่อไม่ให้ตั้งเป็นเมืองได้ต่อไป วงศ์กษัตริย์ของลาวจึงคงเหลือแต่วงศ์หลวงพระบางและวงศ์จำปาศักดิ์ แต่ในส่วนวงศ์จำปาศักดิ์ทางฝ่ายสยามไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญมากนัก โดยถือว่าเป็นเพียงเจ้าครองนคร มิใช่เจ้าประเทศราชซึ่งได้รับพระราชทานมงกุฎเป็นเกียรติยศในเวลาขึ้นเสวยราชย์สืบสันตติวงศ์ตามราชประเพณี เพราะวงศ์ทางนครจำปาศักดิ์ไม่ค่อยจะมีบทบาทแข็งขันในการร่วมมือกับสยามด้านการสงคราม ผิดกับวงศ์กษัตริย์หลวงพระบางซึ่งนับว่าเป็นวงศ์ใหญ่และสำคัญ ทั้งได้เคยร่วมมือช่วยเหลือรัฐบาลสยามในด้านการสงครามตลอดมาด้วยความซื่อสัตย์

พระมหากษัตริย์หลวงพระบางองค์สุดท้ายที่อยู่ภายใต้การปกครองของสยาม พระนามเดิมว่า “เจ้าราชวงศ์คำสุก” ซึ่งได้เคยไปทำการสงครามปราบฮ่อร่วมกับสยามในแขวงหัวพัน ครั้นเมื่อศึกปราบฮ่อสงบลง รัฐบาลสยามได้ปลดพระเจ้ามหินทรเทพ (เจ้าอุ่นคำ) ออกจากราชสมบัติในฐานะชราภาพและหย่อนสมรรถภาพ แล้วจึงได้ตั้งเจ้าราชวงศ์คำสุกขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินนครหลวงพระบาง และได้ถวายพระนามว่า “พระเจ้าจักรินทรฤทธิ์” พระองค์ทรงครองราชสมบัติมาได้ถึงปี ค.ศ.1893 (พ.ศ. 2436) รัฐบาลสยามจึงจำต้องยินยอมยกแผ่นดินลาวทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส พระเจ้าจักรินทรฤทธิ์จึงถือว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่อยู่ภายใต้อารักขาของชาวต่างชาติทั้งสอง คือ สยามและฝรั่งเศส (มหาสิลา วีระวงส์, 2535 : 194)

มหาสิลา ได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า เนื่องจากประชาชนชาวหลวงพระบางนับแต่ชั้นสูงมาได้อยู่ภายใต้การปกครองอารักขาของสยามมาเป็นเวลานานถึง 114 ปี คือตั้งแต่ ค.ศ. 1779 ถึง 1893 (พ.ศ. 2322-2436) ดังนั้นชาวนครหลวงพระบางจึงได้รับเอาวัฒนธรรมจากสยามมาใช้หลายอย่างอัน ผิดแผกไปจากวัฒนธรรมภาคอื่นๆ ของลาว เช่น คนตรีจะใช้ซอแทนที่จะใช้แคน ส่วนบทร้องจะใช้คำว่า “ขับ” ไม่เรียกว่า “ลำ” ส่วนการฟ้อนโคมก็เป็นธรรมเนียมที่ได้มาจากสยาม

ทางด้านนครจำปาศักดิ์ในช่วงที่ฝรั่งเศสเข้ามาปกครองลาวเมื่อปี ค.ศ. 1893 (พ.ศ.2436) นั้น เจ้านครที่ครองจำปาศักดิ์ขณะนั้นมีนามว่า เจ้ายุติธรรมธร (คำสุก) และยังคงขึ้นต่อรัฐบาลสยามอยู่

จนกระทั่งปี ค.ศ. 1903 (พ.ศ.2446) เจ้ายุติธรรมธรจึงขึ้นต่อฝรั่งเศสนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1903 เป็นต้นมา⁷⁰
(มหาสิลา วีระวงส์, 2535 : 195)

มหาสิลาได้กล่าวถึงวิธีการที่ฝรั่งเศสจัดการปกครองในลาวโดย

1. เขตเหนือหรือเขตหลวงพระบาง ทางฝรั่งเศสยกให้เป็นเขตอยู่ใต้อารักขาซึ่งเรียกกันว่า Protectorate โดยกำหนดเอาตามเขตอำนาจของอาณาจักรหลวงพระบางแต่เดิมเป็นหลัก แล้วมอบให้พระเจ้าสักรินทร์ฤทธิ์ เป็นผู้ปกครองอันอยู่ภายใต้การควบคุมของข้าหลวงฝรั่งเศสอีกทอดหนึ่ง
2. ภาคใต้นับตั้งแต่เวียงจันทน์ลงไปจนสุดเขตแดนประเทศลาว ทางฝรั่งเศสได้รวมเป็นหัวเมืองขึ้นของฝรั่งเศสโดยตรงและเรียกว่า “อาณานิคมฝรั่งเศส” และเนื่องจากว่า เวียงจันทน์ไม่มีเจ้าครองนคร ขณะที่จำปาศักดิ์ก็ไม่มีฐานะสูงส่งดังนครหลวงพระบาง ทางฝรั่งเศสจึงได้ผนวกเอาทั้งสองนครดังกล่าว รวมเข้าเป็นหัวเมืองโดยขึ้นต่อฝรั่งเศสด้วย ดังนั้นรัฐบาลฝรั่งเศสได้จัดการปกครองลาวออกเป็น 10 แขวงอัน ได้แก่
 1. แขวงเวียงจันทน์
 2. แขวงหลวงพระบาง
 3. แขวงเชียงขวาง
 4. แขวงหัวพัน หรือ ซำเหนือ
 5. แขวงหัวของ หรือ น้ำทา
 6. แขวงพงสาลี
 7. แขวงคำม่วนหรือท่าแขก
 8. แขวงสุวรรณเขต (สุวรรณเขต)
 9. แขวงสาละวัน
 10. แขวงจำปาศักดิ์ (มหาสิลา วีระวงส์, 2535 : 197)⁷¹

⁷⁰ เมื่อเจ้ายุติธรรมธรได้ถึงแก่พิราลัยในปี ค.ศ. 1911 ทางรัฐบาลฝรั่งเศสได้ยกเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนคร โดยได้ตั้งเจ้าหุຍ ผู้เป็นราชบุตรเป็นผู้ว่าการเมืองแทน

⁷¹ ในส่วนของเศรษฐกิจลาวเมื่อตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ในด้านการเกษตรทางฝรั่งเศสยังคงปล่อยให้ประชาชนประกอบอาชีพตามสภาพพื้นฐานทั่วไป ส่วนทางด้านอุตสาหกรรมฝรั่งเศสได้หันมาทำอุตสาหกรรมด้านป่าไม้ เนื่องจากลาวอุดมไปด้วยไม้มีค่ามากมาย เช่น ไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้ตะเคียน เป็นต้น ทางด้านการคมนาคมทางบกฝรั่งเศสได้สร้างถนนเพื่อเชื่อมเป็นเส้นทางขนถ่ายทรัพยากรและเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ในการปราบปรามขบวนการต่อต้านฝรั่งเศส นอกจากนี้ถนนที่สร้างยังมี

ประวัติศาสตร์ลาวในเล่มต่อมา ประพันธ์โดย สงวน รอดบุญ (2545) โดยเขาได้กล่าวว่า หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะขอมในลาว ได้แก่ ปราสาทวัดภูในแขวงจำปาศักดิ์ของลาว นอกจากปราสาทดังกล่าวแล้วยังมีการค้นพบศิลาจารึกของขอมซึ่งจารึกเป็นภาษาสันสกฤตสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่เจ็ด ส่วนประวัติศาสตร์ของลาวตั้งแต่ตำนานพื้นเมืองจะมีการอ้างอิงถึงพระมหากษัตริย์ลาวทั้งหมด ได้แก่

1. ขุนลอ (ประมาณพ.ศ. 1240)	13. ขุนเพ็น (ไม่ปรากฏศักราช)
2. ขุนตาม (ไม่ปรากฏศักราช)	14. ขุนคำ (ไม่ปรากฏศักราช)
3. ขุนชวา (ไม่ปรากฏศักราช)	15. ขุนส่ง (ไม่ปรากฏศักราช)
4. ขุนสูง (ไม่ปรากฏศักราช)	16. ท้าวแท่น (ไม่ปรากฏศักราช)
5. ขุนคด (ไม่ปรากฏศักราช)	17. ท้าวยุง (ไม่ปรากฏศักราช)
6. ขุนคม (ไม่ปรากฏศักราช)	18. ท้าวเผิก (ไม่ปรากฏศักราช)
7. ขุนคืบ (ไม่ปรากฏศักราช)	19. ท้าวพิน (ไม่ปรากฏศักราช)
8. ขุนคาบ (ไม่ปรากฏศักราช)	20. ท้าวผาด (ไม่ปรากฏศักราช)
9. ขุนเคา (ไม่ปรากฏศักราช)	21. ท้าวหวาง (ไม่ปรากฏศักราช)
10. ขุนคาน (ไม่ปรากฏศักราช)	22. ท้าวลั้ง (พระยาลั้งอิธราช พ.ศ. 1814-1859)
11. ขุนแพง (ไม่ปรากฏศักราช)	23. พระยาสุวรรณคำผง (พ.ศ. 1859-1896)
12. ขุนเพ็ง (ไม่ปรากฏศักราช)	

ทั้งนี้อาจารย์ สงวน ตั้งข้อสังเกตว่า นามของพระมหากษัตริย์ เป็นคำไทย-ลาว โดยเฉพาะองค์ที่ 1-15 ไม่มีอิทธิพลของภาษาบาลีหรือสันสกฤต ส่วนองค์ที่ 16-21 ใช้คำว่าท้าว และ 2 องค์ที่เหลือจะมีอิทธิพลของภาษาบาลี หรือ สันสกฤตเข้ามาแทรก ซึ่งแสดงถึงวิวัฒนาการของภาษาได้อย่างหนึ่ง

เป้าหมายเพื่อเชื่อมอินโดจีนของฝรั่งเศสทั้ง 5 แคว้น อันได้แก่ ตังเกี๋ย อันนัม โคชินจีน กัมพูชา และลาว ดู รายละเอียดเพิ่มเติมใน ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์และคณะ, *โครงการสารคดี ลาวตอนล่าง “สะพานนะเขต สาละวัน เขากอง จำปาสักและอัตตะปือ : หัวแขวงลาวตอนล่าง”*.โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค. (กรุงเทพฯ : บริษัท ดรีม แคชเชอร์ กราฟฟิค จำกัด, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า 139-142.

ในส่วนของประวัติศาสตร์ลาว ยุคอาณาจักรล้านช้างนั้นเริ่มในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 โดยเจ้าฟ้าจ๋ม ซึ่งประสูติมีพระลักษณะที่ผิดไปจากมนุษย์ทั่วไปอันถือกันว่าเป็นอัปมงคล จึงได้ถูกพระยาสุวรรณคำผางนำไปลอยแพ ปรากฏว่าพระภิกษุชาวกัมพูชาได้พบเข้าจึงนำไปเลี้ยงดู และถวายต่อพระเจ้ากรุงกัมพูชา⁷² จนเมื่อเจ้าฟ้าจ๋มเติบโตใหญ่ พระเจ้ากรุงกัมพูชาจึงได้จัดให้เจ้าฟ้าจ๋มเสกสมรสกับพระราชธิดา คือ พระนางแก้วกัลยา เหตุที่ให้เสกสมรสของพระเจ้ากรุงกัมพูชาเนื่องจากทรงเห็นว่า จะถึงคราวเสื่อมของอาณาจักรขอม ประกอบกับมีอาณาจักรข้างเคียง 2 อาณาจักรกำลังขยายอำนาจมาขนาบข้างอันได้แก่ อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาและอาณาจักรไฉยเวียด

ต่อมาเจ้าฟ้าจ๋ม ได้รวบรวมพลเตรียมยกทัพตีกลับไปหลวงพระบาง ที่พระยาสุวรรณคำผางครองอยู่ จนในที่สุดพระองค์จึงได้ครองบัลลังก์ จากนั้นจึงได้นำพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามาเผยแผ่ ส่วนพระมหากษัตริย์ที่มีชื่อเสียงในประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านช้าง คือ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. 2093-2115) พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของพระยาโพธิสาลราช และ เจ้าหญิงคำทิพ อันเป็นพระราชธิดาของพระเมืองเกษเกล้าแห่งอาณาจักรล้านนา พระองค์เคยไปปกครองล้านนา ในช่วงที่อาณาจักรดังกล่าวว่างเว้นจากพระมหากษัตริย์ ต่อมาหลังจากที่พระองค์ได้กลับไปครองราชย์ที่หลวงพระบางแล้ว ทรงสร้างวัดเชียงทองเมื่อ พ.ศ. 2102 ในรัชสมัยของพระองค์ยังได้ทรงสร้างพระธาตุศรีสองรักย์ เพื่อเป็นการผูกสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาด้วย

ในการสร้างพระธาตุศรีสองรักย์ได้ปรากฏหลักฐานเป็นศิลาจารึกสองภาษา คือ ด้านหนึ่งเป็นอักษรธรรมของฝั่งลาว ส่วนอีกด้านหนึ่งจารึกเป็นอักษรขอมของฝั่งอยุธยา ซึ่งเป็นการยืนยันว่าราชสำนักอยุธยาถือว่าอักษรขอมเป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์ สงวน ยังกล่าวว่าศิลปกรรมในช่วงดังกล่าว น่าจะได้รับอิทธิพล และแบบอย่างทางศิลปกรรมแบบล้านนา เนื่องจากเหตุผลที่พระองค์เคยไปครองล้านนาอยู่ระยะหนึ่ง แต่ในระยะเวลาต่อมาได้รับอิทธิพลทางศิลปะจากอยุธยาด้วยเช่นกัน และลาวได้ทำการดัดแปลงศิลปะทั้งสองดังกล่าวให้เป็นลักษณะรูปแบบเอกลักษณ์ของลาว (สงวน รอดบุญ, 2545 : 89)

ทางด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมของลาว สงวน กล่าวว่าไม่ค่อยจะปรากฏหลักฐานอะไรหลงเหลืออยู่ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะผุพังไปตามกาลเวลา หรืออาจจะเป็นเพราะภัยสงคราม ทั้งศึกเจ้าอนุวงศ์กับสยาม หรือจากฮ่อที่เข้ามาปล้นสะดม หรืออีกประการหนึ่งอันเนื่องมาจากการบูรณะโบราณสถานโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ทำให้ศิลปะได้รับการบูรณะไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ อันเป็นการทำลายร่องรอยเดิมไป ส่วนศิลปะแบบอื่นๆ เช่น รูปแบบอุโบสถของวัดในหลวงพระบาง และ

⁷² อาจารย์ สงวน รอดบุญ ได้กล่าวว่า ในราชสำนักของพระเจ้าฟ้าจ๋ม น่าจะมีอิทธิพลของขอมอยู่บ้างไม่มากนักน้อย แต่กลับไม่ปรากฏหลักฐานเลย ผิดกับกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีอิทธิพลของวัฒนธรรมขอมมากกว่า นอกจากนี้ในพงศาวดารกัมพูชาก็ไม่ได้มีบันทึกเรื่องพระเจ้าฟ้าจ๋มด้วย

เวียงจันทน์ในรูปแบบดั้งเดิมจะมีลักษณะคล้ายคลึงกับของล้านนา โดยส่วนของพระอุโบสถจะมีช่อฟ้า (ฉัตร) อยู่ ซึ่งบางกรณีมีการสันนิษฐานว่า ช่อฟ้าเป็นการแสดงคติของเขาพระสุเมรุในไตรภูมิ ครั้นต่อมาเมื่อหลวงพระบางและเวียงจันทน์ขึ้นอยู่กับการปกครองของสยามแล้ว ทั้งสองเมืองได้รับอิทธิพลและรูปแบบทางศิลปะจากสยามมามาก ในขณะที่งานทางด้านประติมากรรม โดยเฉพาะงานสลักประติมากรรมที่หอพระแก้วในช่วงสมัยพระเจ้าอนุวงศ์นั้น ได้มีลักษณะลวดลายเป็นรูปกระหนกสามตัวแบบกระหนกไทย

ทางด้านจิตรกรรมของลาว ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ จะผูกพันไปตามกาลเวลา ไม่ว่าจะ เป็นจากภัยสงคราม หรือถูกลักขโมย หลักฐานที่ยังพอมีหลงเหลืออยู่จะอยู่ในช่วงสมัยของพระเจ้าอนุวงศ์ หากพิจารณาจากรูปแบบทางศิลปะแล้วเป็นอิทธิพลจากสยามในสมัยรัชกาลที่ 2-3 อย่างชัดเจน⁷³

ทองสา ไชยวงคำดีและคณะ (1989) ได้กล่าวถึงการที่ลาวได้ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส โดยยกเหตุการณ์สนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสที่ลงนามเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 (โดยมีอังกฤษหนุนหลังฝรั่งเศส) ว่า ฝรั่งเศสได้ใช้วิธีแบ่งแยกแล้วปกครอง ส่วนทางด้านการเมืองฝรั่งเศสได้ทำการปราบปรามอย่างรุนแรงต่อผู้ที่ต่อต้านอำนาจการปกครองของฝรั่งเศส นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังได้จัดตั้งหน่วยงานเพื่อค้นหาทรัพยากรอันมีค่าต่างๆ รวมถึงการใช้แรงงานอย่างหนัก อนึ่งเมื่อฝรั่งเศสยึดครองลาวได้แล้ว จึงได้รับทำสัญญาทางชายแดนกับอาณาจักรข้างเคียงของลาวด้วย เพื่อป้องกันกรณีพิพาทอันอาจจะติดตามมา

ในสัญญาที่ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 (พ.ศ. 2447) ซึ่งฝรั่งเศสได้ยื่นข้อเสนอต่อสยามว่าหากได้ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงด้านจำปาศักดิ์ และหลวงพระบางเป็นของลาวเพิ่มเติมแล้ว ทางฝรั่งเศสจะถอนทหารออกจากจันทบุรีทันที แต่ต่อมาฝรั่งเศสกลับได้ยึดเมืองตราดไว้ถือการยึดครองตราดดังกล่าวของฝรั่งเศสได้ทำให้สยามตระหนักดีว่าจะเป็นอันตรายต่อตน ดังนั้นสยามจึงได้ทำสัญญาอีกในวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907 (พ.ศ. 2450) ในครั้งนี้สยามต้องยอมยกเมืองพระตะบอง ศรีโสภณ และเสียมเรียบคืนให้แก่กัมพูชา ผลที่สุดฝรั่งเศสจึงยอมคืนเมืองตราดให้แก่สยาม

⁷³ หม่อมหลวง สุธสวัตต์ สุขสวัตต์ ได้อธิบายไปในทิศทางเดียวกันกับนักวิชาการของลาวว่า ไทยมีนโยบายกลืนกินชาติลาวทั้ง การเมือง การปกครอง และศิลปะตั้งแต่ปี พ.ศ. 2321 ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นต้นมา ต่อมาในรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าอนุวงศ์ถูกควบคุมตัวมาเป็นตัวประกัน (เช่นเดียวกับกรณีสมเด็จพระนเรศวรเป็นตัวอย่างที่กรุงหงสาวดี) และด้วยเหตุที่เจ้าอนุวงศ์เติบโตขึ้นมาในราชสำนักรัตนโกสินทร์ จึงมีความนิยมและซาบซึ้งในศิลปะของไทย อีกทั้งเป็นที่รักใคร่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอีกด้วย ครั้นเมื่อพระองค์กลับมาครองเวียงจันทน์ จึงได้นำรูปแบบศิลปะดังกล่าวกลับมาด้วย ดังเช่นวัดสี่สว่สเกิดอันมีรูปแบบศิลปะไทยอยู่ จึงเป็นเหตุผลว่าเหตุใดวัดสี่สว่สเกิดจึงเป็นวัดเพียงแห่งเดียวในเวียงจันทน์ที่ไม่ถูกเผา เนื่องจากสยามต้องการตั้งอิทธิพลของตนให้หลงเหลืออยู่ในเวียงจันทน์ ดู ม.ล.สุธสวัตต์ สุขสวัตต์, จากหลวงพระบางถึงเวียงจันทน์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สายธาร, 2544), หน้า 149,196.

(ในระหว่างนี้เองที่อังกฤษและฝรั่งเศสได้เซ็นสนธิสัญญากันเมื่อวันที่ 8 เมษายน ค.ศ. 1904 โดยทั้งสองฝ่ายเห็นชอบว่า จะใช้สยามเป็น “รัฐกันชน”)

ส่วนทางด้านรูปแบบการปกครองในลาว ฝรั่งเศสได้แบ่งออกเป็นระยะที่ 1 (ค.ศ. 1893-1895) โดยช่วงนี้ฝรั่งเศสได้สัญญากับเจ้ามหาชีวิตที่หลวงพระบางว่าจะรักษาระบบเดิมทุกอย่าง เพื่อเอาใจเจ้านายลาวตามที่ ออกุสต์ ปาวี (Auguste Pavie) เคยสัญญากับเจ้ามหาชีวิตอุ้นคำ แต่ก็ยังไม่มีการตกลงหรือเซ็นสัญญาใดๆ

การปกครองในระยะที่ 2 ได้มีการประกาศยกเลิกกฎหมายเก่าของลาวบางฉบับที่เกี่ยวข้องกับศักดินาลาว ในช่วงนี้ได้มีการแบ่งเขตการปกครองลาวออกเป็น 2 เขต คือ เขตภาคเหนือกับเขตภาคใต้ กล่าวคือ เขตภาคเหนือใช้เมืองหลวงพระบางเป็นศูนย์กลาง โดยมีแขวงรอบๆอีกทั้งหมด 6 แขวง ซึ่งในจำนวนนี้มีเมืองบางเมืองได้ถูกจัดแบ่งให้ขึ้นกับตั้งเกี่ยวของเวียดนาม ส่วนลาวภาคใต้ใช้เมืองโขงเป็นศูนย์กลางตั้งแต่คำม่วนลงไปถึงชายแดนกัมพูชาซึ่งมีทั้งหมด 7 แขวง

การปกครองระยะที่ 3 (ค.ศ.1899-1941) ปอล ดูเมร์ (Paul Doumer) ผู้สำเร็จราชการคนใหม่ของฝรั่งเศสประจำอินโดจีนในระยะนี้ ได้จัดให้ลาวเป็นแคว้นที่ 5 ของสหพันธอินโดจีน โดยฝรั่งเศสได้มีการจัดข้าราชการของลาวเป็นตำแหน่งต่างๆ โดยแบ่งออกเป็น

1. เจ้ามหาชีวิตแห่งนครหลวงพระบาง
2. เจ้าผู้ครองอาณาจักรจำปาศักดิ์
3. เจ้าราชภาลินาย
4. เจ้าเมืองและพนักงานประจำแขวง
5. ตาแสง
6. พ่อบ้าน

ฝรั่งเศสได้แต่งตั้งเจ้าแขวงต่างๆ ซึ่งเป็นคนฝรั่งเศสเข้ามาปกครอง โดยเจ้าแขวงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในแขวงนั้นและมีอำนาจสูงกว่าเจ้ามหาชีวิตในทุกด้าน รัฐบาลฝรั่งเศสได้ผูกมัดความภักดีของเจ้ามหาชีวิตโดยให้เงินเดือนประจำ รวมถึงการมอบอิสริยาภรณ์ชั้นสูงแก่เจ้ามหาชีวิตด้วย

ส่วนภาคเศรษฐกิจของลาว ฝรั่งเศสได้มีการจัดเก็บภาษีอากรตั้งแต่ปี ค.ศ. 1893 เป็นต้นมา โดยภาษีที่ฝรั่งเศสจัดเก็บแบ่งออกเป็นภาษีทางตรงและภาษีทางอ้อม กล่าวคือ

ภาษีทางตรง ได้แก่ ภาษีร้านค้า ภาษีค่าต้มเหล้า ภาษีช้าง ภาษียานพาหนะ ภาษีอาวุธ

ภาษีทางอ้อม ได้แก่ ภาษีเกษตร ภาษีของป่า ภาษีต้นไม้ ภาษีอุตสาหกรรม

แต่สิ่งที่สำคัญก็คือ ในช่วงที่ฝรั่งเศสได้ปกครองลาวอยู่นั้น ภาษีรายได้ที่ทำกำไรมูลค่ามหาศาลให้แก่ฝรั่งเศสก็คือ รายได้จากการขายฝิ่น ดังเห็นได้จากการที่ฝรั่งเศสมีโรงงานแปรรูปฝิ่นดิบตั้งอยู่ที่ไซ่ง่อนในเวียดนาม ส่วนวัตถุดิบต้องซื้อจากทางยูนนานของจีน ผลกำไรต่างๆที่ได้จากการขายฝิ่นจะนำส่งกลับไป ฮานอย เพื่อนำไปเข้างบประมาณส่วนกลาง ทั้งนี้ เคยมีการคาดคะเนกันว่า รายได้กว่า 1 ใน 3 ที่ฝรั่งเศสได้รับทั้งหมดในอินโดจีนมาจากการค้าฝิ่น เฉพาะในลาวแห่งเดียวมีร้านค้าฝิ่นถึง 1,512 แห่ง ส่วนร้านค้าย่อยๆ อีก 3,098 แห่ง นอกจากนี้ยังมีการบันทึกอีกว่าในปี ค.ศ. 1904 มีการจำหน่ายฝิ่นในอินโดจีนรวมทั้งสิ้นถึง 120,411,651 กิโลกรัม

ทางภาคการเงิน ฝรั่งเศสได้นำเงินเหรียญ (กีบหัวหนาม) และธนบัตรซึ่งมีการใช้จ่ายก่อนหน้านี้แล้วในกัมพูชาและเวียดนามมาใช้ภายในลาวด้วย ทั้งนี้เหรียญกีบหัวหนามดังกล่าวมีมูลค่าสูงกว่าเงินฟรังก์ของฝรั่งเศสถึง 3 เท่า ส่วนงบประมาณในส่วนต่างๆของลาวได้มาจากการเก็บภาษีโดยตรงกับคนลาว ทั้งนี้ข้าหลวงฝรั่งเศสประจำลาวจะเป็นผู้จัดทำงบประมาณโดยไม่ต้องผ่านสภาใดๆทั้งสิ้น และลาวก็เป็นเขตการปกครองเดียวของฝรั่งเศสจาก 5 แคว้นอินโดจีนที่ไม่มีสภาทางเศรษฐกิจใดๆในการพิจารณางบประมาณ ดังนั้นงบประมาณต่างๆจึงขึ้นอยู่กับคำสั่งเด็ดขาดของข้าหลวงฝรั่งเศสประจำลาว

ทางด้านคมนาคมในลาวก็เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ล่าช้ามาก ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจของลาว แต่ถ้าหากจะมีการสร้างทางหรือถนนแล้ว ฝรั่งเศสจะให้เหตุผลและความสำคัญกับเส้นทางยุทธศาสตร์มากกว่า หรือถ้าหากจะสร้างทางจริงๆแล้ว เส้นทางที่สร้างจะมีวัตถุประสงค์เพื่อเข้าถึงแหล่งทรัพยากรที่เชื่อมกับอีก 4 เขตการปกครองที่เหลือของฝรั่งเศสในอินโดจีน ทางอันใดที่เป็นเหตุให้มีการติดต่อรหว่างฝั่งสยามกับฝั่งลาว ฝรั่งเศสจะพยายามปิดกั้นอย่างเต็มที่

ในส่วนของการศึกษา ฝรั่งเศสให้ความสำคัญกับการศึกษาในแง่ที่เน้นการฝึกคนมารับใช้ระบบราชการแบบอาณานิคมมากกว่า เช่น มีการสอนทางด้านภาษาฝรั่งเศส การเขียน หรือทางด้านคณิตศาสตร์ ซึ่งปัญหาการขาดแคลนบุคลากรดังกล่าวเป็นปัญหาใหญ่สำหรับฝรั่งเศส

ในด้านการปกครอง ฝรั่งเศสมีนโยบายแบ่งแยกแล้วปกครองอย่างชัดเจน เช่น แบ่งแยกลาวภาคเหนือกับภาคใต้ โดยทางภาคเหนือจะใช้นครหลวงพระบางเป็นศูนย์กลาง (หลวงพระบางเป็นรัฐในอารักขา ผู้ที่อาศัยบริเวณดังกล่าวจะได้รับอภิสิทธิ์บางประการด้วย) ส่วนทางภาคใต้จากหลวงพระบางลงมาจะเรียกว่า อาณานิคมของฝรั่งเศส

1.7 นิยามศัพท์

เงินตรา หมายถึง โลหะที่ถูกต้องตราหรือมีตราประทับ ซึ่งตราประทับเป็นเครื่องหมายต่างๆ ที่เป็นตัวแทนของผู้ปกครองของแผ่นดิน ทั้งนี้คำว่าเงินตราในความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 ได้แก่

- เงิน หมายถึง โลหะมีค่าที่ใช้วัดราคาในการซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน วัตถุที่มีตราของรัฐใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย ได้แก่ เหรียญกระษาปณ์และธนบัตร

- ตรา หมายถึง เครื่องหมายที่มีลวดลายและทำเป็นรูปต่างๆสำหรับประทับเป็นสำคัญ

เหรียญ หมายถึง โลหะที่มีลักษณะกลมแบนหรือรูปเหลี่ยม มีภาพนูนหรือตัวอักษรอยู่บนพื้น เช่น เหรียญกระษาปณ์ เหรียญความคิดความชอบ เหรียญที่ระลึก

เหรียญกระษาปณ์ หมายถึง เงินตราโลหะที่ใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมายไม่เกินจำนวนที่กำหนดโดยกฎกระทรวง และมีการระบุราคาที่หน้าเหรียญ เช่น 1 บาท 5 บาท คำว่า “เหรียญ” ยังมีที่มาที่น่าสนใจโดยแต่เดิมสันนิษฐานว่า น่าจะแผลงมาจากภาษาโปรตุเกสว่า Real ซึ่งตรงกับคำว่า Royal ในภาษาอังกฤษ อันหมายถึงเงินตราของหลวง โดยที่เริ่มแรกคำว่า เหรียญ ในภาษาไทยนั้นน่าจะเขียนว่า “เหรียญน” ต่อมาจึงได้เปลี่ยนจาก “น” ไปใช้ “ญ” แทนโดยเขียนว่า “เหรียญ” ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับคำว่า “เหรียญ” ซึ่งแปลว่า เงิน(บุญเกิด งอกคำ, 2526 : 11) คำว่าเหรียญนี้แต่เดิมไม่ได้ใช้เรียกเงินตราของสยาม แต่จะใช้เรียกเฉพาะเหรียญกระษาปณ์จากต่างประเทศที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทย ในระยะต่อมาเราจึงเรียกสิ่งประดิษฐ์ หรือสัญลักษณ์เชิงธุรกิจที่มีลักษณะแบนว่าเหรียญเช่นกัน เช่น เหรียญตรา เหรียญกฐาลาหุ หรือเหรียญอิสริยาภรณ์ เป็นต้น

เหรียญกระษาปณ์ที่ระลึก หมายถึง เหรียญกระษาปณ์ที่ออกในโอกาสต่างๆ เพื่อเก็บไว้เป็นที่ระลึก หรือนำมาใช้เป็นเงินที่ชำระหนี้ได้ตามกฎหมายและมีสถานะเป็นเงินตรา โดยมีการระบุราคาหน้าเหรียญไว้ เช่น 5 บาท 10 บาท 50 บาท 100 บาท เป็นต้น

เหรียญที่ระลึก หมายถึง เหรียญที่มีการออกในโอกาสต่างๆ เพื่อเก็บไว้เป็นที่ระลึกโดยไม่มีการระบุราคาหน้าเหรียญ และชำระหนี้ได้ตามกฎหมายไม่ได้

สยาม หมายถึง ประเทศไทยตั้งแต่ช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงการเปลี่ยนชื่อเป็น “ประเทศไทย” ใน ค.ศ. 1939 (พ.ศ.2482) โดยคำว่า สยาม ใช้เป็นชื่อเรียกอาณาจักรทั้งหมด และใช้แทนคำว่า กรุงเทพมหานครฯ ซึ่งเริ่มในสมัยรัชกาลที่ 4 (จิตร ภูมิศักดิ์, 2540 : 230) ความหมายของคำว่า สยาม นี้ ยังใช้เป็นพระปรมาภิไธยในการลงพระนามในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ซึ่งพระองค์ทรงลงพระปรมาภิไธยว่า “สยามินทร์” อัน

หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ในสยาม ทั้งนี้ ดวงดาว ยังสามารถ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า พระราชหัตถเลขาฉบับแรกๆ ที่พระองค์ทรงลงพระปรมาภิไธยว่า สยามินทร์ นั้น คือประมาณปี พ.ศ.2422 (ดวงดาว ยังสามารถ, 2537 : 15) อันเป็นปีหลังจากที่พระองค์ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2416

พร้อมๆ กับการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระดำริ ให้หม่อมเจ้าประวิง ชุมสาย⁷⁴ ออกแบบตราอาร์มแผ่นดินโดยเรียกกันทั่วไปว่า “ตราอาร์ม” (Coat of Arms) เมื่อปี ค.ศ.1873 (พ.ศ.2416) โดยตรงกลางของตราอาร์มเป็นรูปโล่ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ช่อง ช่องบนสุดเป็นรูปช้างสามเศียรอันหมายถึง ช้างเอราวัณที่เป็นพาหนะของพระอินทร์ ทั้งนี้ช้างเอราวัณยังเป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึง ประเทศสยามสามส่วน คือ สยามส่วนเหนือ ส่วนกลาง และส่วนใต้ ตามลำดับ (ส. พลายน้อย, 2527 : 19) ส่วนเบื้องล่างของโล่ที่แบ่งออกเป็นสองช่องคือช่องด้านซ้ายและด้านขวา ช่องด้านซ้ายเป็นรูปช้างเผือก อันหมายถึง ประเทศราชลาว ส่วนช่องด้านขวาเป็นรูปกรีชไชวี่ อันหมายถึง หัวเมืองมลายูซึ่งอยู่ในขอบเขตสหสีมาในสมัยนั้น (ดูภาพ 1.23) นอกจากช้างเอราวัณ อันหมายถึงประเทศสยามทั้งสามส่วนแล้ว ตราอาร์มของสยามยังมีคติความเชื่อที่สะท้อนถึงคติจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ⁷⁵ อันคติความเชื่อแบบไตรภูมิประกอบด้วยแกนหลักของจักรวาล คือ เขาพระสุเมรุ เป็นแกนหลักทางแนวดิ่ง เทวดาต่างๆ จะอาศัยอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ โดยมีพระอินทร์เป็นใหญ่สุดบนเขา ทั้งนี้ช้างเอราวัณยังเป็นพาหนะของพระอินทร์อีกด้วย อนึ่งอุดมคติของผู้นำในอดีตที่มีจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิเป็นแกนนำในความเชื่อ ยังได้เสริมบารมีให้แก่พระมหากษัตริย์ในเรื่องของการเป็น “พระยาจักรพรรดิราช” อันนำไปสู่สงครามระหว่างเมืองและอาณาจักรต่างๆ มาโดยตลอด (ชาติรี ประภิตนทการ, 2547 : 40)

ภาพที่ 1.23 ตราอาร์มแผ่นดินของสยามในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา www.ngw.nl/int/asia/siam.htm

⁷⁴ เอกสารจำนวนมากสะกดชื่อไม่ตรงกัน เช่น ประวิง สะกดด้วย “ช” หรือ ประวิต สะกดด้วย “ต” หรือประวิตร สะกดด้วย “ตร”

⁷⁵ ราชสีห์และคชสีห์ ซึ่งเป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ ปรากฏอยู่ในตราอาร์มดังกล่าวด้วย

ดังนั้น คำว่า “สยาม” (อันมีสัญลักษณ์ คือ ช้างเอราวัณสามเศียร) เมื่อมารวมเข้ากับคำว่า อินทร์ (พระอินทร์)⁷⁶ กลายเป็น “สยามินทร์” อันหมายถึงผู้เป็นใหญ่ในสยาม ได้สะท้อนถึงพระบรม เชาวนภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์ใน พระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 เมื่อปี พ.ศ.2416⁷⁷ โดยมีตราอาร์มแผ่นดินเป็นเครื่องสนับสนุนพระ ราชอำนาจอันชอบธรรมของพระองค์ นอกจากนี้ “สยาม” ยังเกี่ยวข้องกับพระสยามเทวาธิราช อันเป็น เทวดาผู้คุ้มครองสยาม เช่นเดียวกับเทพบริดาเนียผู้คุ้มครองเกาะอังกฤษ และพระสยามเทวาธิราชยังได้ ปรากฏอยู่บนเหรียญกระษาปณ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 อีกด้วย (เหรียญพระบรมรูป-พระสยามเทวาธิราช) โดยจะกล่าวถึงในบทที่ 4 และ 5 ต่อไป

พระราชอาณาจักรลาว หมายถึง ประเทศลาว ในยุคที่ยังมีสถาบันพระมหากษัตริย์อยู่

ไทย,ประเทศไทย หมายถึง คำานามที่ใช้เรียกแทนชื่อประเทศ และประชากร โดยมีได้ เจะจงเวลาว่าเป็นสมัยใด

ลาว,ประเทศลาว หมายถึง คำานามที่ใช้เรียกแทนชื่อประเทศ และประชากร โดยมีได้ เจะจงเวลาว่าเป็นสมัยใด

1.8 ระเบียบวิธีการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยรวบรวมข้อมูลจาก การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และ วิจัยทางประวัติศาสตร์ (History Approach) โดยแบ่งออกเป็น

- การรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย วารสาร นิตยสาร ข้อมูลทาง อินเทอร์เน็ตทั้งภาษาไทยและอังกฤษ รวมไปถึงภาพถ่ายต่างๆจากห้องสมุดมหาวิทยาลัย หอสมุด แห่งชาติ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติทั้งของประเทศไทยและประเทศลาว รวมไปถึงตัวเหรียญ กระษาปณ์และเหรียญที่ระลึกของประเทศไทยและประเทศลาว

- การลงพื้นที่ในส่วนของไทยได้แก่พิพิธภัณฑ์เงินตรา เช่น ศาลาเหรียญกระษาปณ์และ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ในพระบรมมหาราชวัง ฯลฯ ในส่วนของลาวสถานที่ที่จะต้องไปศึกษาได้แก่

⁷⁶ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ให้ความหมายของคำว่า “อินทร์” ว่า ชื่อเทวราชผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์และชั้นจาตุมหาราช ; ผู้เป็นใหญ่ (พจนานุกรมราชบัณฑิต 2542, 2546 : 1,373)

⁷⁷ พระองค์ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2411

พิพิธภัณฑ์เหรียญตรา พระราชวัง รวมไปถึงสถานที่ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ในเมืองหลวง พระบางและเวียงจันทน์

- การสัมภาษณ์ ใช้วิธีการสัมภาษณ์กับบุคคลต่างๆ เช่น ภัณฑารักษ์ในพิพิธภัณฑ์ เจ้าหน้าที่กองกระษาปณ์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา นักวิชาการ ทั้งฝ่ายไทยและลาวในหน่วยงานราชการ และหน่วยงานรัฐ รวมไปถึงนักสะสมเหรียญกระษาปณ์และเหรียญที่ระลึก

- การวิเคราะห์ข้อมูล ประเด็นที่ได้ทั้งหมดจะนำมาประมวลวิเคราะห์ โดยจะใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) และวิเคราะห์เชิงอธิบาย (Explanatory Analysis) ด้วยการใช้อยุทธศาสตร์และทฤษฎี Numismatics เป็นวิธีวิทยาหรือฐานคิดสำหรับการวิเคราะห์

ในบทต่อไปจะได้กล่าวถึงศาสตร์ที่ใช้ในการศึกษาเงินตราในรูปแบบต่างๆ ตลอดจนสิ่งที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น เหรียญตรา เหรียญที่ระลึก ฯลฯ ซึ่งจะเรียกกันในภาษาสากลว่า Numismatics อันศึกษาถึงประวัติความเป็นมา วัฒนธรรม ลวดลายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเงินตรา เหรียญตรา เหรียญที่ระลึก เป็นต้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved